

५१३-

१८९९ आशौचनिर्णय.

दत्तोरजीवान

१८९९-१९००

१८९९-१९००-१९०१-१९०२

अथवा सर्व वर्णांस दहा दिवस आशौच. जननाशौचामध्ये गर्भिणीस दहा दिवस अस्पृश्यत्व. कर्मानधिकार तर, कन्या झाली असल्यास एक मास, पुत्र झाला असल्यास वीस रात्रि जाणावा, व हा निर्णय आपापले आशौचानंतर जाणावा. ब्राह्मणस्त्रियेस क्रमेंकरून चाळीस, तीस दिवसपर्यंत अधिकार नाही. कन्या अथवा पुत्र उत्पन्न झाल्यानंतर पिता व सापत्नमाता यांस सचैल न्नानाचे पूर्वी अस्पृश्यत्व आहे. जननाशौच असतां पिता इत्यादि सपिंडांस कर्मानधिकार मात्र, अस्पृश्यत्व नाही. कर्मादिकालाहून अन्य कार्ती स्पर्श झाला असतां अन्यास दोष नाही. नालच्छेदनापूर्वी जातकर्मसंस्कार व दान यांविषयीं पित्यास अधिकार आहे. याप्रमाणें पांचवा, सहावा व दहावा या दिवसीं दान व जन्मदादिदेवतांचें पूजन यांविषयीं अधिकार आहे. त्या दिवसीं ब्राह्मणांस प्रतिग्रहाविषयींही दोष नाही.

कूटस्थमारभ्यसप्तमपुरुषपर्यंताः सपिंडाः ततः सप्तसमानो दकाः ततः सप्तैकविंशतिपर्यंताः सगोत्राः तत्रसपिंडानां दशाहमित्युक्तं सोदकानां त्रिरात्रं सगोत्राणामेकरात्रमिति नागोजीभट्टीः अन्येतुसगोत्राणां नाशौचमित्याहुः अयंसपिंडसोदकाद्याशौचविभागो जननेमरणेच समानः मरणेत्वाशौचविच्छेदेपि स्नानभात्रंयावदेककुलत्वज्ञानं तावद्भवत्येवेति विशेषः अत्रेदंबोध्यं कूटस्थादारभ्यसंततिभेद एकसंततौकश्चिदष्टमोऽपरसंततौचकश्चित्सप्तमस्तयोश्चैकतः सापिंड्यानुवृत्तिः परतोनिवृत्तिरित्युक्तं तत्राष्टमेन निवृत्तसापिंड्यकेन सप्तमादीनां परसंततिस्थानां जननेमरणे त्रिदिनमाशौचकार्यं सप्तमेन त्वनुवृत्तसापिंड्यकेनाष्टमादीनां जननेमरणे वा दशाहमेव कार्यं

एवंसोदकत्रिरात्रादौकन्याविषयकत्रिपुरुषसापिंड्येचोह्यं तत्राष्टमासून आरंभ करून संततिभेद असतां एका संततीचे ठायीं कोणी-
 स्य मृतपितृकत्वेजीवत्पितृकत्वेपिचत्रिदिनमेव त्र्यंबकीयेभट्टोजीक पुरुष आठवा आणि दुसऱ्या संततीचे ठायीं कोणीएक पुरुष सा-
 नागोजीयेचाशौचप्रकरणेन्यत्रच पित्रादिजीवनाजीवनकृतविशेषात्वा असे असतील त्यांची एकीकडून सापिंड्याची अनुवृत्ति होते, व
 दर्शनादितिकेचित् अपरेतुनिर्णयसिंधौसापिंड्यप्रकरणेआदशमाद्दुसरीकडून निवृत्ति होते असें सांगितलें आहे. त्यामध्ये सापिंड्यांतून
 र्मविच्छित्तिरित्यादिसुमंतुवाक्यस्यशूलपाणिकृतव्याख्याने एकापिंडनेवृत्त झालेला जो आठवा त्यानें दुसऱ्या संततींतले जे सप्तमादिक
 दानक्रियान्वयित्वरूपसापिंड्यलक्षणमनुसृत्यजीवत्पित्रादित्रिकस्य त्यांचें जनन व मरण झालें असतां तीन दिवस आशौच धरावें.
 पितामहात्परे त्रयः पिंडभाजस्तदूर्ध्वं त्रयो नवपुरुषपर्यंतालेपभाजः अनुवृत्त आहे सापिंड्य ज्याचें अशा सातव्यानें तर, आठवा इत्यादि-
 श्राद्धकर्ताचदशमइतिदशमादूर्ध्वसापिंड्यनिवृत्तिः पितृपितामहा कांचें जनन, मरण असतां दहा दिवसच आशौच धरावें. याप्रमाणें
 जीवनेनवपुरुषपर्यंतं पितृजीवनेऽष्टपुरुषपर्यंतं सापिंड्यमितिप्रतिपा सोदकत्रिरात्रादिकाविषयीं व कन्याविषयक त्रिपुरुषसापिंड्याविषयींहि
 दनादष्टमादेः पित्रादिजीवनदशायांदशाहमाशौचं पित्रादिमरणोत्तपितृक असेल तथापि त्यानें तीन दिवसच आशौच धरावें. कारण,
 रमेवत्रिदिनमितिवदंति अत्रममद्वितीयपक्ष एव युक्तोभाति ॥ त्र्यंबकभट्टकृत त्र्यंबकींत, भट्टोजीदीक्षितकृत व नागोजीभट्टकृत आशौ-

मूळपुरुषापासून आरंभ करून सातव्या पुरुषपर्यंत ते सापिंड्य
 होत; आठव्या पुरुषापासून सात पुरुष समानोदक होत; तेथून सात
 एकवीस पुरुषपर्यंत ते सगोत्र होत; त्यामध्ये सापिंड्यांस दहा दिवस
 आशौच असें सांगितलें, सोदकांस त्रिरात्र, व सगोत्रांस एक रात्र
 आशौच असें नागोजीभट्टकृत आशौचनिर्णयांत आहे. दुसरे ग्रंथकार
 तर, सगोत्रांस आशौच नाहीं असें ह्मणतात. हा सापिंड्य, सोदक
 इत्यादिकांचा आशौचविभाग जननाशौच व मरणाशौच यांविषयीं
 समान आहे. मरणाशौचाविषयीं तर, आशौचाचा विच्छेद झाला
 असेल ह्मणजे पिंड्या तुटल्या गेल्यामुळे आशौच धरणें नसेल तथापि
 जावकालपर्यंत एव कुलाचें ज्ञान आहे तावत्पर्यंत स्नान आहेच असा
 हा विशेष जाणावा. एथें हें आवश्यक जाणणें आहे कीं मूळपुरुषा-
 चप्रकरणीं, व इतर ग्रंथींहि पित्रादिक जीवंत अथवा मृत असल्या-
 विषयींचा विशेष कोटें आढळत नाहीं असें कोणी ग्रंथकार ह्मणतात.
 दुसरे ग्रंथकार तर, निर्णयसिंधूमध्ये सापिंड्यप्रकरणीं 'दहाव्या पुरु-
 षापासून धर्मविच्छित्ति' इत्यादिक जें सुमंतूचें वाक्य त्याचे शूल-
 पाणीनें केलेल्या व्याख्यानांत एकापिंडदानक्रियान्वयित्वरूप ह्मणजे
 एकापिंडदानक्रियेचा संबंध ज्यास आहे असें सापिंड्यलक्षण स्वीका-
 रून, जीवंत आहेत पिता, पितामह व प्रपितामह ज्याचे असा जो
 त्याचे प्रपितामहापलीकडचे तीन पिंडभाक् होत, पिंडभाक् जे त्यांपा-
 सून पलीकडचे तीन नऊ पुरुषांपर्यंत लेपभाक् होत, आणि श्राद्ध-
 कर्ता दहावा याप्रमाणें दहाव्या पुरुषानंतर सापिंड्यनिवृत्ति होते; पिता
 व पितामह हे जीवंत असतील तर नऊ पुरुषांपर्यंत सापिंड्य; पिता
 जीवंत असेल तर आठ पुरुषांपर्यंत सापिंड्य असें प्रतिपादन केलें

आहे; यास्तव आठवा इत्यादिकांचा पिता इत्यादिक जीवंत असेल तर त्या आठव्यास दहा दिवसपर्यंत आशौच, पिता इत्यादि मृत झाल्यानंतरच तीन दिवस आशौच असें ह्मणतात. याविषयीं मला दुसरा पक्षच योग्य वाटतो.

पितृगृहेकन्याप्रसूतौपित्रोस्तद्गृहवर्तिभ्रातृणांचैकाहः पितृगृहवर्ति पितृव्यादीनांसर्वेषांपितृसपिंडानामेकाहइतिस्मृत्यर्थसारेएवंभ्रात्रादि गृहेभगिन्यादिप्रसवेपितेषामेकाहः माधवस्तुपितृगृहेकन्यायाः प्रसूतौपित्रोस्त्रिरात्रं तद्गृहवर्तिभ्रातृणामेकाहइत्याह कन्यायाः पति गृहेप्रसवे पित्रादीनांनाशौचं मृतजातेशिशौसपिंडानांसंपूर्णमेवजननाशौचं मृताशौचंनास्ति जननोत्तरंनालच्छेदनात्पूर्वशिशुमरणेपित्रादिसपिंडानांत्रिदिनंजननाशौचं मातुस्तुदशाहमेव मृताशौचंतुनास्ति नालच्छेदनोत्तरंदशाहाभ्यंतरेशिशुमरणेसपिंडादीनांसंपूर्णमेवजननाशौचं मरणाशौचंतुनास्ति ॥

पित्याचे घरीं कन्या प्रसूत होईल तर मातापितरांस व त्या घरीं असणारे भ्राते यांस एक दिवस जननाशौच; पित्याचे घरीं राहणारे जे पितृव्यादिक सर्व पित्याचे सपिंड त्यांस एक दिवस असें स्मृत्यर्थसारांत सांगितलें आहे. याप्रमाणें भ्राता इत्यादिकांचे घरीं भगिनी इत्यादिक प्रसूत झाल्या असतांही भ्रात्यांस एक दिवस जननाशौच. माधव तर, पित्याचे घरीं कन्या प्रसूत झाली असतां मातापितरांस त्रिरात्र जननाशौच, त्या घरीं राहणारे भ्राते यांस एक दिवस असें सांगतो. “पतीच्या घरीं कन्या प्रसूत झाली तर पित्रादिकांस आशौच नाही. शिशु मृत होऊन उत्पन्न झाला तर सपिंडांस संपूर्ण

र्णच जननाशौच आहे, मृताशौच नाही. उत्पत्ति झाल्यानंतर नालच्छेदन करण्याचे पूर्वी शिशु मृत होईल तर पिता इत्यादि सपिंडांस तीन दिवस जननाशौच, मातेस तर दहा दिवसच, मृताशौच तर नाही. नालच्छेदन झाल्यानंतर दहा दिवसांच्या पूर्वी शिशु मृत होईल तर सपिंडादिकांस संपूर्णच जननाशौच, मृताशौच तर नाही.

अथमृताशौचं तत्रमृताशौचवतामस्पृश्यत्वंकर्मानधिकारश्च दशाहानंतरं नामकरणात्प्राक्शिशुमरणेसपिंडानांस्नानमात्रं मातापित्रोस्तुपुत्रमृतौत्रिरात्रंकन्यामृतौचैकाहः सापत्नमातुःसर्वत्रपितृवत् नाम्नःपूर्वखननमेवनित्यं नामकरणानंतरंचूडाकरणपर्यंतंतदभावेवर्षत्रयपूर्तिपर्यंतंदाहखननयोर्विकल्पः नामकरणोत्तरंदंतोत्पत्तेः प्राक्पुत्रमरणेदाहेसपिंडानामेकाहः खननेतुस्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोरुभयत्रापित्रिरात्रं कन्यामृतौतुत्रिपुरुषसपिंडानामुभयत्रस्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोःकन्यामृतौदंतोत्पत्तिपर्यंतमुभयत्रैकाहः अत्र नामकरणं द्वादशदिनोपलक्षणं दंतजननंसप्तममासोपलक्षणं तेनद्वादशदिनमारभ्यषणमासपर्यंतमेकाहादिफलितं सप्तममासप्रभृतिचूडाकरणपर्यंतंतदभावेतृतीयवर्षपूर्तिपर्यंतंदाहेखननेवासपिंडानामेकाहः केचित्खननेएकाहोदाहेत्रिरात्रमित्याहुः मातापित्रोरुभयत्रत्रिरात्रं एतत्पुत्रमृतौ कन्यामृतौतुवर्षत्रयपर्यंतंसपिंडानांस्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोःसप्तममासप्रभृतिकन्यामृतौत्रिरात्रं विज्ञानेश्वरस्त्वेकादशदिनमारभ्ययावदुपनयनंपुत्रमृतौकन्यामृतौतुयावद्विवाहंमातापित्रोस्त्रिरात्रमेवेत्याह प्रथमवर्षादौकृतचूडस्यमरणेपित्रादीनांसर्वेषांत्रिदिनंनियतं दाहश्चनि

यतः त्रिवर्षोर्ध्वकृतचूडस्याकृतचूडस्यवामरणेप्रागुपनयनात्पित्रादिस
 र्वसपिंडानांत्रिदिनं दाहोनियतः सोदकानांत्वनुपनीतमरणेनूढकन्या
 मरणेचनाशौचंकिंतुस्नानमात्रं अनुपनीतभ्रातृमरणेभगिन्यानाशौचं
 ऊनद्विवर्षस्यखननंमुख्यंअनुगमनंवैकल्पिकं पूर्णद्विवर्षस्यदाहोमुख्यः
 अनुगमनंनित्यं अत्रदाहोदकदानादितूष्णीमेव कृतचूडायपूर्णत्रिवर्षा
 यचभूमौपिंडदानं दंतजननपर्यंतंतत्तुल्यवयस्केभ्योद्वितीयदिनेतदुद्दे
 शेनदुग्धदानं त्रिवर्षांतंचौलांतंवापायसदानं तदूर्ध्वमुपनयनपर्यंतमा
 शौचांतेसवयोभ्यस्तदुद्देशेनभोजनादिदानं ॥

यानंतर मृताशौच सांगतो.

त्यामध्ये मृताशौच, ज्यांस आहे ते स्पर्शास योग्य नाहीत व त्यांस
 कर्माचाहि अधिकार नाही. दहा दिवसांनंतर नामकरणाच्या पूर्वी
 शिशुमरण झाले असतां सपिंडांनीं स्नान मात्र करावे, मातापितरांस
 तर, पुत्रमरणाचे ठायीं त्रिरात्र, व कन्यामरणाचे ठायीं एक दिवस
 अशौच. सापत्नमातेस सर्वत्र ठिकाणीं पित्याप्रमाणेच आशौच.
 नामकरणाच्या पूर्वी नित्य खननच. नामकरणानंतर चौलकरणा-
 पर्यंत, चौल झाले नसेल तर तीन वर्षे पूर्ण होत तावत्पर्यंत दहन व
 खनन यांविषयीं विकल्प, ह्मणजे दहन करावे अथवा खनन करावे.
 नामकरणानंतर दांत येण्याचे पूर्वी पुत्रमरणीं दहन असेल तर सपिं-
 डांस एक दिवस आशौच, खनन असेल तर स्नानेकरून शुद्धि. द-
 हन, खनन या उभयपक्षींहि मातापितरांस त्रिरात्र. कन्यामरणीं तर
 त्रिपुरुष सपिंडांची उभयपक्षीं (दहन व खननपक्षीं) स्नानेकरून
 शुद्धि. कन्यामरणीं, दांत उत्पन्न होत तावत्पर्यंत उभयपक्षीं माता-

पितरांस एक दिवस आशौच. ह्या स्थलीं नामकरण हें वाराव्या दिवसाचें उपलक्षण आहे. दंतोत्पत्ति, ही सातव्या मासाचें उपलक्षण आहे. त्यावरून वाराव्या दिवसापासून सहा महिनेपर्यंत एक दिवस आशौच इत्यादि फलितार्थ होतो. सातव्या मासापासून चूडाकरणापर्यंत चूडाकरण न झालें तर पूर्ण तीन वर्षेपर्यंत. दहन अथवा खनन असतां सपिंडांस एक दिवस आशौच. कोणी ग्रंथकार, खनन असतां एक दिवस, दहन असतां त्रिरात्र असें सांगतात. मातापितरांस उभयपक्षां (दहन, खननपक्षां) त्रिरात्र आशौच, व हें (त्रिरात्राशौच) पुत्रमरणीं जाणावें. कन्यामरणीं तर तीन वर्षेपर्यंत सपिंडांची स्नानेकरून शुद्धि होते. कन्या मृत असतां सातव्या मासापासून मातापितरांस त्रिरात्र आशौच. विज्ञानेश्वर तर, अकराव्या दिवसापासून जावत्कालपर्यंत उपनयन होई तावत्पर्यंत पुत्र मृत असतां, यावद्विवाहापर्यंत कन्या मृत असतां मातापितरांस त्रिरात्र आशौच सांगतो. प्रथम वर्ष इत्यादि समयीं चूडाकर्म केलेला असा पुत्र मृत असतां पिता इत्यादि सर्वांस निश्चये तीन दिवस आशौच व निश्चये दहन. तीन वर्षांनंतर, चूडाकरण केलेला अथवा न केलेला पुत्र मृत असतां उपनयनाच्या पूर्वी पित्रादि सर्व सपिंडांस तीन दिवस आशौच व दहन अवश्य करावें. उपनयन न झालेला पुत्र व अविवाहित कन्या मृत असतां सोदकांस तर आशौच नाहीं, तर त्यांनीं (सोदकांनीं) स्नान मात्र करावें. उपनयन न झालेला भ्राता मरण पावला असतां भगिनीस आशौच नाहीं. पूर्ण दोन वर्षे ज्यास नाहीत त्यास खनन मुख्य होय, अनुगमन (मागून जाणें) वैकल्पिक आहे. पूर्ण दोन वर्षांचा त्यास दहन मुख्य होय, व अनुगमन नित्य आहे. याविषयीं दहन, तिलांजलि इत्यादि अमंत्र-

कच करावें. चूडाकर्म केलेला व पूर्ण तीन वर्षांचा यास पिंडदान भूमीवर करावें. दंतोत्पत्तिपर्यंत, त्याच्या वयाचे जे असतील त्यांना त्याच्या उद्देशानें दुसऱ्या दिवसीं दुग्धदान करावें. तीन वर्षांपर्यंत अथवा चौलापर्यंत पायसदान करावें. त्यानंतर उपनयनापर्यंत, आशौचनिवृत्ति झाल्यावर त्याच्या समानवयाचे जे असतील त्यांस त्याच्या उद्देशानें भोजनादिक द्यावें.

स्त्रीशूद्रयोस्तुकृतचूडयोरप्युदकदानादिवैकल्पिकं शूद्रस्यत्रिवर्ष पर्यंतमेतदेवाशौचं अस्योपनयनस्थानेविवाहः तथाचत्रिवर्षोर्ध्वंविवाहपर्यंतंतदभावेषोडशवर्षपर्यंतंवाशूद्रस्यमरणे त्रिदिनंतदूर्ध्वंजात्याशौचं कन्यायावर्षत्रयानंतरंवाग्दानात्प्राङ्मरणेत्रिपुरुषसपिंडानामेकाहः मातापित्रोस्त्रिदिनं दाहादितूष्णीं वाग्दानोत्तरंविवाहात्प्राक्कन्यामरणेपितृसपिंडानांभर्तृसपिंडानांचत्रिदिनं अत्रोभयकुलेपिसाप्तपुरुषंसापिंड्यं दाहादितूष्णीमेव जननेनुपनीतमरणे चातिक्रांताशौचं नास्ति पितुरपत्यजननश्रवणेदेशांतरेकालांतरेस्नानंभवत्येव अनुपनीतमरणेतिक्रांतेपिस्नानंभवत्येवेतिस्मृत्यर्थसारः अनुपनीतस्यानूढकन्यायाश्चमातापितृमरणेएवदशाहाशौचं अन्यमरणेतुनकिमपि उपनयनोत्तरंमरणेसपिंडानांदशाहं सोदकानांत्रिरात्रं सगोत्राणामेकाहंस्नानाच्छुद्धिर्वेत्यादिविशेषः प्रागुक्तोत्रानुसंधेयः ॥

स्त्री व शूद्र चूडाकर्म झालेले असले तथापि त्यांस उदकदानादिक वैकल्पिक आहे, ह्मणजे करावें किंवा न करावें. शूद्रास तीन वर्षेपर्यंत हेंच आशौच जाणावें. ह्यास उपनयनस्थानीं विवाह आहे, ह्मणजे तीन वर्षांनंतर विवाहापर्यंत, अथवा विवाह झाला नसेल तर

सोळा वर्षीपर्यंत शूद्र मृत झाला असतां तीन दिवस आशौच; सोळा वर्षानंतर किंवा विवाहानंतर जाल्याशौच जाणावे. कन्या तीन वर्षानंतर वाग्दानाच्या पूर्वी मृत असतां त्रिपुरुषसपिंडास एक दिवस व मातापितरांस तीन दिवस आशौच व दाहादिक करणें तें अमंत्रक करावें. वाग्दानानंतर विवाहाचे पूर्वी कन्या मृत असतां पित्याचे सपिंड व भर्त्याचे सपिंड यांस तीन दिवस आशौच; ह्याविषयीं दोनहि कुलांमध्ये साप्तपुरुष सापिंड्य आहे. दाहादिक करणें तें अमंत्रकच करावें. जनन व उपनयन न झाल्याचें मरण यांविषयीं अतिक्रांत आशौच नाहीं. अपत्य (कन्या किंवा पुत्र) उत्पन्न झालें असें पित्यास श्रुत झालें असतां देशांतरीं व कालांतरीं त्यानें अवश्य स्नान करावें. उपनयन न झालेला मृत असेल तर अतिक्रांत असतांहि स्नान करावें, असा स्मृत्यर्थसार सांगतो. उपनयन न झालेला पुत्र व अविवाहित कन्या यांस मातापितर मृत असतांच दहा दिवस आशौच; अन्य मृत असेल तर कोणतेंहि आशौच नाहीं. उपनयन झाल्यानंतर मृत असतां सपिंडांस दहा दिवस, सोदकांस त्रिरात्र, सगोत्रांस एक दिवस, किंवा स्नानेंकरून शुद्धि इत्यादि विशेष पूर्वी सांगितलेला ह्या स्थलीं जाणावा.

स्त्रीशूद्रयोर्विवाहोत्तरंमरणेदशाहः शूद्रस्यविवाहाभावेषोडश वर्षोत्तरमित्युक्तं विवाहोर्ध्वंकन्यायाः पितृगृहेमरणेमातापित्रोः सापत्नमातुः सापत्नभ्रातुः सोदरभ्रातुश्चत्रिरात्रं पितृव्यादीनांतद्द्रवर्तिनामेकाहः तद्द्रवर्तिनामपिसपिंडानामेकाहइतिकेचित् ग्रामांतरमृतौ पित्रोः पक्षिणीतिकेचित् उढायाः कन्यायाः पतिगृहेमरणेपित्रोः सापत्नमातुश्चत्रिरात्रं भ्रातुःपक्षिणी पितृव्यादीनांएकाहइतिकेचित् ॥

स्त्री व शूद्र विवाहानंतर मृत होतील तर दहा दिवस आशौच. शूद्राचा विवाह झाला नसल्यास सोळा वर्षांनंतर असें पूर्वी सांगितलें आहे. विवाह झाल्यानंतर कन्या पित्याचे घरीं मृत होईल तर मातापितर, सापत्न माता, सापत्न भ्राता आणि सोदर (सख्खा) भ्राता यांस त्रिरात्र आशौच. पित्याचे घरीं राहणारे पितृव्यादि यांस एक दिवस आशौच. पित्याचे घरीं राहणाऱ्या सपिंडांसहि एक दिवस आशौच आहे असें कोणी ग्रंथकार ह्मणतात. कन्या अन्य ग्रामीं मृत होईल तर मातापितरांस पक्षिणी आशौच असें कोणी ग्रंथकार ह्मणतात. विवाहित कन्या पतीच्या घरीं मृत असतां मातापितरांस व सापत्नमातेस त्रिरात्र, भ्रात्यास पक्षिणी आशौच, पितृव्यादिकांस एक दिवस असें कोणी ग्रंथकार ह्मणतात.

मातापित्रोर्मरणेसापत्नमातुर्मृतौचोढकन्यायास्त्रिरात्रंदशाहांतः
दशाहोर्ध्वकालांतरेवत्सरांतरेपिपक्षिणी भ्रातुरुपनीतस्यविवाहितभ
गिन्याश्चपरस्परगृहमरणेपरस्परस्यत्रिरात्रं गृहांतरमृतौपरस्परस्यप
क्षिणी ग्रामांतरेत्वेकाहः अत्यंतनिर्गुणत्वेएकग्रामेपिस्नानं एवंसापत्न
भ्रातृभगिन्योरपि भगिनीमृतौभगिन्याअप्येवमेवेतिभाति ऊढकन्या
याःपितामहपितृव्यादिमरणेस्नानमेव मातुलमरणेभगिनीपुत्रस्यभगि
नीकन्यायाश्चपक्षिणी उपकारकमातुलमरणेस्वगृहेमातुलमरणेचत्रि
रात्रं अनुपनीतमातुलमरणेग्रामांतरेमातुलमरणेचैकरात्रं एवंसापत्न
मातुलमरणेपि मातुलानीमरणेभर्तृभगिन्यपत्यस्यस्त्रीपुंसरूपस्यपक्षिणी
सापत्नमातुलानीमरणेतुनाशौचं उपनीतभागिनेयमरणेमातुलस्यमातु

लभगिन्याश्चत्रिरात्रं एवंसापत्नभागिनेयेमृतेपि अनुपनीतभागिनेय
मरणेमातुलस्यमातुलभगिन्याश्चपक्षिणी एवंसापत्नभागिनेयेमृतेपि
अनुपनीतपदेनावशिष्टोपनयनमात्रः कृतचूडश्चूडायाअभावेत्रिवर्षो
ध्ववयस्कोवाग्राह्यइतिभाति एव मयेप्यनुपनीतपदस्यार्थोबोध्यः भा
गिनेयीमरणेतुस्नानमात्रमितिभाति मातामहमरणेदुहित्रपत्यस्यपुत्ररू
पस्यकन्यारूपस्यवात्रिरात्रं ग्रामांतरेपक्षिणी मातामह्यांमृतायांदौहि
त्रस्यदौहित्र्याश्चपक्षिणी अत्रसर्वत्रपुरुषस्योपनीतस्यैवस्त्रियाश्चविवा
हितायाएवमातापित्रतिरिक्ताशौचेधिकारइत्युक्तं अत्रमातुलमातुला
नीमातामहादिमृतौह्यपत्यस्याशौचोक्तिरुयंक्वीयानुसारेणान्यत्रतुनै
वंस्पष्टमुपलभ्यते उपनीतदौहित्रमरणेमातामहस्यमातामह्याश्चत्रिरात्रं
अनुपनीते दौहित्रेमृतेमातामहस्यमातामह्याश्चपक्षिणी दौहित्रीमरणे
तुनाशौचमितिभाति ॥

माता, पिता व सापत्नमाता हीं मृत असतां विवाहित कन्येस
दहा दिवसांच्या पूर्वी त्रिरात्र, दहा दिवसांनंतरं अन्यकालीं व वर्षी-
तींहि पक्षिणी आशौच. उपनयन झालेला भ्राता व विवाहित भगिनी
हीं परस्परांच्या घरीं मृत असतां परस्परांस त्रिरात्र आशौच. अन्याचे
घरीं मृत असतां परस्परांस पक्षिणी, दुसऱ्या ग्रामीं मृत असतां एक
दिवस आशौच. अत्यंत निर्गुणत्व असेल तर एक गांवीं असतांहि
स्नान करावें. याप्रमाणें सापत्नभगिनी व सापत्नभ्राता यांविषयींहि
असाच निर्णय जाणावा. भगिनी मृत झाली असतां भगिनीसहि या-
प्रमाणेंच आशौच असावें असें वाटतें. पितामह, चुलता इत्यादि मृत
असतां विवाहित कन्येनें स्नानच करावें. मातुळ मृत असतां भाचा व

भाची यांस पक्षिणी आशौच उपकारक मातुळ मृत असतां व स्वगृहीं (भाच्याचे घरीं) मातुळ मृत असतां त्रिरात्र आशौच. उपनयन झालेला मातुळ मृत असतां व अन्य ग्रामीं मातुळ मृत असतां एक रात्र. सापत्न मातुळ मृत असतांहि असाच निर्णय जाणावा. मातुळानी (मामी) मृत असतां भाचा व भाची यांस पक्षिणी आशौच. सापत्नमातुळानी ह्यणजे सापत्न मामी मृत असतां आशौच नाहीं. उपनयन झालेला भागिनेय (भगिनीपुत्र—भाचा) मृत असतां मातुळ व मातुळभगिनी (मामेवहीण) यांस त्रिरात्र आशौच. याप्रमाणें सापत्नभाच्याविषयींहि असाच निर्णय जाणावा. उपनयन न झालेला भाचा मृत असतां मातुळ व मामेवहीण यांस पक्षिणी आशौच. याप्रमाणें सापत्नभाचा मृत असतांहि असेंच जाणावें. 'उपनयन न झालेला' ह्या पदेकरून उपनयन मात्र होण्याचें राहिलेलें असून चूडाकर्म झालेला, अथवा चूडाकर्माचा अभाव असतां तीन वर्षांहून अधिक वयाचा असा घ्यावा असें वाटतें. याप्रमाणें पुढेंहि 'उपनयन न झालेला' ह्या पदाचा अर्थ असाच जाणावा. भागिनेयी (भाची) मृत असेल तर स्नान मात्र करावें असें वाटतें. मातामह (मातेचा पिता) मृत असतां कन्येचीं अपत्यें जीं पुत्र व कन्या यांस त्रिरात्र आशौच, अन्य ग्रामीं असतां पक्षिणी. मातामही मृत असतां दौहित्र व दौहित्री यांस पक्षिणी. एथें सर्वत्र ठिकाणीं उपनयन झालेला पुरुष व विवाहित स्त्री यांसच मातापितरांचे आशौचावांचून इतर आशौचाविषयीं अधिकार असें सांगितलें आहे. एथें मातुळ, मातुळानी, मातामहादिक मृत असतां स्त्रीरूप अपत्यास जें आशौच सांगितलें तें त्र्यंबकीच्या अनुसारानें आहे, इतर ग्रंथीं तर असें कोठें स्पष्ट आढळत नाहीं. उपनयन झालेला दौहित्र मृत झाला

असतां मातामह व मातामही यांस त्रिरात्र आशौच. उपनयन न झालेला दौहित्र मृत असतां मातामह व मातामही यांस पक्षिणी. दौहित्री मृत असेल तर आशौच नाही असें वाटते.

श्वश्रूश्वशुरयोर्मरणेजामातुः सन्निधौत्रिरात्रं असन्निधौतुपक्षिणी उपकारकयोर्मरणेत्वसन्निधावपित्रिरात्रमेव ग्रामांतरेएकरात्रं भार्या मरणेननिवृत्तसंबंधयोः श्वश्रूश्वशुरयोरनुपकारकयोर्मृतेतुपक्षिण्ये काहोवेतिभाति जामातरिमृतेश्वश्रूश्वशुरयोरेकरात्रंस्नानाच्छुद्धिर्वा स्वगृहे जामातृमरणेत्रिरात्रं उपनीतेशालकेमृतेभगिनीभर्तुरेकाहः अनुपनीतेतुशालकेस्नानं ग्रामांतरेमृतेपिस्नानं भार्यामरणेननिवृत्त संबंधेशालकेस्नानमितिनागोजीभट्टीये शालकसुतमरणे स्नानं कश्चिच्छालिकायांमृतायांशालकवदेकाहादिकमाह मातुःस्वसरिमृतायांस्वस्रपत्ययोः कन्यापुत्रयोःपक्षिणी एवंसापत्नमातुःस्वसृमरणेपि पितुःस्वसरिमृतायांभ्रात्रपत्ययोः कन्यापुत्रयोःपक्षिणी पितुःसापत्नस्वसृमरणेतुस्नानमात्रं भ्रात्रपत्यमरणेतुपितृष्वसुःस्नानं स्वगृहे पितृष्वसृमातृष्वसृमरणेत्र्यहं ॥

सासू व श्वशुर हे मृत असतां जामाता यास सन्निध असतां त्रिरात्र, सन्निध नसेल तर पक्षिणी. उपकार करणारे सासू व श्वशुर मृत असतील तर सन्निध नसतांही त्रिरात्रच आशौच, अन्य ग्रामीं असतां एक रात्र आशौच. भार्या मृत झाली या कारणानें निवृत्तसंबंध (सुटला आहे संबंध ज्यांचा) व उपकार न करणारे असे सासू व श्वशुर मृत असतील तर पक्षिणी अथवा एक दिवस आ-

शौच असें वाटतें. जामाता मृत असतां सासू व सासरा यांस एक रात्र आशौच किंवा स्नानेंकरून शुद्धि. आपल्या घरीं जामाता मृत असतां त्रिरात्र आशौच. उपनयन झालेला शालक (पत्नीचा भ्राता) मृत असतां भगिनीचे भर्त्यास एक दिवस आशौच. उपनयन न झालेला शालक मृत होईल तर स्नान, अन्यग्रामीं मृत असतांही स्नान. भार्या मृत झाली या कारणानें निवृत्तसंबंध (सुटला आहे संबंध ज्याचा तो) शालक मृत असतां स्नान असें नागोजीभट्टकृत आशौचग्रंथांत आहे. शालकाचा पुत्र मृत असतां स्नान. कोणी एकादा ग्रंथकार, शालिका (पत्नीची बहीण) मृत असतां शालकाप्रमाणें एक दिवस इत्यादिक आशौच सांगतो. मातृष्वसा (मातेची बहीण—मावशी) मृत असतां भगिनीचीं अपत्यें जीं कन्या व पुत्र यांस पक्षिणी आशौच. याप्रमाणें सापत्नमावशी मृत असतांही असाच निर्णय जाणावा. पितृष्वसा (पित्याची बहीण—आत) मृत असतां भ्रात्याचीं जीं अपत्यें कन्या व पुत्र त्यांस पक्षिणी आशौच. पित्याची सापत्नभगिनी मृत असेल तर स्नान मात्र. भ्रात्याचें अपत्य मृत असतां पितृष्वसेस (पित्याचे भगिनीस) स्नान. आपल्या घरीं आत, मावशी, ह्या मृत होतील तर तीन दिवस आशौच.

उपनीतबंधुत्रयमरणेपक्षिणी अनुपनीतस्यगुणहीनस्यवाबंधुत्रयस्यमरणेएकाहः स्वगृहे मरणेतुत्रिरात्रं अत्रबंधुत्रयपदेनात्मबंधुत्रयंपितृबंधुत्रयंमातृबंधुत्रयमिति नवबंधवोग्राह्याः तेयथा आत्मपितृष्वसुः पुत्राआत्ममातृष्वसुःसुताः आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाआत्मवांधवाः पितुःपितृष्वसुःपुत्राःपितुर्मातृष्वसुःसुताः पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयाः पितृवांधवाः मातुः पितृष्वसुःपुत्रामातुर्मातृष्वसुःसुताः

मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयामातृबांधवाइति पितृष्वस्रादिकन्यानांतुवि
वाहितानांमरणेतद्वंधुवर्गस्त्वेकेनेतिवचनबलादेकाहः अनूढानांतुमर
णेस्नानमात्रमितिनिर्णयसिंध्वाशयः नागोजीभट्टास्तुबंधुत्रयवाक्ये पु
त्रपदंकन्योपलक्षकमित्याहुः तन्मतेपितृष्वस्रादिकन्यानामूढानांमरणे
पक्षिणीअनूढानामेकाहइत्यादि पितृष्वस्रादिकन्याभिस्तुबंधुत्रयमर
णेस्नानमात्रंकार्यमितिसिंध्वाशयेनसिद्धयति भट्टमतेतुपुत्रपदवत्तद्वा
क्यस्थात्मपदस्यापिकन्यापरत्वापत्त्याकन्याभिरपिबंधुत्रयाशौचंकार्य
मित्यापततितत्रचबहुशिष्टाचारविगानमितिसिंध्वाशयोयुक्तोभाति ॥

उपनयन झालेलें बंधुत्रय मृत असतां पक्षिणी; उपनयन न झा-
लेलें अथवा गुणहीन बंधुत्रय मृत असतां एक दिवस आशौच; स्व-
गृहीं मृत असेल तर त्रिरात्र. ह्या स्थलीं 'बंधुत्रय' पदेंकरून आत्म-
बंधुत्रय, पितृबंधुत्रय आणि मातृबंधुत्रय याप्रमाणें नऊ बंधु ग्रहण
करावे. ते असे—“ आपल्या आतेचे पुत्र, आपल्या मावशीचे पुत्र,
आणी आपल्या मातुळाचे पुत्र हे आत्मबांधव जाणावे; पित्याचे आ-
तेचे पुत्र, पित्याचे मावशीचे पुत्र आणि पित्याच्या मातुळाचे पुत्र हे
पितृबांधव जाणावे; मातेच्या आतेचे पुत्र, मातेच्या मावशीचे पुत्र
आणि मातेच्या मातुळाचे पुत्र हे मातृबांधव जाणावे; याप्रमाणें; नऊ
बंधु होत. आत इत्यादिकांच्या विवाहित कन्या मृत होतील तर,
“ त्यांचा बंधुवर्ग एक दिवसानें शुद्ध ” अशा वचनबलेंकरून एक
दिवस आशौच, अविवाहित मृत असतील तर स्नान मात्र असा नि-
र्णयसिंधूचा अभिप्राय आहे. नागोजीभट्ट तर बंधुत्रयाच्या वाक्यांत
पुत्रपद कन्येचें उपलक्षण होय असें लक्षणतात, व त्यांच्या मतानें आत
इत्यादिकांच्या विवाहित कन्या मृत असतां पक्षिणी, अविवाहित मृत

असतां एक दिवस इत्यादि. आत० इत्यादिकांच्या कन्यांनीं तर बंधुत्रय मृत असतां स्नान मात्र करावें असें निर्णयसिंधूच्या अभिप्रायावरून सिद्ध होते. नागोजीभट्टांचे मतीं तर, पुत्रपदाप्रमाणें त्या वाक्यांतील आत्मपदाचाहि कन्यापर अर्थ प्राप्त झाल्यानें कन्यांनींहि बंधुत्रयाचें आशौच धरावें असें प्राप्त होते. परंतु त्याविषयीं बहुशिष्टाचारनिंदा होते याकारितां निर्णयसिंधूचा अभिप्राय योग्य असें वाटतें.

अत्रेदंतत्त्वं देवदत्तीयबंधुनवकमध्येआत्मबंधुत्रयेसंबंधसाम्यात्परस्परमाशौचं अवशिष्टबंधुषट्केतुबंधुषट्कमरणेदेवदत्तस्यआशौचं देवदत्तस्यमरणेतुबंधुषट्कस्यनाशौचं संबन्धाभावादितिसुधीभिरूह्यं दत्तकस्यमरणेपूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रंसपिंडानामेकाहमाशौचं नीलकंठीयेदत्तकनिर्णयेतूपनीतदत्तकमरणादौपालकपित्रादिसपिंडानां दशाहादिकमेवाशौचमित्युक्तं दत्तकेनापिपूर्वापरपित्रोर्मृतौत्रिरात्रं पूर्वापरसपिंडानांमरणेएकाहः पित्रोरौर्ध्वदेहिककरणेतु कर्मागंदशाहमेव दत्तकस्यपुत्रपौत्रादेर्जननेमरणेवापूर्वापरसपिंडानामेकाहः एवंपूर्वापरसपिंडमरणादावपिदत्तकपुत्रपौत्रादेरेकाहः इदंसपिंडसमानोदकभिन्नेदत्तीकृतेज्ञेयं सगोत्रसपिंडेसोदकेचदत्तीकृतेयथाक्रमं दशाहंत्रिरात्रंचयथाप्राप्तंभवत्येव ॥

ह्या स्थलीं हें तत्त्व. देवदत्ताचे नऊ बंधूंमध्ये आत्मबंधुत्रयाविषयीं संबन्ध सारखा असल्यामुळे परस्पर आशौच आहे; अवशिष्ट बंधुषट्काविषयीं तर बंधुषट्क मृत असतां देवदत्तास आशौच आहे, परंतु देवदत्त मृत होईल तर बंधुषट्कास आशौच नाही; कारण, संबन्धाचा अभाव आहे; याप्रमाणें बुद्धिमंतांनीं जाणावें. दत्तक मृत

असतां पूर्वापर मातापितरांस त्रिरात्र; व सपिंडांस एक दिवस आ-
शौच. नीलकंठकृत दत्तकनिर्णयामध्ये तर, उपनयन झालेल्या दत्त-
काचे मरणादिक झालें असतां पालकपिता इत्यादि सपिंडांस दहा
दिवसादिकच आशौच असें सांगितलें. दत्तकानेंहि पूर्वापर माता-
पितर मृत असतां त्रिरात्र आशौच, व पूर्वापर सपिंड मृत असतां
एक दिवस आशौच धरावें. मातापित्यांचें और्ध्वदेहिक कर्म करणें
असेल तर कर्मसंबंधी दहा दिवसच आशौच धरावें. दत्तकाचे पुत्र,
पौत्र इत्यादिकांचें जनन अथवा मरण असतां पूर्वापर सपिंडांस एक
दिवस आशौच. याप्रमाणें पूर्वापर सपिंडांचें मरणादिक असतां दत्त-
काचे पुत्र, पौत्र इत्यादिकांसहि एक दिवस आशौच. हा निर्णय स-
पिंड, समानोदक यांहून निराळा दत्तक घेतला असल्यास त्याविषयीं
जाणावा. सगोत्र सपिंड, व सोदक दत्तक घेतला असल्यास यथा-
क्रम दहा दिवस, त्रिरात्र, जसें प्राप्त असेल तदनुसार आशौच आहेच.

आचार्येमृतेत्रिरात्रं ग्रामांतरेमृतेपक्षिणी उपनीयवेदाध्यापकः
आचार्यः स्मार्तकर्मनिर्वाहकोप्याचार्यः आचार्यभार्यासुतयोर्मरणे
एकाहः मंत्रोपदेशकगुरुमरणेत्रिरात्रं ग्रामांतरेपक्षिणी शास्त्राध्या-
पकोव्याकरणज्योतिःशास्त्राद्यंगाध्यापकश्चानूचानसंज्ञकस्तन्मरणे ए-
काहः सकलवेदाध्यापकगुरुमरणेपक्षिणी वेदैकदेशाध्यापकउपा-
ध्यायस्तन्मरणेएकाहः शिष्यस्योपनीयाध्यापितस्यमृतौत्रिरात्रं निवृ-
त्ताध्ययनस्यमृतौपक्षिणी परोपनीतस्यबहुकालमध्यापितस्यमरणे ए-
काहः सहाध्यायिमृतौपक्षिणी ऋत्विज्यनिवृत्तार्त्विक्कर्मणिमृतेत्रिरात्रं
ग्रामांतरेपक्षिणी कर्मनिवृत्तौग्रामांतरेएकाहः एकग्रामेपक्षिणी एवं

याज्यमरणेपि सार्थवेदाध्यायीश्रौतस्मार्त कर्मनिष्ठश्चश्रोत्रियस्तयोर्मरणेमैत्रीगृहानंतर्यादिसंबंधेत्रिरात्रं एकतरसंबंधेपक्षिणी संबन्धाभावे एकाहः सवर्णमित्रमरणेएकाहः यतिमरणेसर्वसपिंडानांस्नानमात्रं स्वगृहेउदासीनासपिंडमरणेएकाहः स्वाधिष्ठितस्वगृहेअसपिंडमरणेअत्र्यहं आशौचप्रयोजकसंबन्धिनिस्वगृहेमृतेत्रिरात्रं ग्रामाधिपदेशाधिपादेमृतौसज्योतिः दिवामरणेरात्रौस्नानाच्छुद्धिः रात्रिमरणेदिवा शुद्धिरितिसज्योतिःपदार्थः पक्षिणीपदार्थस्तुदिवामरणेसदिवसःसारात्रिर्द्वितीयदिवसेनक्षत्रदर्शनपर्यंतमिति आगामिवर्तमानाहर्द्वययुता मध्यगतारात्रिः रात्रिमरणेसारात्रिस्तदुत्तरमहोरात्रिश्चेतिपक्षिणी केचित्तुरात्रिमरणेपिमरणादिनाद्वितीयदिनस्थनक्षत्रपर्यंतमेवपक्षिणी पदार्थइत्याहुः एवमतिक्रांतेविषयेदिवारात्रौवामरणज्ञानानुसारेणपक्षिणीव्यवस्थायोज्या ॥

आचार्य मृत असतां त्रिरात्र, अन्यग्रामीं मृत असतां पक्षिणी. उपनयन करून वेद पढविणारा तो आचार्य. स्मार्तकर्माचा निर्वाहक तोहि आचार्य होय. आचार्याची स्त्रि, पुत्र मृत असतां एक दिवस आशौच. मंत्रोपदेश करणारा गुरु मृत असतां त्रिरात्र, अन्यग्रामीं पक्षिणी आशौच. शास्त्र पढविणारा व व्याकरण, ज्योतिःशास्त्र इत्यादिक अंगें पढविणारा व अनूचानसंज्ञक (गुरूपासून सांग वेद पढलेला) हे मृत असतां एक दिवस आशौच. सकल वेद पढविणारा. गुरु मृत असतां पक्षिणी. वेदाचा कांहीं भाग पढविणारा तो उपाध्याय; तो मृत असतां एक दिवस आशौच. उपनयन करून अध्ययन शिकविलेला शिष्य मृत असतां त्रिरात्र आशौच. अध्ययन

समाप्त झालेला शिष्य मृत असतां पक्षिणी. अन्यानें उपनीत (उप-
नयन केलेला) असून बहुत दिवस अध्ययन शिकविलेला शिष्य
मृत असतां एक दिवस आशौच. सहाध्यायी (आपल्याबरोबर अध्य-
यन करणारा) मृत असतां पक्षिणी. ऋत्विक्कर्म समाप्त न केलेला
ऋत्विक् मृत असतां त्रिरात्र; अन्यग्रामीं असतां पक्षिणी, कर्मनिवृत्ति
असतां अन्यग्रामीं एक दिवस, एक ग्रामीं पक्षिणी. याप्रमाणें याज्य
(यजमान) मृत असतांही असाच निर्णय जाणावा. अर्थसहित वेदाचें
अध्ययन करणारा, व श्रौतस्मार्तकर्मनिष्ठ असा श्रोत्रिय हे मृत असतां
मैत्री व गृहसान्निध्य इत्यादिक संबंध असेल तर त्रिरात्र आशौच,
दोहोंतून एक संबंध असतां पक्षिणी, संबंधाचा अभाव असतां एक
दिवस. आपल्या वर्णांतला मित्र मृत असतां एक दिवस आशौच.
संन्यासी मृत असतां सर्व सपिंडांनीं स्नान मात्र करावें. आपल्या घरीं,
उदासीन असा असपिंड मृत असतां एक दिवस आशौच. आपल्या
राहण्याच्या स्वगृहीं असपिंड मृत असतां तीन दिवस. आशौचाचा
उत्पादकसंबंधी, स्वगृहीं मृत असतां त्रिरात्र. ग्रामाधिपति, देशाधि-
पति इत्यादिक मृत असतां सज्योति, दिवसा मृत असतां रात्रौ स्नानें-
करून शुद्धि, व रात्रौ मृत असतां दिवसा शुद्धि याप्रमाणें सज्योति-
पदाचा अर्थ. पक्षिणीपदाचा अर्थ तर, दिवसा मरण असतां तो
दिवस, ती रात्रि आणि दुसऱ्या दिवशीं नक्षत्रदर्शनपर्यंत ही पक्षिणी
जाणावी. येणारा व वर्तमान, अशा दोन दिवसांनीं युक्त मध्यगतरात्रि
ती पक्षिणी. रात्रीं मृत असेल तर ती रात्रि, व तिच्या पुढचें अहो-
रात्र मिळून पक्षिणी. कोणी ग्रंथकार तर, रात्रीं मृत असतांही मरण-
दिवसापासून दुसऱ्या दिवसाच्या नक्षत्रांपर्यंतच पक्षिणी पदाचा अर्थ
असें ह्मणतात. याप्रमाणें अतिक्रांत आशौचाविषयीं दिवसा अथवा

रात्रीं जसें मरणाचें ज्ञान ह्मणजे मृत झाल्याचें समजेल त्याप्रमाणें पक्षिणीची व्यवस्था योजावी.

आचार्यमातुलादीनां त्रिरात्राद्याशौचमन्यस्मिन्नंत्यकर्मकर्तृरिज्ञेयं
शिष्यादीनामंत्यकर्मकर्तृत्वेतुदशाहाद्येव ॥

आचार्य, मातुळ इत्यादिकांचें जें त्रिरात्रादिक आशौच सांगितलें तें दुसरा अंत्यक्रियाकर्ता असतां जाणावें. शिष्यादिक अंत्यक्रिया करणारे असतील तर दहा दिवस इत्यादिकच आशौच जाणावें.

ग्राममध्ये यावच्छवस्तिष्ठतितावत्ग्रामस्याशौचं नगरेतुनैवं ग्राम
नगरलक्षणान्यन्यत्रगृहेगवादिपशुमृतौयावच्छवस्तिष्ठेत्तावदाशौचं
द्विजगृहेशुनोमृतौगृहस्यदशरात्रमाशौचं शूद्रमरणेमासं पतितमृतौ
मासद्वयं म्लेच्छादिमृतौमासचतुष्टयं दासानांगृहजातक्रीतऋणमो
क्षितलब्धत्वादिप्रकाराणांस्वामिमरणेस्वजातीयाशौचं युद्धेशस्त्रघाते
नसद्योमृतेस्नानमात्रं नाशौचमंत्यकर्मापिदशाहादिकंसद्य एवकर्तव्यं
युद्धक्षतेनकालांतरेमरणेएकाहः त्र्यहादूर्ध्वयुद्धक्षतेनमरणेपराङ्मुख
हतेयुद्धेकपटेनहतेचत्रिरात्रं युद्धक्षतेनसप्तरात्रादूर्ध्वमृतौदशाहइत्या
हुः शिष्टास्तुयुद्धेहतस्यसद्यःशौचादिकंलोकविद्विष्टत्वान्नवदंति प्रया
गादौकाम्यमरणेस्नानमात्रं प्रायश्चित्तार्थमग्न्यादिमरणेएकाहः महा
रोगपीडाक्षमाणांजलादिप्रवेशेत्रिरात्रं अत्रापिनशिष्टाचारसंमतिः
एवंकारागृहेमृतस्यैकरात्रेपि ॥

गांवामध्ये जोंपर्यंत प्रेत असेल तोंपर्यंत ग्रामास आशौच आहे. नगराविपर्यीं तर, आशौच नाही. ग्राम व नगर यांचीं लक्षणें दुसऱ्या

ग्रंथीं पहावीं. घरीं गाई इत्यादि पशु मृत असतां जोंपर्यंत त्या पशूचें प्रेत राहिल तोंपर्यंत गृहास आशौच. द्विजाच्या घरीं कुत्रा मृत झाला असतां घरास दहा रात्रि आशौच, शूद्र मृत झाला असतां मासपर्यंत, पतित मृत असतां दोन मास, म्लेच्छादिक मृत असतां चार मास आशौच जाणावें. घरीं झालेला व विकत घेतलेला, कर्जातून सोडविलेला, मिळालेला इत्यादि प्रकारचे दास यांनीं स्वामी (धनी) मृत असतां स्वजातीय आशौच धरावें. युद्धामध्ये शस्त्राचे प्रहारानें तत्कालीं मृत असतां स्नान मात्र करावें, आशौच नाही, व त्याचें दशाहादि अंत्यकर्महि तत्कालींच करावें. युद्धसंबंधी क्षतानें कालांतरीं मृत होईल तर एक दिवस आशौच. तीन दिवसांनंतर युद्धसंबंधी क्षतेंकरून मृत असतां, व युद्धांतून पाठीमागें फिरलेला मारला गेला असतां अथवा युद्धांत कपटानें मारला असतां त्रिरात्र आशौच. युद्धाच्या क्षतानें सात रात्रींनंतर मृत असतां दहा दिवस आशौच असें ह्मणतात. शिष्ट तर, युद्धांत मृत झालेल्याची सद्यःशुद्धि लोकविद्विष्टत्वास्तव सांगत नाहीत. प्रयाग इत्यादिक क्षेत्रीं कामनिक मरण असतां स्नान मात्र. प्रायश्चित्तासाठीं अग्नि इत्यादिकानें मरण प्राप्त झालें असतां एक दिवस आशौच. महारोगाची पीडा सहन करण्याविषयीं असमर्थ होऊन उदक इत्यादिकांत प्रवेश करून मृत असतां त्रिरात्र आशौच, याविषयींहि शिष्टाचाराची संमति नाही. याप्रमाणें कारागृह ह्मणजे तुरुंगांत मृत झालेल्याचें जें एक रात्र आशौच त्याविषयींहि शिष्टाचारसंमति नाही.

अथातिक्रांताशौचं तत्रजननाशौचेतिक्रांताशौचं नास्ति पितुः
स्नानमात्रं तत्रापि भवति मृताशौचेऽप्यनुपनीतमरणादिनिमित्तेषु त्रिरा

त्रैकरात्रेषुमातुलादिपरगोत्रीयमरणानिमित्तकेषु पक्षिणीत्रिरात्रादिषु चातिक्रांताशौचनास्ति तत्रोढकन्यायाःपित्रोर्मरणेत्रिरात्रेतिक्रांतेपि दशाहांतरुयहं तदूर्ध्ववत्सरांतरेपिपक्षिणीत्युक्तं एवंसोदकादिविषय त्रिरात्रादिष्वतिक्रांताशौचं स्नानमात्रंत्वत्रापिकालांतरेपिभवत्येव किंतुदशाहादिमृताशौचविषयमेवातिक्रांताशौचंकर्तव्यं तत्रदशाहाद्याशौचानांत्रिरात्रादीनांचतत्तदाशौचमध्येज्ञानेवशिष्टदिनैःशुद्धिः पुत्रादेरपिशेषदिनैरेवशुद्धिः अंत्यकर्मापिशेषदिनैरेवसमापनीयं एव मस्थिपर्णशरसंस्कारोपिशेषेणैव एवंसोदकंत्रिरात्रेपिशेषेणशुद्धिः त्रिरात्राद्युत्तरंतुदशाहन्यूनाशौचानांदशाहमध्येज्ञानेपिनातिक्रांताशौचंकिंतुस्नानमात्रं मातापित्रोर्मरणेदूरदेशेपिवत्सरांतरेपिश्रवणेपुत्रस्य श्रवणप्रभृतिदशाहादिपूर्णमेवाशौचं दंपत्योःपरस्परंदेशांतरेकालांतरेपिपूर्णदशाहमेव सपत्नीनांपरस्परं देशकालविशेषानपेक्षंदशाहमेव सापन्नमातुर्मरणे पुत्रस्यदशाहोर्ध्वदेशकालानपेक्षंत्रिरात्रं औरसपुत्रमृतौमातापित्रोर्वत्सरांतरेपित्रिरात्रं दशाहोर्ध्वमेकदेशेसपिंडमरणेज्ञातेमासत्रयपर्यंतंत्रिरात्रं षण्मासपर्यंतंपक्षिणी नवमासपर्यंतमेकरात्रं ततोवर्षपर्यंतंसज्योतिः स्नानमात्रंवा माधवमते पक्षत्रयपर्यंतंत्रिरात्रं षण्मासपर्यंतंपक्षिणी वर्षपर्यंतमेकरात्रं वर्षोर्ध्वंस्नानमात्रमिति अत्रापदनापद्विषयत्वेनव्यवस्था ॥

यानंतर अतिक्रांताशौच सांगतो.

त्यामव्ये जननाशौचाविषयीं अतिक्रांत आशौच नाही. पिता जो

१ इदंमातुलादित्रिरात्रपक्षिण्यादीनामुपलक्षणं.

त्यास स्नान मात्र; तें जननाशौचांतहि आहे. मृताशौचामध्येहि उप-
नयन न झालेला त्याचें मरण इत्यादि निमित्तक त्रिरात्र; एकरात्र;
व परगोत्रांतील मातुलादि यांच्या मरणनिमित्तक जीं पक्षिणी, त्रिरा-
त्रादिक आशौचें त्यांविषयीं अतिक्रांत आशौच नाहीं. त्यामध्ये माता-
पितर मृत असतां विवाहित कन्येस त्रिरात्र आशौच; तें अतिक्रांत
असलें तथापि दहा दिवसांचे आंत त्रिरात्र आशौच आहे. दहा दि-
वसांनंतर वर्षांतीहि पक्षिणी असें सांगितलें. याप्रमाणें सोदकादिवि-
षयक जीं त्रिरात्रादिक त्यांचेविषयीं अतिक्रांत आशौच नाहीं, तथापि
एथें कालांतर असतांहि स्नान मात्र आहेच; तर दहा दिवसादिक जें
मृताशौच तद्विषयकच अतिक्रांताशौच धरावें. त्यामध्ये दहा दिवसा-
दिक आशौचें व त्रिरात्रादिक आशौचें यांचें त्या त्या आशौचामध्ये
ज्ञान झालें असतां अवशिष्ट दिवसांनीं शुद्धि जाणावी. पुत्रादिकांचीहि
शेष दिवसेंकरूनच शुद्धि जाणावी. अंत्यकर्महि शेष दिवसेंकरूनच
समाप्त करावें. याप्रमाणें अस्थिसंस्कार, पालाशसंस्कार तेहि शेष दिव-
सेंकरूनच समाप्त करावे, याप्रमाणें सोदकांचे त्रिरात्राशौचाचीहि
शेष दिवसांनीं शुद्धि जाणावी. त्रिरात्रादि आशौचानंतर तर, दहा
दिवसांहून कमी आशौचाचें दहा दिवसांमध्ये ज्ञान झालें असतांहि
अतिक्रांत आशौच नाहीं; तर स्नान मात्र करावें. मातापितर मृत
असतां दूरदेशीं असतांहि व दुसन्या वर्षानंतरहि श्रुत झालें तथापि
पुत्रास समजल्यादिवसापासून दहा दिवसादिक संपूर्णच आशौच
आहे. दंपतीचें परस्परांस देशांतरीं व कालांतरींहि संपूर्ण दहा दिव-
सच आशौच आहे. सपत्नीचें (सवतीचें) परास्परांस देश, काल

१ हें, मातुलादिकांचें त्रिरात्र, पक्षिणी इत्यादिक जीं आशौचें त्यांचें उप-
लक्षण आहे.

यांच्या विशेषाच्या अपेक्षेवांचून दहा दिवसच आशौच आहे. सापत्न-
माता मृत असतां पुत्रास दहा दिवसांनंतर देशकालांच्या अपेक्षेवांचून
त्रिरात्र आशौच. औरसपुत्र मृत असतां मातापितरांस दुसऱ्या वर्षीहि
त्रिरात्र आशौच. दहा दिवसांनंतर, एकदेशीं सर्पिंडाचें मरण सम-
जलें असतां तीन मासांपर्यंत त्रिरात्र, सहा मासांपर्यंत पक्षिणी, नऊ
मासपर्यंत एक रात्र, नऊ मासांनंतर वर्षपर्यंत सज्योति किंवा स्नान
मात्र करावें; माधवाचे मतीं तर, पक्षत्रय(दीड महिना)पर्यंत
त्रिरात्र, सहा मासपर्यंत पक्षिणी, वर्षपर्यंत एक रात्र, वर्षानंतर स्नान
मात्र. या दोन मतांविषयीं, आपत्ति व अनापत्ति या विषयत्वेकरून
व्यवस्था जाणावी.

अथदेशांतरेसर्पिंडमरणेदशाहोर्ध्वज्ञातेपक्षत्रयपर्यंतंत्रिरात्रं ष
ण्मासपर्यंतंपक्षिणी नवमासपर्यंतमेकाहः वर्षपर्यंतंसज्योतिरितिमा
धवमतं विज्ञानेश्वरस्तुदेशांतरेसर्पिंडमरणेदशाहोर्ध्वज्ञातेस्नानमात्र
मित्याहं अत्रमाधवगतमेवयुक्तं अतिक्रांताशौचंवयोवस्थानिमित्तका
शौचंचसर्ववर्णसाधारणं देशांतरंतुविप्रस्यविंशतियोजनात्परं क्षत्रि
यादेःक्रमेणचतुर्विंशतित्रिंशत्षष्टियोजनैः केचिद्विप्रस्यत्रिंशद्योजनो
त्तरंदेशांतरमाहुः भाषाभेदसहितमहागिरिणाभाषाभेदसहितमहा
नद्यावाव्यवधानमपिदेशांतरं यत्तुकेचिद्भाषाभेदरहितमपिगिरिनदी
व्यवधानंदेशांतरमाहुः तद्योजनगतविंशत्यादिसंख्यायास्त्रिचतुरादि
न्यूनत्वेपिदेशांतरत्वसंपादकतयायोज्यमितिभाति अन्यथामहानदीप
रपूर्वतीरवासिनामेकयोजनमध्येपिदेशांतरत्वापत्तेः अत्रसगोत्रविष
याशौचान्येवभार्यापतिपुत्रादिभिःसर्वैरनुष्ठेयानि यानितुमातुलत्वभ

गिनीत्वादिप्रयुक्तानिभिन्नगोत्राशौचानितेषुजायापतिपुत्रादिषुमध्येय
त्संबंधियत्तत्तेनैवानुष्ठेयंनसर्वैः ॥

यानंतर देशांतरीं सपिंडाचें मरण दहा दिवसांनंतर ज्ञात झालें
असतां दीड महिनापर्यंत त्रिरात्र, सहा मासपर्यंत पक्षिणी, नऊ मास-
पर्यंत एक दिवस, वर्षपर्यंत सज्योति; याप्रमाणें माधवाचें मत आहे.
विज्ञानेश्वर तर, देशांतरीं सपिंडाचें मरण दहा दिवसांनंतर ज्ञात झालें
असतां स्नान मात्र करावें असें सांगतो. याविषयीं माधवाचें मतच
योग्य आहे. अतिक्रांत आशौच व वयोवस्थानिमित्तक आशौच हीं
सर्ववर्ण साधारण होत. देशांतर—ब्राह्मणांस वीस योजनांपलीकडे
व क्षत्रियादिकांस क्रमेंकरून चोवीस, तीस आणि साठ योजनें यांहीं-
करून देशांतर जाणावें. कोणीं ग्रंथकार, तीस योजनांपलीकडे ब्राह्म-
णांस देशांतर असें ह्मणतात. भाषा निराळी असून मोठा पर्वत,
अथवा भाषा निराळी असून मोठी नदी यांचें मध्यें व्यवधान (अंतर)
असणें हेंहि देशांतर होय. कोणीं ग्रंथकार, भाषा निराळी नसेल
तथापि पर्वत, नदी यांचें मध्यें अंतर असणें तें देशांतर होय असें
जें ह्मणतात तें योजनांच्या वीस इत्यादिक संख्येमध्ये तीन चार योजनें
कमी असलीं तथापि देशांतर संपूर्ण होईल अशा संपादकत्वेकरून
योजावें असें वाटतें. असें न योजलें तर महानदीच्या पलीकडच्या
तीरीं व अलीकडच्या तीरीं जे राहाणारे त्यांस एका योजनामध्येहि
देशांतर घडेल. ह्या स्थलीं सगोत्रविषयक आशौचें तीं मात्र भार्या,
पति, पुत्र इत्यादि सर्वांनीं धरावीं. जीं मातुलत्व, भगिनीत्वादिप्रयुक्त
असीं निराळ्या गोत्रांतलीं आशौचें त्यांमध्ये भार्या, पति, पुत्र इत्या-
दिकांमध्ये जें ज्याचें संबंधि असेल त्याचें त्यानेंच आशौच धरावें,
सर्वांनीं धरूं नये.

रात्रौजननमरणेरात्रौमरणज्ञानेवारात्रिंत्रिभागांकृत्वांप्रथमभागद्वयेपूर्वदिनंतृतीयभागेउत्तरादिनमारभ्याशौचं यद्वार्धरात्रात्प्राक्पूर्वदिनंपरतःपरदिनं अत्रदेशाचारादिनाव्यवस्था ॥

रात्रौ जनन व मरण ज्ञालें, अथवा रात्रौ मरणाचें ज्ञान ज्ञालें असतां रात्रीचे तीन भाग करून पहिले दोन भाग असतां पूर्व दिवस, व तिसरा भाग असतां पुढचा दिवस, त्या दिवसापासून आशौच धरावें. अथवा अर्ध्या रात्रीच्या पूर्वी पूर्व दिवस, आणि पलीकडे पुढचा दिवस; याविषयीं देशाचार इत्यादिकेंकरून व्यवस्था जाणावी.

आहिताग्नेर्मंत्रवद्दाहादिनमारभ्यपुत्रादिभिराशौचकार्यं अत्राहिताग्निपदेनश्रौताग्नित्रयवान्ग्राह्यः तद्भिन्नो गृह्याग्निमानप्यनाहिताग्निपदेनग्राह्यः आहिताग्नेर्विदेशमरणेमंत्रवद्दाहात्पूर्वपुत्रादीनामाशौचं संध्यादिनित्यकर्मलोपश्चनास्ति मंत्रवद्दाहमारभ्यतुपुत्रादिसपिंडानांदुहितृदौहित्रादिभिन्नगोत्राणांचाशौचंभवत्येव नत्वतिक्रांतनिमित्तकआशौचाभावस्तस्यऽहासोवा अतएवाहिताग्नेःपर्णशरदाहेपिदशाहमेव देशांतरेकालांतरेपिसिद्धयति अनाहिताग्नेर्मरणदिनादारभ्यपुत्रादिभिराशौचकार्यं अनाहिताग्नेर्देशांतरेमरणेअतिक्रांताशौचंमरणश्रवणानंतरमेवपूर्वोक्तव्यवस्थयाकार्यं अनाहिताग्नेरस्थिदाहपर्णशरदाहयोस्तु पूर्वमगृहीताशौचयोर्भार्यापुत्रयोर्दशाहमेव गृहीताशौचयोस्तुसंस्कारकर्तृभिन्नयोर्दाहकालेत्रिरात्रं सपत्न्योर्मिथश्चैवं पत्नीसंस्कारेपत्यश्चैव एताद्भिन्नसपिंडानांतुपूर्वमगृहीताशौचानामनाहिताग्निसंस्कारकालेत्रिरात्रं गृहीताशौचानांतुसपिंडानांदाहकालेक्षानमात्रं इदं सपिंडानां

त्रिरात्रादिकंपुत्रादेर्दशाहादिकंचदशाहोर्ध्वसंस्कारकरणेज्ञेयं दशाह
मध्येसंस्कारकरणेतुशेषदिनैरेवशुद्धिः कर्मसमाप्तिश्च आहिताग्नेरेवद
शाहमध्येपिशरीरदाहेस्थिदाहेपर्णशरदाहेवाशेषेणनशुद्धिः समंत्रक
दाहदिनस्यैवप्रथमदिनत्वादित्युक्तं दशाहोर्ध्वदेशांतरमृतानाहिताग्नि
वार्ताश्रवणदिनात्कृतत्रिरात्राशौचानांसपिंडानांचतुर्थादिदिनेषुसंस्का
रारंभेदाहकालेस्नानं अगृहीताशौचानांत्रिदिनमेव भार्यापुत्रादेःश्र
वणदिनादारभ्यदशाहंद्वितीयादावहन्यारंभेचतुर्थदिनेसपिंडशुद्धिः
भार्यादेर्दशाहमेवश्रवणदिनादित्यूह्यं देशांतरगतस्यद्वादशवर्षादिप्र
तीक्षोत्तरंपर्णशरदाहेष्येवमेव पुत्रादेःसपिंडानांचदशरात्रंत्रिरात्रादी
कमूह्यं प्रतीक्षाचयदारभ्यवार्तानश्रूयतेतदारभ्यपंचदशवर्षाणिमाता
पित्रोः अन्येषांपूर्वेवयसिविंशतिः मध्यमेपंचदश उत्तरेवयसिद्वादश
प्रतीक्षायुक्त्यादिभिर्मरणनिश्चयासंभवेकार्या ॥

आहिताग्नीचा समंत्रक दाह (दहन) ज्या दिवशीं होईल त्या
दिवसापासून आरंभ करून पुत्रादिकांनीं आशौच धरावें. ह्या स्थलीं
'आहिताग्नि' ह्या पदेकरून तीन श्रौताग्नींनीं युक्त तो ग्रहण करावा.
त्याहून निराळा गृह्याग्निमान् तोहि 'अनाहिताग्नि' ह्या पदेकरून ग्र-
हण करावा. आहिताग्नि विदेशीं मृत असेल तर समंत्रक दाहाचे
पूर्वी पुत्रादिकांस आशौच व संध्यादिक नित्यकर्मलोप हीं नाहींत. स-
मंत्रक दहनाचे आरंभापासून तर, पुत्रादिक सपिंड आणि कन्या, दौ-
हित्र इत्यादिक भिन्नगोत्री यांस आशौच आहेच, अतिक्रांतनिमित्तक
आशौचाचा अभाव व त्या आशौचाचा न्हास लणजे न्यून करणें हीं
नाहींत, याकरितांच आहिताग्नीचा पर्णशर (पालाशविधि) दाह

झाला असला तथापि देशांतर व कालांतर असतांही दहा दिवसच आशौच असें सिद्ध होते. अनाहिताग्नीचें, मरणदिवसापासून आरंभ करून पुत्रादिकांनीं आशौच धरावें. अनाहिताग्नि देशांतरीं मृत असतां अतिक्रांताशौच, मरण श्रुत झाल्यानंतरच पूर्वी सांगितल्या व्यवस्थेंकरून धरावें. अनाहिताग्नीचा अस्थिदाह अथवा पर्णशरदाह असेल तर, पूर्वी आशौच न धरलेले असे भार्या व पुत्र यांनीं दहा दिवसच आशौच धरावें. पूर्वी भार्यापुत्रांनीं आशौच धरलें असेल तर संस्कारकर्त्यावांचून जीं स्त्री, पुत्र त्यांनीं दहनकालीं त्रिरात्र आशौच धरावें. सवतींचेहि परस्पर याप्रमाणें आशौच जाणावें. स्त्रियेच्या संस्कारीं पतीसहि याप्रमाणें जणावें. याहून निराळे जे सपिंड त्यांनीं पूर्वी आशौच धरलें नसेल तर, अनाहिताग्नीच्या संस्कारकालीं त्रिरात्र आशौच धरावें, ज्या सपिंडांनीं आशौच धरलें असेल त्यांनीं दाहकालीं स्नान मात्र करावें. हे सपिंडांस त्रिरात्रादिक व पुत्रादिकांस दहा दिवस इत्यादिक जें आशौच सांगितलें तें दहा दिवसांनंतर संस्कार करणें असतां जाणावें. दहा दिवसांमध्ये संस्कार केला असतां शेषदिवसांनींच शुद्धि व कर्मसमाप्ति होते. आहिताग्नीचाच दहा दिवसांमध्येहि शरीरदाह अथवा अस्थिदाह किंवा पालाशविधीनें दाह असतां शेषदिवसांनीं शुद्धि होत नाही; कारण, आहिताग्नीचा समंत्रक दाह ज्या दिवसीं होतो तोच त्याचा प्रथम दिवस असें सांगितलें आहे. देशांतरीं मृत झालेला जो अनाहिताग्नि त्याची मृतवार्ता दहा दिवसांनंतर समजल्या कारणानें श्रवणदिवसापासून तीन दिवस आशौच सपिंडांनीं धरलें असून चतुर्थादि दिवसीं क्रियेस आरंभ असेल तर सपिंडांनीं दहनकालीं स्नान मात्र करावें, आशौच न धरलेले जे सपिंड त्यांनीं तीन दिवसच आशौच धरावें. भार्या, पुत्र,

इत्यादिकांस श्रवण दिवसापासून . दहा दिवस आशौच. दुसरा इत्यादिक दिवसीं संस्कारास आरंभ असतां चौथ्या दिवसीं सपिंडांची शुद्धि होते. भार्यादिकांची श्रवणदिवसापासून दहा दिवसांनीच शुद्धि, याप्रमाणें जाणावें. देशांतरीं गेलेल्याची बारा वर्षेपर्यंत प्रतीक्षा करून नंतर पालाशविधीनें दाह केला असतांहि असाच निर्णय जाणावा. पुत्रादिक व सपिंड यांस क्रमेंकरून दशरात्र, त्रिरात्र इत्यादिक जाणावें. प्रतीक्षा करणें ती ज्या दिवसापासून वार्ता श्रुत न झाली त्या दिवसापासून पंधरा वर्षे मातापितरांची करावी, इतरांची पूर्व वय असतां वीस वर्षे, मध्यम वय असतां पंधरा वर्षे, उत्तर वय असतां बारा वर्षे, मरणनिश्चयाचा असंभव असतां युक्ति इत्यादिकेंकरून प्रतीक्षा करावी.

अथाशौचसंपातेनिर्णयः दशाहमृताशौचेदशाहस्यततोऽन्यूनस्य वामृताशौचस्यसंपातेपूर्वप्रवृत्ताशौचसमाप्त्याशुद्धिः १ दशाहजननाशौचेदशाहंन्यूनंवाजननाशौचंपततिचेत्पूर्वप्रवृत्तसमाप्त्याशुद्धिः २ दशाहमृताशौचेजननाशौचंदशाहंऽन्यहंवासंपतेत्तदामृताशौचसमाप्त्याशुद्धिः ३ ऽन्यहमृताशौचेऽन्यहंततोऽन्यूनंवामृताशौचंऽन्यहंजननाशौचंवासंपतेत्तदापूर्वप्रवृत्तांतेशुद्धिः ४ त्रिदिनजननाशौचेत्रिदिनजननाशौचपातेपूर्वांतेशुद्धिः ५ पक्षिणीमृताशौचेपक्षिण्येकाहान्यतरमृतकपातेपूर्वांतेशुद्धिः जननाशौचेनसमेनाधिकेनवामृताशौचं नापैति पक्षिण्यादिरूपमृतकेनत्रिदिनंदशाहंचजननाशौचेत्रिदिनमृताशौचेनदशाहंजाताशौचंचनापैतीतिबहवः कश्चित्तुऽन्यूनैनापिमृतकेनाधिकस्यापिजाताशौचस्यनिवृत्तिरित्याह त्रिदिनमृताशौचेनदशाहं

मृतकंननिवर्तते एवंपक्षिण्यात्रिदिनमेकाहेनपक्षिणीचनापैति त्रिदि
नजाताशौचेनदशाहंजाताशौचंननिवर्तते ॥

यानंतर आशौचसंपाताविषयीं निर्णय सांगतो.

१ दहा दिवसांचें मृताशौच असतां, त्यांत दहा दिवसांचें अथवा त्याहून कमी असें मृताशौच प्राप्त होईल तर पूर्वी जें प्राप्त आशौच त्याची समाप्ति झाल्यानें शुद्धि होते. २ दहा दिवसांचे जननाशौचामध्यें जर दहा दिवसांचें किंवा त्याहून कमी दिवसांचें जननाशौच प्राप्त झालें तर पूर्वी प्राप्त झालेल्याची समाप्ति झाल्यानें शुद्धि होते. ३ दहा दिवसांच्या मृताशौचामध्यें, दहा दिवसांचें अथवा तीन दिवसांचें जननाशौच प्राप्त होईल त्या कालीं मृताशौचाची समाप्ति झाल्यानें शुद्धि होते. ४ तीन दिवसांचे मृताशौचामध्यें तीन दिवसांचें किंवा त्याहून कमी असें मृताशौच किंवा तीन दिवसांचें जननाशौच प्राप्त होईल त्या कालीं पूर्वी प्राप्त झालेल्याच्या अंतीं शुद्धि होते. ५ तीन दिवसांचे जननाशौचामध्यें तीन दिवसांचें जननाशौच प्राप्त असतां पूर्वाशौचाच्या अंतीं शुद्धि होते. पक्षिणीमृताशौचामध्यें पक्षिणी, एकदिनात्मक यांतून एकादें मृताशौच प्राप्त असतां पूर्व आशौचाचे अंतीं शुद्धि होते. समान किंवा अधिक अशा जननाशौचेंकरून मृताशौच दूर होत नाहीं. पक्षिण्यादिरूप जें मृताशौच तेणेंकरून तीन दिवसांचें व दहा दिवसांचें असें जननाशौच; आणि तीन दिवसांचे मृताशौचानें दहा दिवसांचें जाताशौच हीं जात नाहींत, असें बहुत ग्रंथकार लक्षणतात. कोणीएक ग्रंथकार तर, कमी अशा मृताशौचेंकरून, अधिक अशा जननाशौचाची निवृत्ति होते असें सांगतो. तीन दिवसांचे मृताशौचेंकरून

दहा दिवसांचें मृताशौच जात नाहीं. याप्रमाणें पक्षिणीआशौचेंकरून तीन दिवसांचें, व एक दिवसाच्या आशौचेंकरून पक्षिणी आशौच जात नाहीं. तीन दिवसांच्या जननाशौचेंकरून दहा दिवसांचें जननाशौच निवृत्त होत नाहीं.

अत्रेदंबोध्द्यं संपातोनामाशौचिनामेकाशौचित्वज्ञानेपराशौचित्वज्ञानं तेनपूर्वाशौचमध्येउत्पन्नमपिपराशौचंपूर्वाशौचांतेज्ञातंचेत्पूर्वेणन निवर्ततेसंपाताभावात् पूर्वत्वपरत्वेतूत्पत्तिकृतेनज्ञानकृते तेनपूर्वोत्पन्नस्यपरोत्पन्नज्ञानोत्तरंज्ञानेपिपूर्वोत्पन्नेनपरोत्पन्नंतन्मध्येज्ञातंनिवर्ततएव संपातएवज्ञानकृतोनतुपूर्वत्वादिकमिति सिद्धांतादिति दशाहांत्यरात्रौ यदिनिवृत्तियोग्यदशाहसंपातस्तदादिनद्वयमधिकंकार्यं दशमरात्रेश्चतुर्थयामेनिवृत्तियोग्यदशाहांतरसंपातेदिनत्रयमधिकम् दशाहांत्यरात्रौचतुर्थयामेवानिवृत्तियोग्यत्रिरात्राशौचपातेतुपूर्वेणशुद्धिर्नव्यहादिवृद्धिः एवंत्र्यहाद्याशौचानानिवृत्तियोग्यानांपरस्परंतृतीयरात्रौतृतीयरात्रिशेषेवासंपातेपूर्वेणशुद्धिर्नव्यहादिवृद्धिः वर्धितद्वित्रिदिनेदशाहांतरपातेपूर्वेणद्विरात्रेणत्रिरात्रेणवाननिवृत्तिः वर्धितद्विरात्रेणपक्षिण्यानिवृत्तिः वर्धितत्रिरात्रेणान्यत्रिरात्रस्यनिवृत्तिः ॥

याविषयीं ३ हें जाणावें.—आशौची यास एका आशौचित्वाचें ज्ञान असतां त्यांत दुसऱ्या आशौचित्वाचें जें ज्ञान तो संपात; त्यावरून असें होतें कीं, पूर्वीच्या आशौचामध्ये जरी दुसरें आशौच झालें तथापि पूर्वीच्या आशौचाच्या अंतीं जर ज्ञान झालें तर पूर्वाशौचेंकरून तें आशौच निवृत्त होत नाहीं; कारण संपाताचा अभाव आहे. पूर्वत्व

१ योग्यपदंजननदशाहेमृतदशाहवारणाय एवमग्रेप्यूह्यं. २ पुढें सांगतों तें.

व परत्व हीं उत्पत्तिकृत होत, ज्ञानकृत नव्हत; त्यावरून पूर्वी उत्पन्न झालेल्याचें ज्ञान, पुढें उत्पन्न झाल्याचे ज्ञानानंतर होईल तथापि पूर्वे उत्पन्न झालेलें तेणेंकरून, पुढें उत्पन्न झालेलें मध्ये ज्ञात झालें तें निवृत्त होतेंच, कारण संपातच ज्ञानकृत होय, पूर्वत्वादिक ज्ञानकृत नाहीं असा सिद्धांत आहे. दहा दिवसांच्या आशौचाच्या शेवटच्या रात्रीं जर निवृत्ति होण्यास योग्य असें दहा दिवसांचें आशौच प्राप्त झालें तर दोन दिवस अधिक धरावें. दहाव्या रात्रीच्या चवथ्या प्रहरीं निवृत्ति होण्यास योग्य असें दहा दिवसांचें दुसरें आशौच प्राप्त झालें तर तीन दिवस अधिक धरावें. दहा दिवसांचे आशौचाच्या शेवटच्या रात्रीं अथवा चौथ्या प्रहरीं, निवृत्ति होण्यास योग्य असें त्रिरात्र आशौच प्राप्त झालें तर पूर्वीचे आशौचानें शुद्धि होते, दोन दिवस इत्यादिक अधिक धरण्याचें प्रयोजन नाहीं. याप्रमाणें निवृत्ति होण्यास योग्य अशीं त्रिदिनादिक आशौचें परस्पर तिसऱ्या रात्रीं अथवा तिसऱ्या रात्रीच्या शेप्राचे ठायीं प्राप्त झालां असतां पूर्वीच्या आशौचानें दुसऱ्याची शुद्धि होते, दोन दिवस इत्यादिक अधिक धरण्याचें कारण नाहीं. अधिक धरलेलें असें जें दोन तीन दिवस आशौच त्यांत दुसरें दहा दिवसांचें आशौच प्राप्त झालें असतां पूर्वीचे दोन किंवा तीन दिवसांचे आशौचानें निवृत्ति होत नाहीं. अधिक धरलेल्या दोन रात्रि आशौचानें पक्षिणीची निवृत्ति होते. अधिक धरलेल्या त्रिरात्र आशौचानें दुसऱ्या त्रिरात्राची निवृत्ति होते.

यदातुभागिनेयादिर्मातुलादेरंत्यकर्मकरोतितदातन्निमित्तेदशाहा
 द्याशौचेसतियदिसपिंडमरणनिमित्तंदशाहादिकंपतति तदातस्यपूर्वे
 णशुद्धिर्नभवति कर्मांगाशौचस्यास्पृश्यतामात्रप्रयोजकत्वेनसंध्यादिक

र्मलोपाभावेनलघुत्वात् लघुनागुरोर्बिवृत्त्यभावात् एवंत्रिरात्रपातेपिजननत्रिरात्रस्यनिवृत्तिमृतकत्रिरात्रस्यनेत्यादिकमूह्यं पुत्रस्यसपिंडाशौचेनमातापित्रोराशौचंनापैति एवंभार्यायाभर्त्राशौचंनापैतिकेचित्पत्युर्भार्याशौचमपिनापैतीत्याहुः मात्राशौचमध्येपित्राशौचपातेपूर्वातेशुद्धिः स्मृत्यर्थसारादयस्तुपितुःसंपूर्णमेवाशौचकार्यमित्याहुः पित्राशौचेमातुर्मरणेपित्राशौचंसमाप्यपक्षिणीमधिकांकुर्यात् इयंपक्षिणीवृद्धिर्दशमरात्रेरर्वाक्मरणेतज्ज्ञानेवाभवति दशमरात्रैतद्रात्रिचतुर्थयामेवामातृमरणादौतुद्विरात्रत्रिरात्रावेवनपक्षिणी मातुरनाहिताग्निभर्तुर्मरणात्द्वितीयादिदिनेषुसहगमनेपिनाधिकापक्षिणीभर्त्राशौचांतेशुद्धिःनवश्राद्धपिंडादिकंयुगपत्समापयेत् भर्त्राशौचोत्तरमन्वारोहणेत्रिरात्रं एतत्त्रिरात्रंसपिंडानामेव पुत्रस्यतुमात्राशौचंसंपूर्णमेवेतिभाति सहगमनेसपिंडानामपिपूर्णमेवाशौचंत्रिरात्रंत्वनुगमनपरमितिगौडाः इदमेवयुक्तम् इयंसंपातेपूर्वेणशुद्धिः सूतिकायाअग्निदस्यचनास्ति यदादेशांतरमृतपितुर्वातीश्रुत्वापुत्रैर्दशाहमाशौचंकृतं संस्कारस्वस्थ्यलाभादिहेत्वंतरवशान्नकृतोदशाहोत्तरंचसंस्कारआरब्धस्तत्रसंस्कारकर्तुः पुत्रस्यकर्मांगदशाहमाशौचं तदाशौचमध्येसपिंडमरणेपूर्वातेशुद्धिर्न मातुर्मरणेपिनाधिकापक्षिणी किंतुसपिंडाशौचंमात्राशौचंचसंपूर्णमेवकार्यं अतिक्रांतकालाद्वर्तमानस्यबलवत्त्वात् एवंद्वादशवर्षादिप्रतीक्षोत्तरंपुत्रादिभिः क्रियमाणपित्रादिसंस्कारांगदशाहाशौचेन्यसपिंडादिमरणेपीतिपूर्वशेषेणशुद्धेरपवादःसिंधावुक्तः जननाशौचेमृताशौचेवा

मृतकसंपातेपिंडदानाद्यंतकर्मप्रतिबंधोनास्ति मृताशौचेजाताशौचे पुत्रजननेजातकर्मादिप्रतिबंधोनास्तीत्येके पूर्वाशौचांतेजातकर्मैत्यन्ये मातुर्याधिकापक्षिणीतन्मध्येपितुर्महैकोदिष्टश्राद्धं वृषोत्सर्गं शय्यादानादिकंचकुर्यात् अन्यसपिंडाशौचेत्वेकादशाहकृत्यं नकार्यमिति ब्रह्मः कार्यमिति कश्चित् ॥

ज्या कालीं भागिनेय (भाचा) इत्यादिक मातुळादिकांचें अंत्य-कर्म करितो त्या कालीं त्यास अंत्यकर्मसंबंधी दहा दिवस इत्यादि आशौच असतां जर त्या (अंत्यकर्मसंबंधी) आशौचामध्ये सपिंडमरणनिमित्तक दहा दिवसात्मक इत्यादि आशौच प्राप्त झालें तर त्याची पूर्वीच्या आशौचानें शुद्धि होत नाही; कारण कर्माचें अंगभूत आशौच अस्पृश्यतेस मात्र कारण असल्यामुळे संध्यादिक कर्माचा लोप नसल्या-कारणानें तें लघु (अल्प) आहे, याकरितां अल्प आशौचें करून मोठ्या आशौचाची निवृत्ति होत नाही. याप्रमाणें त्रिरात्र आशौच प्राप्त असतांही त्रिरात्र जननाशौचाची निवृत्ति व त्रिरात्र मृताशौचाची निवृत्ति होत नाही. इत्यादि जाणावें. सपिंडाच्या आशौचें करून मातापित्यांसंबंधी आशौच पुत्राचें निवृत्त होत नाही. याप्रमाणें स्त्रियेस जें भर्त्याचें आशौच तेंहि दूर होत नाही. कोणी ग्रंथकार, पतीस जें स्त्रियेचें आशौच तेंहि दूर होत नाही असें ह्मणतात. मातेच्या आशौचामध्ये पित्याचें आशौच प्राप्त असतां पूर्वीच्या समाप्तीनें शुद्धि होते. स्मृत्यर्थसारादिक ग्रंथ तर, पित्याचें संपूर्ण आशौच धरावें असें ह्मणतात. पित्याचे आशौचामध्ये माता मृत असतां पित्याचें आशौच समाप्त करून मातेचें पक्षिणी अधिक आशौच धरावें. हें पक्षिणी अधिक आशौच धरणें तें दहाव्या रात्रीच्या पूर्वी मरण असतां अथवा समजलें असतां

धरावें. दहाव्या रात्री किंवा दहाव्या रात्रीच्या चवथ्या प्रहरीं मातेच्या मरणादिकाविषयीं तर दोन तीन रात्रिच अधिक धरावें, पक्षिणी धरूं नये. अनाहिताग्नि (अगृहीताग्नि) भर्त्याचे मरणापासून दुसरा इत्यादिक दिवसीं, मातेनें सहगमन केलें तथापि मातेचें आशौच अधिक पक्षिणी नाहीं, तर भर्त्याचे आशौचाअंतीं शुद्धि होते. नवश्राद्ध, पिंडादिक एकदांच समाप्त करावें. भर्त्याचे आशौचानंतर स्त्री सती गेली असतां आशौच त्रिरात्र धरावें, व हें त्रिरात्र आशौच सपिंडांनींच धरावें, पुत्रास तर मातेचें आशौच संपूर्णच आहे असें वाटतें. सहगमन (भर्त्याबरोबर सती जाणें) असतां सपिंडांसहि पूर्णच आशौच, त्रिरात्र आशौच तर, अनुगमन (पाठीमागून सती जाणें) पर आहे असें गौड ह्यणतात, व हेंच मत योग्य होय. ही संपाताविषयीं पूर्वाशौचेंकरून जी शुद्धि ती सूतिकेची व अग्नि देणाऱ्याची होत नाहीं. ज्या कालीं देशांतरीं मृत झालेल्या पित्याची वार्ता ऐकून पुत्रांनीं दहा दिवस आशौच धरलें आणि संस्कार तर अस्थि न मिळाला इत्यादि कारणानें केला नाहीं, व दहा दिवसांनंतर संस्कार आरंभला त्या कालीं संस्कार करणाऱ्या पुत्रास कर्माचें अंगभूत दहा दिवसांचें आशौच आहे, त्या आशौचामध्यें सपिंड मृत असतां पूर्वाशौचाचे अंतीं शुद्धि होत नाहीं. माता मृत असतांहि अधिक पक्षिणी आशौच नाहीं, तर सपिंडाशौच व मातेचें आशौच संपूर्णच धरावें; कारण, गतकालाहून वर्तमानकाल बलिष्ठ आहे. याप्रमाणें बारा वर्षे इत्यादि प्रतीक्षा केल्यानंतर पुत्र इत्यादिकांनीं करावयाचा जो पित्रादिकांचा संस्कार त्याचें अंगभूत जें दहा दिवसांचें आशौच त्यामध्ये अन्य सपिंडादिकांचें मरण असतांहि पूर्वशेषेंकरून शुद्धीचा अपवाद निर्णयसिंधूमध्ये सांगितला आहे. जननाशौच अथवा मृताशौच या-

मध्ये मृताशौच प्राप्त असतां पिंडदान इत्यादिक अंत्यकर्माचा प्रतिबंध नाही. मृताशौच अथवा जननाशौच यांमध्ये पुत्रजनन झालें असतें जातकर्मादि करण्याविषयीं प्रतिबंध नाही असें कोणी ग्रंथकार ह्मणतात. पूर्वीचे आशौचांतीं जातकर्म करावें असें दुसरे ग्रंथकार ह्मणतात. मातेचें जें अधिक पक्षिणी आशौच त्यामध्येहि पित्याचें महैकोदिष्ट श्राद्ध, वृषोत्सर्ग, शय्यादान इत्यादिक करावें. अन्य सपिंडांचे आशौचांत तर अकराव्या दिवसाचें कृत्य करूं नये असें बहुत ग्रंथकार ह्मणतात. कोणी एक ग्रंथकार करावें असें ह्मणतो.

अथशवस्पर्शानुगमनादिसंसर्गाशौचं संसर्गाशौचेनित्यकर्मानधि
कागेनास्ति किंत्वस्पृश्यत्वमात्रं तदपितदीयभार्यापुत्रादीनांनास्ति
किंतुसंसर्गकर्तुरेव एवंतद्रुहवर्तितस्वामिकान्नादिद्रव्याणांनाग्राह्यत्वं
तत्रसजातीयशवस्पर्शसज्योतिराशौचं हीनवर्णस्पर्शेऽधिकंकल्प्यं ॥

यानंतर शवस्पर्श व शवाच्या मागून गमन इत्यादिक संसर्गाशौच सांगतों.—संसर्गाशौचामध्ये नित्यकर्माचा अनधिकार नाही, तर अस्पृश्यत्व मात्र आहे. तें अस्पृश्यत्व त्याचे भार्या, पुत्र इत्यादिक यांस नाही, तर संसर्गकर्ता त्यासच आहे. याप्रमाणें त्याच्या घरांतील, त्याचें स्वामित्व ज्यांवर आहे असे अन्नादि पदार्थ न घ्यावे असें नाही; त्यामध्ये आपल्या जातींतल्या शवाचा स्पर्श झाला असतां सज्योति आशौच आहे. हीनवर्ण शवाचा स्पर्श असतां अधिक कल्पावें.

अथानुगमने सजातीयस्यविजातीयस्यशवस्यानुगमनेस्नात्वाग्निसं
स्पर्शंघृतप्राशनंचकृत्वापुनःस्नात्वाप्राणायामंकुर्यात् विप्रस्यशूद्रानुगम
नेत्रिरात्रंनद्यांस्नानंघृतप्राशनंप्राणायामशतंचनात्रनित्यकर्मलोपः ॥

यानंतर अनुगमन (प्रेताच्या मागून जाणें) असतां सांगतो.—सजातीय अथवा विजातीय शवाच्या मागून गेलें असतां स्नान करून अग्निस्पर्श व घृतप्राशन करून पुनः स्नान करून प्राणायाम करावा. ब्राह्मणानें शूद्रशवाच्या मागून गमन केलें असतां त्रिरात्र, नदीमध्ये स्नान, घृतप्राशन, व शंभर प्राणायाम हीं करावीं, याविषयीं नित्यकर्माचा लोप नाही.

अथनिर्हरणे स्नेहेनसजातीयशवनिर्हरणेतदन्नाशनेतद्रूहवासेचदशाहः तद्रूहवासमात्रेन्नाशनमात्रेवात्रिरात्रम् अन्नाशनगृहवासयोरभावेएकाहः ग्रामांतरस्थंशवंनिर्हृत्यग्रामांतरवासेसज्योतिः मौल्यग्रहणेसजातीयनिर्हरणेदशाहः विजातीयनिर्हारेशवजातीयम् भृतिग्रहणेनहीनजातीयनिर्हरणेशवजातीयद्विगुणम् सोदकशवनिर्हरणेपिदशाहः शवालंकारकरणेपादकृच्छ्रं अज्ञानादुपवासः अशक्तौस्नानं धर्मार्थमनाथद्विजशवनिर्हरणेदाहकरणेचाश्वमेधादिपुण्यंस्नानमात्राच्छुद्धिः अग्निस्पर्शोघृताशनंचात्रापि धर्मार्थमपिशूद्रशवनिर्हरणेद्विजस्यैकाहः धर्मार्थमनाथशवानुगमनादौनदोषः ब्रह्मचारिणस्तुपितृमातृमातामहाचार्योपाध्यायभिन्नशवनिर्हरणादौव्रतलोपः पूर्वोक्तरीत्याशौचंच ततस्तेनकृच्छ्रप्रायश्चित्तंपुनरुपनयनंचकार्यं पित्रादेर्निर्हरणेपिब्रह्मचारिणाआशौचिनामन्नंनभक्ष्यं तेषांस्पर्शोपिनकार्यः अत्रापिनित्यकर्मलोपोन ॥

यानंतर शवास खांद घातला असतां सांगतो—स्नेहेंकरून सजातीय शवास खांद घातला असतां, त्याचे घरचें अन्न भक्षण केलें असतां आणि त्याचे घरीं वास केला असतां दहा दिवस आशौच.

त्याचे घरीं वास मात्र केला असतां अथवा अन्न मात्र भक्षण केलें असतां त्रिरात्र आशौच. अन्न भक्षण करणें व घरीं वास करणें हीं नसतां एक दिवस आशौच. दुसऱ्या गांवांतल्या शवास खांद घालून अन्यग्रामीं वास करील तर सज्योति. मौल्य घेऊन सजातीय शवास खांद घातला असतां दहा दिवस आशौच. विजातीय शवास खांद घातला असतां शवजातीचें आशौच धरावें. मौल्य घेऊन हीनजातीचे शवास खांद घातला असतां शवजातीचे दुप्पट आशौच धरावें. सोदकाचे शवास खांद घातला असतांही दहा दिवस आशौच. शवास अलंकार (तिलकादिक) केले असतां पादकृच्छ्र करावें, अज्ञानेंकरून तिलकादिक केलें असतां उपोषण करावें, उपोषणाविषयीं अशक्त असतां स्नान करावें. धर्मार्थ अनाथ द्विजाचें शव वाहिलें असतां व दहन केलें असतां अश्वमेधादि पुण्य प्राप्त होतें, व स्नानमात्रानें शुद्धि होते. याविषयीं अग्निस्पर्श करून घृतप्राशनहि करावें. धर्मार्थ जरी शूद्राचें शव द्विज वाहील तथापि त्यानें एक दिवस आशौच धरावें. धर्मार्थ अनाथ शवाच्या मागून गमनादिक केलें असतां दोष नाहीं. ब्रह्मचारी यानें पिता, माता, मातामह, आचार्य, उपाध्याय यांवांचून इतरांचे शवास खांद इत्यादि घातला असतां त्याचा व्रतलोप होतो, व त्यानें पूर्वोक्त रीतीकरून आशौच धरावें, नंतर त्या ब्रह्मचान्यानें कृच्छ्र प्रायश्चित्त व पुनरुपनयन करावें. पिता इत्यादिकांचें प्रेत वाहिलें तथापि ब्रह्मचारी यानें आशौची यांचें अन्न भक्षण करूं नये, व त्यांस स्पर्शहि करूं नये. या आशौचांतहि नित्यकर्माचा लोप नाहीं.

अथदाहादौ समोत्कृष्टवर्णप्रेतस्यस्नेहादिनादाहोदकदानादिसक

लौर्ध्वदेहिककरणेतत्तज्जात्याशौचं तदंतेस्नेहलोभाद्यनुसारेणगुरुल
 युप्राजापत्यादीनांत्रयं स्नेहादिनासवर्णानांदाहमात्रकरणेतद्गृहवासे
 त्रिरात्रं तदन्नभक्षणेदशरात्रं तदुभयाभावेएकाहः हीनवर्णेनोत्तमव
 र्णस्यदाहमात्रकरणेशवजात्याशौचं भृतिग्रहणेनसवर्णस्यदाहमात्रक
 रणेपिदशाहाद्येव मौल्येनोत्तमवर्णदाहेद्विगुणं उत्तमेनाधमवर्णदाह
 निर्हरणकरणेतज्जात्याशौचंतदंतेक्रमेणद्विगुणंत्रिगुणंचतुर्गुणंप्रायश्चि
 त्तं मौल्येनहीनवर्णदाहादौतुप्रायश्चित्तमाशौचंचोक्तापेक्षयाद्विगुणं ध
 र्माथिसमोत्कृष्टवर्णप्रेतस्यदाहादिसकलौर्ध्वदेहिककरणेपिनाशौचं नि
 त्यपिंडदानाद्यनंतरंस्नानमात्राच्छुद्धिः द्विजेनशूद्रस्यधर्मेणापिदाहा
 दिनकार्यं ॥

यानंतर दहनादिक केलें असतां त्याविषयीं सांगतो.—स-
 मान किंवा उच्च वर्णातील प्रेताचें स्नेह इत्यादिकानें दहन व उदक
 देणें इत्यादि सर्व और्ध्वदेहिक कर्म केलें असतां त्या त्या जातीचें
 आशौच धरावें. व त्या आशौचानंतर स्नेह लोभ जसा असेल तद-
 नुसार गुरु, लघु, प्राजापत्य इत्यादिक तीन प्रायश्चित्तें करावीं. स्नेहा-
 दिकारणानें सवर्णांचा दाह मात्र केला असतां व त्याचे घरीं वास
 केला असतां त्रिरात्र आशौच धरावें, त्याचें अन्न भक्षण केलें असतां
 दहा रात्रि आशौच धरावें. त्या दोहोंचा (दहन व अन्नभक्षण यांचा)
 अभाव असतां एक दिवस आशौच. हीन वर्णानें उत्तम वर्णाचें द-
 हन मात्र केले असतां शवाचे जातीचें आशौच धरावें. मौल्य घे-
 ऊन सवर्ण शवाचें दहन मात्र केले असतांही दहा दिवस इत्यादि-
 कच आशौच धरावें. मौल्य घेऊन उत्तम वर्णाचें दहन केलें अ-
 सतां द्विगुण आशौच धरावें. उत्तम वर्णानें अधम वर्णाचें दहन, खांद

घालणें हीं केळीं असतां त्याचे जालीचें आशौच धरावें, व आशौ-
चांतीं क्रमेंकरून द्विगुण, त्रिगुण व चतुर्गुण प्रायश्चित्त करावें.
मौल्य घेऊन हीनवर्णाचें दहन इत्यादि केलें असेल तर प्रायश्चित्त
आणि आशौच उक्तापेक्षया द्विगुण करावें. समान व उत्कृष्ट वर्णा-
तील प्रेताचें धर्मार्थ दहनादि सर्व और्ध्वदेहिक कर्म केलें असतांहि
आशौच नाहीं, तर नित्य पिंडदानादिक केल्यानंतर स्नानमात्रेंकरून
शुद्धि होते. द्विजानें शूद्राचें दहनादिक धर्मार्थहि करूं नये.

अथब्रह्मचारिणापितृमातृमातामहादीनामन्याधिकार्यभावेदाहाद्यं
तकर्मकार्यं तदाकर्मांगदशाहमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचंकार्यं तदा
पितेषामाशौचिनामन्नं ब्रह्मचारिणानभोक्तव्यं आशौचिस्पृष्टतया वा
सश्चनकार्यः तदुभयकरणे प्रायश्चित्तं पुनरुपनयनंच ब्रह्मचारिणापूर्वो
क्तपित्रादिभिन्नानां दाहाद्यंतकर्मकरणे कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं
चाशौचांतकार्यम् पित्रादेर्दाहमात्रकरणे एकाहमाशौचंकार्यं अत्र सर्व
त्रब्रह्मचारिणः संध्याधिकार्यादिकर्मलोपोन ब्रह्मचारिभिन्नस्यापि दाहा
दिनिमित्तकसंसर्गाशौचे ब्रह्मयज्ञादिनित्यकर्मलोपोनेत्युक्तं तत्र देवपूजा
वैश्वदेवादि कमन्येन कारणीयम् स्वयं कर्तुं योग्यं तु स्वेनैव कार्यम् ब्रह्मचा
रिणः पित्राद्यंतकर्मकरणे तु पित्रादिमरणेऽप्याशौचं समावर्तनोत्तरं
पूर्वमृतानां पित्रादिसपिंडानां त्रिरात्रमाशौचंकार्यं ॥

यानंतर ब्रह्मचारी यानें पिता, माता, मातामह इत्यादिक यांचें,
दुसरा अधिकारी नसतां दहनादिक अंत्यकर्म करावें, व त्या कालीं
कर्माचें अंगभूत असें दहा दिवस अस्पृश्यत्वलक्षण आशौच धरावें,
त्या कालींहि त्या आशौच्याचें अन्न, ब्रह्मचारी यानें भक्षण करूं

नये, व आशौची यांस स्पर्श होईल असें एकत्र राहूंहि नये. तीं दोन (अन्नभक्षण व एकत्र राहणें) केलीं असतां प्रायश्चित्त व पुनरुपनयन करावें. ब्रह्मचारी यानें पूर्वी सांगितले जे पिता इत्यादिक तद्यतिरिक्तांचें दहन इत्यादिक अंत्यकर्म केलें असतां आशौचानंतर कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्त व पुनरुपनयन करावें. पित्रादिकांचें दहन मात्र करणें असतां एक दिवस आशौच धरावें. एथें सर्व ठिकाणीं ब्रह्मचारी याचे संध्या, अग्निकार्य इत्यादि कर्माचा लोप नाहीं. ब्रह्मचाऱ्याहून अन्यासहि दहनादिनिमित्तक संसर्गाशौच असतां ब्रह्मयज्ञादि नित्यकर्माचा लोप नाहीं असें सांगितलें आहे; त्यामध्ये देवपूजा, वैश्वदेव इत्यादिक दुसऱ्याकडून करवावें; स्वतः करण्यास योग्य जें असेल तें तर, आपणच करावें. ब्रह्मचारी यानें पिता इत्यादिकांचें अंत्यकर्म केलें नसेल तर त्यास पिता इत्यादिकांचें मरणनिमित्तक आशौच नाहीं. समावर्तन (सोडमुंजी) झाल्यानंतर पूर्वी मृत जे पिता इत्यादि सपिंड त्यांचें त्रिरात्र आशौच धरावें.

अथरोदनेआशौचादि विप्रादिभिःसवर्णमरणविषयेऽस्थिसंचयनात्पूर्वरोदनेस्नानं तदुत्तरमाचमनं विप्रस्यशूद्रविषयेऽस्थिसंचयनात्प्राक् त्रिरात्रं तदुत्तरमेकरात्रं शूद्रस्यविषयेतद्गृहवासादिसंबंधेऽस्थिसंचयनात्प्रागेकरात्रं तदूर्ध्वस्नानं सपिंडानांत्वनुगमनरोदनादौनदोषःनात्रापिकर्मलोपः अत्रसर्वत्रयस्ययावानाशौचकालस्तंनिर्वाह्यस्नात्वैवसविशुद्धयतिनतुस्नानंविनातावत्कालमात्रातिक्रमेणशुद्धिः अंत्यकर्मकर्तुरस्थिसंचयनात्प्राक्स्त्रीसंगेचांद्रायणंप्रायश्चित्तं ऊर्ध्वप्राजापत्यत्रयं अन्येषांमृताशौचिनांसंचयनात्प्राक्संगमेत्रिरात्रमुपवासः ऊर्ध्वमेकरात्रं ।

यानंतर रोदन केलें असतां आशौचादि सांगतां.—ब्राह्मण इत्यादिकांनीं आपल्या सवर्णांतील मृत झाल्याविषयीं अस्थिसंचयनाचे पूर्वी रोदन केलें असतां स्नान, अस्थिसंचयनानंतर रोदन असतां आचमन करावें. शूद्राविषयीं, अस्थिसंचयनाचे पूर्वी रोदन करणाऱ्या ब्राह्मणास त्रिरात्र, अस्थिसंचयनानंतर एक रात्र आशौच. शूद्राविषयीं अस्थिसंचयनाचे पूर्वी त्याच्या घरीं राहणें इत्यादि संबंध असतां एक रात्र, यानंतर स्नान करावें. सपिंडांनीं तर अनुगमन, रोदन केलें असतां दोष नाहीं. या आशौचांतहि कर्मलोप नाहीं. एथें सर्व ठिकाणीं ज्यास जितका आशौचकाल सांगितला तितका त्यानें पाळून नंतर स्नानानेंच तो शुद्ध होतो, स्नान केल्यावांचून तितका काळमात्र घालविल्यानें शुद्धि होत नाहीं. अंत्यकर्म करणारा यानें अस्थिसंचयनाचे पूर्वी स्त्रीसंग केला असतां चांद्रायण, अस्थिसंचयनानंतर तीन प्राजापत्यें प्रायश्चित्त करावें. अन्य मृताशौची यांनीं अस्थिसंचयनाचे पूर्वी स्त्रीसंग केला असतां त्रिरात्र उपोषण करावें, अस्थिसंचयनानंतर एक रात्र उपोषण करावें.

अथाशौचान्नभक्षणे असगोत्रोनापदिबुद्धिपूर्वसकृदप्याशौचिस्वामिकंपक्रमन्नयस्मिन्दिनेभुंक्तेतदारभ्यतेनयावत्तेषामाशौचमवशिष्टता वदाशौचंकार्यं आशौचांतेचविप्राशौचेसांतपनंप्रायश्चित्तं शूद्राशौचे चांद्रायणं क्षत्रियादेःकलावभावान्नलिख्यते क्वचिल्लेखस्तुव्युत्पादनमात्रार्थोनेदानीमुपयुज्यते इतिप्रायउपेक्ष्यते मत्याभ्यासेविप्रशूद्राशौचयोः क्रमेणमासंषणमासंकृच्छ्रादिव्रताचरणं अमत्याभोजनेयावदन्नपाकमाशौचंक्रमेणैकरात्रंसप्तरात्रंचोपोषणंदशशतंचप्राणायामाः अमत्याभ्यासेद्विगुणं आपद्यमत्याभोजनेतदहराशौचमेकःप्राणायामः

शूद्राशौचेऽष्टाधिकसहस्रगायत्रीजपः ज्ञानतःआपदित्रिरघमर्षण
मष्टोत्तरसहस्रगायत्रीजपः शूद्राशौचेप्राजापत्यं शूद्रस्यद्विजाशौचे
स्नानंपंचगव्याशनंच सर्वमिदंजननाशौचेन्यूनंयोज्यं एवमाहिताभ्या
शौचेपिन्यूनमितिस्मृत्यर्थसारे सर्वमिदमाशौचिस्वामिकात्रभोजने ॥

यानंतर आशौची याचें अन्न भक्षण केलें असतां सांगतों—
असगोत्री आपत्तिकाल नसतां बुद्धिपूर्वक एक वेळ जरी आशौची याच
शिजलेलें अन्न ज्या दिवशीं भक्षण करील त्या दिवसापासून त्यानें
जावत्कालपर्यंत त्याचें आशौच अवशिष्ट आहे तावत्कालपर्यंत आशौच
धरावें. आशौचसमाप्तीनंतर, ब्राह्मणाचें आशौच असतां सांतपनप्राय-
श्चित्त करावें, शूद्राचें आशौच असतां चांद्रायण करावें. क्षत्रियादि-
कांचा कलीमध्ये अभाव असल्यामुळें त्यांच्याविषयीं लिहित नाहीं. क-
चित् ग्रंथीं लेख आहे; परंतु तो तर विशेषेंकरून स्पष्टीकरणार्थ अ-
सून विद्यमानकालीं त्याचा उपयोग करीत नसल्यामुळें बहुधा तो उ-
पेक्ष्य आहे. बुद्धिपूर्वक अभ्यास असतां ब्राह्मण व शूद्र यांचे आशौचा-
विषयीं क्रमेंकरून मास, सहा मासपर्यंत कृच्छ्रादि व्रतांचें आचरण
करावें. न जाणून भोजन केलें असतां जावत्कालपर्यंत अन्नाचा
पाक होई तावत्कालपर्यंत आशौच, क्रमेंकरून एकरात्र व सप्तरात्र
उपोषण करून दहा, शंभर प्राणायाम करावे. न जाणून अभ्यास
असतां द्विगुण करावें. आपत्तिकालीं न जाणून भोजन केलें असतां
तो दिवसपर्यंत आशौच धरून एक प्राणायाम करावा. शूद्रास आ-
शौच असतां १,००८ सहस्र गायत्रीजप करावा. आपत्तिकालीं जा-
णून भक्षण केलें असतां तीन वेळ अघमर्षण, व १,००८ सहस्र
गायत्रीजप करावा. शूद्राचें आशौच असतां प्राजापत्य करावें. द्विजाचें

आशौच असतां शूद्राने स्नान व पंचगव्य प्राशन करावें. सर्व हैं (प्रायश्चित्तादिक) जननाशौच असतां कमी योजावें. याप्रमाणें आहिताग्नीचे आशौचाविषयीं हि न्यून योजावें असें स्मृत्यर्थसार ग्रंथांत सांगितलें आहे, हा सर्व निर्णय, आशौची ज्याचा स्वामी असें अन्न भक्षण केलें असतां जाणावा.

यदातुतदस्वामिकमाशौचिस्पृष्टमात्रमन्नंभुंकेतदामत्याभोजनेकृच्छ्रं अमत्यार्धमितिस्मृत्यर्थसारेउक्तं आशौचिस्पृष्टाशौचिस्वामिकान्न भोजीतुतत्स्वामिकान्नाशननिमित्तंतत्स्पृष्टान्नाशननिमित्तंचेतिप्रायश्चित्तद्वयंसमुच्चयेनकुर्यात् आशौचिस्वामिकान्नप्रतिग्रहेतूक्तप्रायश्चित्तार्धं आचौचंतुनास्ति दातृभोक्तृभ्यामुभाभ्यामज्ञातेजननेमरणेवानदोषः अन्यतरेणज्ञातेदोषःतत्रदातुर्ज्ञानेभोक्तुरज्ञानेभोक्तुरल्पंप्रायश्चित्तं दातुरज्ञानेपिभोक्तुर्ज्ञानेपूर्णमेव भोजननिमित्तकाशौचेपिकर्मलोपोन ॥

ज्या कालीं तर आशौची याचें तें अन्न नसून आशौची यानें स्पर्श केलेलें मात्र अन्न भक्षण करितो त्या कालीं बुद्धिपूर्वक भोजन केलें असतां कृच्छ्रप्रायश्चित्त करावें, न जाणून भोजन केलें असतां अर्ध करावें असें स्मृत्यर्थसार ग्रंथांत सांगितलें आहे. आशौची यानें स्पर्श केलेलें असें आशौचिस्वामिक अन्न भक्षण करणाऱ्यानें तर, आशौचिस्वामिक अन्न भक्षण केलें तन्निमित्तक, आणि त्यानें स्पर्श केलेलें अन्न भक्षण केलें तन्निमित्तक अशीं दोन प्रायश्चित्ते समुच्चयानें करावीं. आशौचिस्वामिक आमान्न ग्रहण केलें असेल तर सांगितलेल्या प्रायश्चित्तांतून अर्ध करावें, आशौच तर नाहीं. दाता व भोक्ता या दोघांस अज्ञात, जननाशौच अथवा मृताशौच असतां दोष नाहीं.

दोहोंतून एकास ज्ञात असल्यास दोष आहे, त्यामध्ये दात्यास ज्ञात असून भोक्त्यास अज्ञात असतां भोक्त्यास अल्प प्रायश्चित्त, दात्यास अज्ञात असूनहि भोक्त्यास ज्ञात असतां पूर्णच प्रायश्चित्त. भोजन-निमित्तक आशौच असले तथापि कर्मलोप नाहीं.

अथतुक्थमपिस्वल्पसंबंधयुक्तेस्नानंवासोयुतंस्यादितित्रिंशच्छ्लोकी स्मृत्यर्थसारेष्वेवं अयं अर्थः स्वल्पेनापिएकाहाद्याशौचप्रयोजके नसंबंधेनयुक्तेशालकजामात्रादौमृतेसचैलंस्नानंकार्यम् सर्वत्रगुरुणो लघुनोवामृताशौचस्यप्राप्तिकालेसमाप्तिकालेचस्नातव्यमितियावत् अथवास्वल्पैर्दशाहभिन्नपक्षिणीत्रिदिनाद्याशौचप्रयोजकैःसंबंधैःयुक्तेवं धुत्रयमातुलानुपनीतसपिंडादौमृतेदेशांतरेपिकालांतरेस्नानंभवत्येव तथाचयस्यसन्निहितकालेआशौचप्राप्तिस्तस्यातिक्रान्तकालेस्नानं यस्य तुसन्निहितकालेपिस्नानमात्रंतस्यकालांतरेस्नानमपिनेत्यर्थः यद्वास्वल्पआशौचप्रयोजकसंबंधभिन्नःसंबंधः यथाशालकसुतलंऊढकन्यायाःपितृव्यतत्पुत्रत्वादिभगिन्याभ्रातृपुत्रत्वादितद्युक्तेआशौचाभावेपि स्नानमात्रंभवत्येव यत्किंचित्संबंधेआशौचाभावेपिस्नानमात्रंसन्निधौसर्वत्रकार्यमित्यर्थः पक्षत्रयमपिइदंशिष्टाचारेदृश्यतेइतियुक्तंभाति ॥

यानंतर तर, कसाहि अल्पस्वल्पसंबंधयुक्त असा मृत असतां सचैल स्नान करावें असें त्रिंशच्छ्लोकींत आहे, व स्मृत्यर्थसारांतहि असेंच आहे. याचा हा अर्थ—एक दिवस इत्यादिक आशौच उत्पन्न करणारा असा जो अल्पसंबंध तेणेंकरूनहि युक्त असा शालक, जामाता इत्यादि मृत असतां सचैल स्नान करावें, सर्वत्र ठिकाणीं लहान

किंवा मोठें मृताशौच प्राप्त असतां तत्कालीं व समाप्तिकालीं स्नान, करावें असा सिद्धांत. अथवा दहा दिवसांचे आशौचावांचून इतर पक्षिणी त्रिदिन इत्यादिक आशौचें त्यांस कारणभूत जे संबंध त्यांहींयुक्त असं बंधुत्रय, मातुळ, मौंजी न झालेला सपिंड इत्यादिक मृत असतां देशांतरीं व कलांतरींहि स्नान आहेच. तसेंच, ज्यास सन्निहितकाल आशौच प्राप्त होतें त्यास अतिक्रान्तकालीं स्नान आहे, ज्यास सन्निहितकालींहि स्नान मात्र आहे त्यास कालांतरीं स्नानहि नाहीं असा अर्थ. अथवा आशौचास कारणभूत अशा संबंधावांचून इतर संबंध, जसा शालकपुत्र; विवाहित कन्येस पितृव्य; पितृव्याचा पुत्रादिक; भगिनीस भ्रात्याचा पुत्रादिक; अशा संबंधानें जो युक्त त्याविषयीं आशौच नाहीं तथापि स्नान मात्र आहेच; अल्प स्वल्प संबंधाविषयीं आशौच नाहीं. तथापि जवळ असतां स्नान मात्र सर्वत्र करावें. असा अर्थ; असे हे तीन पक्ष शिष्टाचारांत आढळतात ते योग्य आहेत असें वाटतें.

अथाशौचापवादः सपंचधा कर्तृतः १ कर्मतः २ द्रव्यतः
३ मृतदोषतः ४ विधानतइति ५ ॥

यानंतर आशौचाचा अपवाद सांगतों.—तो अपवाद पांच प्रकारचा—१ कर्त्यापासून, २ कर्मापासून, ३ द्रव्यापासून, ४ मृतदोषापासून, ५ विधानापासून, याप्रमाणें पांच प्रकारचा आहे.

तत्रकर्तृतोयथा यतीनांब्रह्मचारिणांचसपिंडजननमरणयोर्नाशौचं
मातापितृमरणेतुयतिब्रह्मचारिणोःसचैलंस्नानमात्रंभवत्येव ब्रह्मचारि
णः समावर्तनोत्तरंब्रह्मचर्यदशायांमृतानांपित्रादिसपिंडानांत्रिरात्रमा

शौचं उदकदानं च कार्यं अनुगमनं चिह्नं हरणनिमित्तकं त्वाशौचं ब्रह्मचारिणोऽप्यस्त्येव पित्राद्यंत्यकर्मकरणे ब्रह्मचारिणा आशौचमप्यस्त्येव आरब्धप्रायश्चित्तानां प्रायश्चित्तानुष्ठानसमये आशौचं समाप्ते तु प्रायश्चित्ते त्रिरात्रमतिक्रान्ताशौचं कृतकर्मांगनां दीश्राद्धानां तत्कर्म समाप्तिपर्यंतं तत्कर्मोपयोगिकार्ये आर्त्यादिसंकटे आशौचं जाताशौचमृताशौचवतोर्मरणसमयप्राप्तौ नाशौचं तेन दानादिकं सति वैराग्ये आतुरस्य संन्यासोऽपि भवतीति सिंध्वादयः देशविप्लवदुर्भिक्षादिमहापदिसद्यः शौचं अपदपगमे आशौचावशेषे अवशिष्टाशौचमस्त्येव ॥

१ त्यामध्ये कर्त्याचे योगानें अपवाद असा आहे.—संन्यासी, ब्रह्मचारी यांस सपिंडाचें जननाशौच व मृताशौच नाहीं. माता व पिता मृत असतील तर संन्यासी व ब्रह्मचारी यांनीं सचैल स्नान अवश्य करावें. ब्रह्मचारी याचें समावर्तन (सोडमुंज) झाल्यानंतर आपणास ब्रह्मचर्यदशा असतां जे पिता इत्यादि सपिंड मृत झाले असतील त्यांचें त्रिरात्र आशौच धरून त्यांस उदकदान करावें. शवाचे मागून जाणें, शव वाहणें एतन्निमित्तक आशौच ब्रह्मचारी यासहि आहेच. पिता इत्यादिकांचें अंत्यकर्म केलें असतां ब्रह्मचारी यास आशौच आहेच. ज्यांनीं पूर्वी प्रायश्चित्ते आरंभिलीं त्यांस प्रायश्चित्ताचे अनुष्ठानसमयीं आशौच नाहीं; प्रायश्चित्ताची समाप्ति झाल्यानंतर त्यांनीं त्रिरात्र अतिक्रान्त आशौच धरावें. कर्माचें अंगभूत नांदीश्राद्ध ज्यांनीं केलें त्यांस तें कर्म समाप्त होई तावत्पर्यंत त्या कर्माचे उपयोगी जें कार्य त्याविषयीं आर्ति (पीडा) इत्यादि संकट असतां आशौच नाहीं. जाताशौच व मृताशौच यांहीं युक्त जे त्यांस मरणसमय प्राप्त असतां आशौच नाहीं, त्यावरून दानादिक व वैराग्य

असतां आतुरास (मुमूर्षूस) संन्यासहि होतो असे निर्णयसिंधु इत्यादिक ग्रंथ आहेत. देशविप्लव (देशपीडा), दुष्काळ इत्यादि मोठी आपत्ति असतां तात्कालिक शुद्धि, आपत्ति दूर झाल्यानंतर आशौच शेष असतां अवशिष्ट आशौच आहेच.

अथकर्मतः अन्नसत्रिणामन्नादिदानेषुनाशौचं प्रतिगृहीतुस्तुआमान्नग्रहणेदोषोन पक्वान्नभोजनेतुत्रिरात्रंक्षीरपानं गृहीतेनंतव्रतादावेकादश्यादौचारवधकृच्छ्रादिप्रतेचनाशौचं तत्रस्नानादिशारीरनियमाःस्वयंकार्याः अनंतपूजादिकमन्येनकारणीयम् ब्राह्मणभोजनादिकमाशौचांते राजादीनांप्रजापालनादौनाशौचं ऋत्विजांमधुपर्कपूजोत्तरंतत्कर्मणिनाशौचं तेनयेष्व्वाधानपशुबंधादिषुमधुपर्कोनोक्तस्तेषुकृतेपिवरणेतानृत्यक्त्वान्येऋत्विजःकार्याः दीक्षितानांदीक्षणीयोत्तरमवभृथस्नानपर्यंतंयज्ञकर्मणिनाशौचं दीक्षितर्त्विग्भ्यांस्नानमात्रंकर्ममध्येकार्यं अवभृथात्पूर्वमेवाशौचाभावः अवभृथंतुनभवत्येवेतिसिंधुः कर्मांतेतुत्रिरात्रंपूर्वन्यायात् रोगभयराजभयादिनाशार्थेशान्तिकर्मणिनाशौचं क्षुत्पीडितकुटुंबस्यप्रतिग्रहेनाशौचं विस्मरणशीलस्याधीतवेदशास्त्राध्ययनेपिनाशौचं वैद्यस्यनाडीस्पर्शनेनाशौचं श्राद्धेतूक्तं मूर्तिप्रतिष्ठाचौलोपनयनविवाहाद्युत्सवतडागाद्युत्सर्गकोटिहोमतुलापुरुषदानादिककर्मसुनांदीश्राद्धोत्तरंनाशौचं संकल्पितेपुरश्चरणजपेऽविच्छेदेनसंकल्पितहरिवंशश्रवणादौचप्रारंभोत्तरंनाशौचं कालादिनियमाभावेतुस्तोत्रहरिवंशादिकमाशौचेहेयमेव सर्वोप्ययमाशौचापवादोनन्यगतिकत्वेआतौचज्ञेयइतिसिंधौनागोजीयेचोक्तं तेनानन्यग

तिकत्वादिकमालोच्यैवाशौचाभावोबोज्यः अत्रयद्वक्तव्यंतत्पूर्वार्धे तत्रतत्रोक्तमेव ॥

यानंतर कर्मकरून अपवाद.—अन्नाचें सत्र ज्यांचें आहे त्यांस अन्नादिदानांविषयीं आशौच नाहीं. प्रतिग्रह करणाऱ्यास तर, आमान्न (हिरवें अन्न) ग्रहण करण्याविषयीं दोष नाहीं. शिजलेल्या अन्नाचें भोजन केलें तर तीन रात्र दुग्धपानव्रत करावें. पूर्वीं ग्रहण केलेलें असें अनंतव्रतादिक, एकादशी इत्यादि आणि आरंभलेलें कृच्छ्रादिव्रत यांविषयीं आशौच नाहीं; त्यामध्ये स्नानादिक शरीरसंबंधी नियम आपण करावे, अनंतपूजादिक दुसऱ्याकडून करावें; ब्राह्मणभोजनादि करणें तें आशौचनिवृत्तीनंतर करावें. राजा इत्यादिकांस प्रजापालन इत्यादिकाविषयीं आशौच नाहीं. ऋत्विजांस मधुपर्कपूजेनंतर त्या कर्माविषयीं आशौच नाहीं. त्यावरून आधान, पशुबंध इत्यादिक ज्या यज्ञामध्ये मधुपर्कपूजा सांगितली नाहीं त्या यज्ञांत ऋत्विक्वरण केलें तथापि त्यांस टाकून दुसरे ऋत्विज करावे. यज्ञदीक्षा ज्यांनीं धारण केली त्यांस, दीक्षणीय इष्टि झाल्यानंतर अवभृथस्नानपर्यंत यज्ञकर्माविषयीं आशौच नाहीं. दीक्षित व ऋत्विग्वांनीं स्नान मात्र कर्मांमध्ये करावें. अवभृथाचे पूर्वींच आशौच नाहीं, अवभृथस्नान तर, आशौचांत होत नाहीं असा निर्णयसिंधु आहे. कर्माची समाप्ति झाल्यानंतर तर, पूर्वीं सांगितल्याप्रमाणें त्रिरात्र आशौच धरावें. रोगभय, राजभय, इत्यादिकांच्या नाशार्थ शांतिकर्माविषयीं आशौच नाहीं. ज्याचें कुटुंब क्षुधेनें पीडित झालें असेल त्यास प्रतिग्रहाविषयीं आशौच नाहीं. पुनः पुनः अध्ययन विसरणारास अधीत वेदशास्त्रांच्या अध्ययनाविषयींही आशौच नाहीं. वैद्यास नाडीस्पर्शाविषयीं आशौच नाहीं. श्राद्धाविषयीं तर पूर्वीं सांगितलें. मू-

तीर्ची अर्चा, चौल, उपनयन, विवाहादिक उत्सव, तडागादिकांचा उत्सर्ग, कोटिहोम, तुलापुरुषदान इत्यादि कर्माविषयीं नांदीश्राद्ध ज्ञानानंतर आशौच नाही. पूर्वी संकल्प केलेला असा पुरश्चरणजप, व अविच्छेदेकरून संकल्पित असं हरिवंशश्रवणादिक यांविषयीं प्रारंभानंतर आशौच नाही. कालादि नियमाचा अभाव असेल तर, स्तोत्र, हरिवंशादिक आशौचामध्ये वर्ज्य करावेंच. सर्व हा आशौचाचा अपवाद अनन्यगतिक (दुसरी ज्यास गति नाही तें), आर्ति (पीडा) यांविषयीं जाणावा, असं निर्णयसिंधु व नागोजीभट्टकृत आशौचनिर्णय यांत सांगितलें आहे, त्यावरून अनन्यगतिकत्व इत्यादि पाहूनच आशौचाचा अभाव योजावा. याविषयीं जें सांगावयाचें तें पूर्वार्धी त्या त्या स्थली सांगितलेंच आहे.

केचित्तुब्रतेष्विवदीक्षितानामृत्विजामारब्धोत्सवादीनांचस्वरूपत आरंभतश्चावश्यकत्वादात्याधभावेप्याशौचाभावइत्याहुः कन्यायाऋतुशंकादिसंकटेमुहूर्तांतराभावेकूष्मांडहोमादिनाजाताशौचेविवाहारंभोपिकार्यइत्युक्तं विवाहादिषुनांदीश्राद्धोत्तरमाशौचपातेपूर्वसंकल्पितान्नमसगोत्रैर्दातव्यंभोक्तव्यंच दातारंभोक्तारंसिद्धान्नंचसूतकीनस्पृशेत् विवाहादौतदन्यत्रवाभुंजानेषुविप्रेषुदातुराशौचपातेपात्रस्थमप्यन्नंत्यक्त्वान्यगेहोदकाचांताः शुद्धयंतीत्यादिपूर्वार्धेउक्तं एवंसहस्रभोजनादावपिपूर्वसंकल्पितान्नेषुज्ञेयम् पार्थिवशिवपूजायांनाशौचं आशौचे संध्याश्रौतस्मार्तहोमादिविषयेपूर्वार्धेउक्तं अग्निसमारोपप्रत्यवरोहावाशौचयोर्नकार्यौ तेनसमारोपोत्तरमाशौचपातेपुनराधानमेव समारोपप्रत्यवरोहयोरन्यकर्तृकत्वस्याशौचापवादस्यचाभावात् इदं

बहुचानांद्वादशाहंहोमलोपेन्येषांत्र्यहंहोमलोपेएवपुनराधानंज्ञेयं ग्रहणनिमित्तकेस्नानश्राद्धदानादौनाशौचं कश्चित्स्नानमात्रंकार्यंनश्राद्धादीत्याह संक्रांतिस्नानादावपिनाशौचं नित्यकृत्येषुस्नानाचमनभोजननियमास्पृश्यस्पर्शनादिनियमेषुनाशौचं अन्यद्वैश्वदेवब्रह्मयज्ञदेवपूजादिनित्यनैमित्तिकं काम्यंचाशौचेषुनकार्यं भोजनकालेआशौचापादकजननमरणश्रवणेमुखस्थंघ्रासंत्यक्त्वास्नायात् मुखस्थंघ्रासभक्षणेएकोपवासः सर्वान्नभोजनेत्रिरात्रोपवासः इतिकर्मतआशौचसदसद्भावविचारः ॥

कोणी ग्रंथकार तर, व्रतांचे ठायीं जसें आशौच नाही त्याप्रमाणें दीक्षित, ऋत्विज आणि पूर्वी आरंभिलेले उत्सवादिक यांस स्वरूपेंकरून व आरंभेंकरून आवश्यकत्व असल्यामुळें पीडा इत्यादिक नसतां आशौच नाही असें हणतात. कन्येस ऋतुदर्शन होईल इत्यादि संकटींच दुसरा मुहूर्त नसतां कूष्मांडहोम इत्यादि करून जननाशौचामध्ये विवाहाचा आरंभहि करावा असं सांगितलें आहे. विवाहादिकांमध्ये, नांदीश्राद्धानंतर आशौच प्राप्त असतां पूर्वी संकल्प करून ठेवलेलें अन्न असगोत्री यांनीं घावें व भक्षणहि करावें. सूतकी यानें दाता, भोक्ता व सिद्ध केलेलें अन्न यांस स्पर्श करूं नये. विवाहादिक कार्यांत अथवा अन्य समयीं ब्राह्मण भोजन करीत असतां दात्यास आशौच प्राप्त होईल तर पात्रावरचेंहि अन्न टाकून दुसऱ्याच्या घरांतील उदकानें आंचवले होत्साते ब्राह्मण शुद्ध होतात इत्यादिक पूर्वार्धी सांगितलें आहे. याप्रमाणें सहस्रभोजनादिकामध्येहि पूर्वसंकल्पित जीं अन्नं त्यांविषयीं असाच निर्णय जाणावा. पार्थिवशिवाचे पूजेविषयीं आशौच नाही, आशौचामध्ये संध्या, श्रौतस्मार्तहोमादिक यांविषयीं पूर्वार्धांत

सांगितलें आहे. अग्निसमारोप व प्रत्यवरोह हे आशौचांत करूं नयेत, त्यावरून समारोप केल्यानंतर आशौच प्राप्त असतां पुनराधानच करावें; कारण, समारोप व प्रत्यवरोह हे अन्यानें करूं नयेत, व त्याविषयीं आशौचाचा अपवाद नाही. हें पुनराधान, ऋग्वेदी यांचा बारा दिवस होमाचा लोप असतां, अन्यशाखी यांचा तीन दिवस होमाचा लोप असतांच जाणावें. ग्रहणनिमित्तक जें स्नान, श्राद्ध, दान इत्यादिक त्याविषयीं आशौच नाही. कोणीएक ग्रंथकार, स्नान मात्र करावें, श्राद्धादिक करूं नये असें ह्मणतो. संक्रांतीसंबंधी स्नानदानादिकाविषयीं आशौच नाही. नित्य कर्तव्य असे स्नान, आचमन, भोजन, नियम, स्पर्शास अयोग्य अशास स्पर्श करणें इत्यादि नियम यांविषयीं आशौच नाही. इतर जीं वैश्वदेव, ब्रह्मयज्ञ, देवपूजा इत्यादि नित्यकर्म; नैमित्तिक कर्म व काम्यकर्म हीं आशौचांत करूं नयेत. भोजनसमयीं, आशौच उत्पन्न करणारें असें जननमरण श्रुत झालें असतां मुखांतील ग्रास टाकून स्नान करावें, मुखांतील ग्रास भक्षण केला असतां एक उपोषण करावें, सर्व अन्न भक्षण केलें असतां त्रिरात्र उपोषण करावें. याप्रमाणें कर्मेंकरून आशौच आहे किंवा नाही याचा निर्णय सांगितला.

अथद्रव्यतः पुष्पफलमूललवणमधुमांसशाकतृणकाष्ठोदकक्षीर
दधिवृतौषधतिलतद्विकारेक्षुतद्विकाराणांलाजादिभर्जितान्नस्यलड्डुका
दीनांचाशौचिस्वामिनामाशौचिगृहस्थितानांचग्रहणेदोषेन आशौ
चिहस्तात्तुकिमप्येतन्नग्राह्यं पण्येतुवणिजादेराशौचेपितद्धस्ताल्लवणा
देरामान्नस्यचक्रयेनदोषः जलदधिलाजादिकंतुक्रयेणापितद्धस्तान्न
ग्राह्यं ॥

यानंतर द्रव्यैकरून अपवाद. - पुष्प, फल, मूल, लवण, मधु, मांस, शाक, तृण, काष्ठ, उदक, दूध, दही, घृत, औषध, तिल, व त्यांचे विकार (तेल, इ०) ऊंस व त्याचे विकार (गूळ, काकवी इत्यादिक), लाह्या इत्यादिक भाजलेले अन्न, आणि लाडू इत्यादिक हे पदार्थ आशौचिस्वामिक ह्यणजे आशौची याचें ज्यांवर स्वत्व असे व आशौची याचे घरांतले ग्रहण करण्याविषयीं दोष नाहीं. आशौच्याचे हातून तर कोणतेहि हे ग्रहण करूं नयेत. बाजारामध्यें तर, दुकानदार इत्यादिकांस आशौच असलें तथापि त्यांचे हातून लवणादिक, आमन्न (शिधासामग्री) विकत घेण्याविषयीं दोष नाहीं. उदक, दही, लाह्या इत्यादिक पदार्थ तर, किमतीनेंहि त्याच्या हातून घेऊं नयेत.

अथमृतदोषतः शास्त्रानुज्ञांविनाशस्त्राग्निविषजलपाषाणभृगुपातानशनादिभिर्बुद्धिपूर्वकंस्वेच्छयात्मघातकानांनाशौचं तच्चात्मघातनंक्रोधात्परोद्देशेनवास्तुस्वतएवेष्टसाधनताभ्रमेणवा तथाचौर्यादिदोषेराजहतानांपारदार्येतत्पत्यादिहतानांविद्युद्धतानांचनाशौचं अन्यैर्निषिद्धोपिगर्वान्नदीतरणवृक्षाधिरोहकूपावरोहादौप्रवृत्तोमृतस्तस्यापिनाशौचं योगवादिहरणार्थतद्धननार्थवाप्रवृत्तोगोसर्पनखिशृंगिदंष्ट्रिगजचोरविप्रांत्यजादिभिर्हतस्तस्यनाशौचं माहापातकिनांतत्संसर्गिणांचमहापापितुल्यानांचपतितानांनपुंसकानांचमरणेनाशौचं स्त्रीणांचपत्यादिहंत्रिणांहीनजातिगामिनीनांगर्भघ्नीनांकुलटानांचपूर्वोक्तात्मघातादिपापयुक्तानांचमृतौनाशौचं तत्रैषांशवानांस्पर्शाश्रुपातवहनदहनांत्यकर्माणिनकुर्यात् स्पर्शादिकरणेज्ञानाज्ञानाभ्यासादितारतम्येनकृच्छ्रा

तिकृच्छ्रसांतपनचांद्रायणादिप्रायश्चित्तानिसिंध्वादिग्रंथांतरतोज्ञेयानि
तेनैषामृतदेहस्यजलेप्रक्षेपः ततःसंवत्सरोत्तरंपुत्रादिस्तदीयात्मघाता
दिपापानुसारेणप्रायश्चित्तंतस्यकृत्वानारायणबलिंचकृत्वापर्णशरदाहा
दिपूर्वक्रमाशौचमौर्ध्वदेहिकंचकुर्यात् केचित्प्रेतशरीरंदग्ध्वादाहनिमि
त्तंचांद्रायणत्रयंकृत्वाऽस्थीनिसंस्थाप्याब्दांतेपूर्वोक्तरीत्यौर्ध्वदेहिकमि
त्याहुः.

यानंतर मृतदोषेकरून अपवाद.—शास्त्रानुज्ञेवांचून शस्त्र, अग्नि,
विष, उदक, पाषाण, भृगुपात (पर्वताचे कड्यावरून खाली उडी
टाकणे), उपोषण, इत्यादिकेकरून बुद्धिपूर्वक स्वेच्छेनें आत्महत्या
करून मृत झालेले त्यांचें आशौच नाहीं. ती आत्महत्या क्रोधानें अ-
थवा दुसन्याचे उद्देशानें असो अथवा स्वताचें इष्टसाधन होईल अशा
भ्रमानें असो. तसेंच, चोरी करणें इत्यादि दोषांकरितां राजानें मार-
लेले, परस्त्रीलंपट असल्यामुळे त्या स्त्रियेचा पति इत्यादिकांनीं मार-
लेले आणि वीज पडून मृत झालेले यांचें आशौच नाहीं. अन्यांनीं
निषेधिला असूनहि गर्वानें नदींत पोहणें, वृक्षावर चढणें आणि वि-
हीर इत्यादिकांत उतरणें हीं करण्यानें जो मृत झाला त्याचेंहि आ-
शौच नाहीं. गाई इत्यादि चोरण्याकरितां अथवा गाई मारण्याकरितां
प्रवृत्त झालेला असा गाई, सर्प, नखी (व्याघ्रादिक), शृंगी (वृ, प्र-
भादिक), दंष्ट्री (डुकर इत्यादि), हत्ती, चोर, ब्राह्मण, चांडा^ळ
इत्यादिकांनीं मारला गेला त्याचें आशौच नाहीं. महापातकी, महा-
पाप्यांचे संसर्गी, महापाप्यांचे बरोबरीचे पापी, पतित आणि नपुंसक
हे मृत असतां त्यांचें आशौच नाहीं. पति इत्यादिकांची हत्या कर-
णाऱ्या हीनजातीशीं गमन करणाऱ्या, गर्भहत्या करणाऱ्या, कुलटा

आणि पूर्वी सांगितलेलीं आत्महत्यादि पातकें करणाऱ्या अशा स्त्रिया मृत असतां त्यांचें आशौच नाही. त्यामध्ये ह्यांच्या प्रेतांस स्पर्श करणें, रडणें, वाहणें, दहन, अंत्यकर्म हीं करूं नयेत. स्पर्शादिक केलें असतां जाणून, न जाणून, अभ्यास इत्यादिकांचे तारतम्येंकरून कृच्छ्र, अतिकृच्छ्र, सांतपन, चांद्रायण इत्यादि प्रायश्चित्तें निर्णयसिंधु इत्यादि ग्रंथांतून पाहारीं; त्यावरून असें होतें कीं, ह्यांचीं प्रेतें उदकांत टाकावीं, त्या हेतूस्तव एक वर्षानंतर पुत्रादिकानें त्यांचीं आत्महत्यादिक जशीं पातकें असतील तदनुसार त्यांचें प्रायश्चित्त करून व नारायणबलि करून पर्णशरविधीनें दहनपूर्वक आशौच आणि अंत्यकर्म करावें. कोणी ग्रंथकार, प्रेतशरीराचें दहन करून दहननिमित्तक तीन चांद्रायणें करून त्याच्या अस्थि ठेवून वर्षानंतर पूर्वी सांगितल्यारीतीनें अंत्यकर्म करावें असें ह्मणतात.

अथवालौकिकाग्निनातूष्णींदग्ध्वास्वजीवनसंदेहाद्वाभक्त्यावापुत्रादयःसंवत्सरादर्वागपितत्तदात्मघातादिपापोक्तद्विगुणप्रायश्चित्तपूर्वकंनारायणबलिकृत्वापर्णशरदाहमस्थिदाहंवाकृत्वाशौचमौर्ध्वदेहिकंचकुर्युः इदंचप्रायश्चित्तार्हाणामेव प्रायश्चित्तानर्हाणांघटस्फोटेनबहिष्कृतानांचदासीद्वारापतितोदकविध्यनंतरंसपिंडीकरणवर्जमौर्ध्वदेहिकं तेनसांवत्सरिकमप्येकोद्विष्टविधिनैव यद्वात्मघातिनांपुत्रादिर्मृतजातीयवधोक्तब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तसहितंचांद्रायणंतप्तकृच्छ्रद्वयंचकृत्वानारायणबलिपूर्वकंतंदहेत् तथाचात्मघातिनांगोगजव्याघ्रादिहेतुकदुर्मरणवतांचपतितादीनांचपूर्वोक्तानांसर्वेषांनमरणादिनादारभ्याशौचं किंतुतत्प्रायश्चित्तनारायणबलिपूर्वकसमंत्रकदाहदिनमारभ्यै

वाशौचं जलाश्यादिभिः प्रमादमृतानांतुमरणादिनादारभ्याशौचादि-
 कमस्त्येव तच्चत्रिरात्रमितिकेचित् दशाहमितिवहवः किंतुप्रमादमर-
 णस्यापिदुर्मरणत्वात्तन्निमित्तप्रायश्चित्तपूर्वकमेवदाहादिकार्यम् तदुक्तं
 स्मृत्यर्थसारे चंडालगोब्राह्मणचोरपशुदंष्ट्रिसर्पाश्युदकादिभिः प्रमा-
 दान्मरणेचांद्रायणंतप्तकृच्छ्रद्वयंचतप्रायश्चित्तंकृत्वापंचदशकृच्छ्राणि
 वाप्रायश्चित्तंकृत्वाविधिवद्दहनाशौचोदकदानादिसर्वकार्यमेवेति प्रा-
 णांतिकप्रायश्चित्तेनमृतस्यदशाहमाशौचंसर्वाणिप्रेतकार्याणिचकर्त-
 व्यानि प्रायश्चित्तेनतस्यशुद्धत्वात् एवमारब्धप्रायश्चित्तस्यप्रायश्चित्त-
 मध्येमरणेपिशुद्धत्वादिकंज्ञेयं ॥

अथवा लौकिकाग्नीनें अमंत्रक दहन करून आपण (पुत्रादि
 अधिकारी) वांचूं किंवा नाहीं अशा संशयास्तव, अथवा भक्तीनें पु-
 त्रादिकांनीं वर्षाचे पूर्वीहि त्या त्या आत्महत्यादि पातकांस उक्त प्रा-
 यश्चित्ताचे दुष्पट प्रायश्चित्तपूर्वक नारायणबलि करून पर्णशरदहन
 अथवा अस्थिदहन करून आशौच आणि अंत्यकर्म करावें. हा निर्णय
 प्रायश्चित्तास जे योग्य त्यांविषयींच आहे. प्रायश्चित्तास जे योग्य ना-
 हांत ते व घटस्फोट करून बहिष्कृत झालेले त्यांचा दासीकडून प-
 तितोदकविधि केल्यानंतर त्यांचें सपिंडीविरहित और्ध्वदेहिक कर्म
 करावें. त्यावरून असें होतें कीं, त्यांचें सांवत्सरिक श्राद्धहि एकोद्दिष्ट
 विधीकरूनच करावें. अथवा आत्महत्या करून मृत झालेले त्यांच्या
 पुत्रादिकांनीं मृताचे जातीचे वधाविषयीं उक्त जें ब्रह्महत्यादिकांचें
 प्रायश्चित्त तत्सहित चांद्रायण, आणि दोन तप्तकृच्छ्र असें प्रायश्चित्त
 करून नारायणबलिपूर्वक त्यांचें दहन करावें. तसेंच, आत्महत्येनें
 मृत झालेले; गाई, हत्ती, व्याघ्र इत्यादिनिमित्तक दुर्मरणानें मृत झा-

लेले आणि पतितादिक पूर्वी सांगितलेले ह्या सर्वांचें मरणदिवसापासून आशौच नाही, तर तें तें प्रायश्चित्त व नारायणबलिपूर्वक समंत्रक दहन ज्या दिवशीं होईल त्या दिवसापासूनच आशौच धरावें. उदक, अग्नि इत्यादिकेंकरून असावधपणानें मृत झाले त्यांचें तर मरणदिवसापासून आशौच इत्यादिक आहेच, व तें त्रिरात्र असें कोणी ग्रंथकार ह्मणतात, दहा दिवस असें बहुत ग्रंथकार ह्मणतात. तर, असावधपणानें मरण हेंहि दुर्मरण आहे याकरितां तन्निमित्तक प्रायश्चित्त पूर्वी करूनच दहनादिक करावें. तें प्रायश्चित्त स्मृत्यर्थसारांत सांगितलें आहे. तें असें—चांडाल, गाई, ब्राह्मण, चोर, पशु, दंष्ट्री (डुकरादिक), सर्प, अग्नि, उदक इत्यादिकेंकरून असावधपणाचे योगानें मरण प्राप्त झालें असतां चांद्रायण, आणि दोन तप्तकृच्छ्र, असें त्यांचें प्रायश्चित्त करून अथवा पंधरा कृच्छ्र प्रायश्चित्त करून यथाविधि दहन, आशौच आणि उदकदान इत्यादिक सर्व कर्म करावेंच. प्राणांतिक प्रायश्चित्तेकरून जो मृत झाला त्याचें दहा दिवस आशौच आणि सर्व प्रेतकार्यें हीं करावीं; कारण, प्रायश्चित्तेकरून तो शुद्ध झालेला आहे. याप्रमाणें ज्यानें प्रायश्चित्त आरंभिलें अशा मनुष्यास प्रायश्चित्तामध्ये मरण प्राप्त झालें असतांही तो शुद्ध आहे इत्यादिक जाणावें.

आहिताग्नेस्तुपतितादेर्मरणेदर्पादिनाचांडालशृंगिचोरादिहेतुकेच मरणेविशेषः त्रेताग्नीन्प्रक्षिपेदप्सुआवसथ्यंचतुष्पथे पात्राणितुद्दहे दग््नौसाग्निकेपापकर्मणि ततःप्रायश्चित्ताह्वानहत्वादिपूर्वोक्तव्यवस्थयानिर्मथ्याग्निनादाहाद्यंतकर्मैति महापातकसंयुक्तःसाग्निकोयदिजीवति पुत्रादिःपालयेदग्नीन्प्रायश्चित्तक्रियावधि प्रायश्चित्तंनकुर्याद्यः

कुर्वन्वाग्निप्रयतेयदि जलेग्नीन्प्रक्षिपेदग्नौपात्राणितुजलेषुवा . माधवीये
आहिताग्नेर्दुर्मरणेप्यात्मघातेचतंलौकिकाग्निनातूष्णींद्गध्वातदस्थीनि
क्षीरेणप्रक्षाल्यतत्प्रायश्चित्तंकृत्वाश्रौताग्निभिः समंत्रकंदाहादिकार्यं
मित्युक्तं इदंनिरग्नेरपिदुर्मरणेयोज्यं ॥

पतित इत्यादिक जो आहिताग्नि त्यास मरण प्राप्त झालें असतां
व गर्वादिकांच्या योगानें चांडाल, शृंगयुक्त पशु, चोर, इत्यादि का-
रणानें मरण झालें असतां त्याविषयीं विशेष—“ साग्निक ह्यणजे आ-
हिताग्नि पापकर्मी झाला असतां दक्षिणाग्नि, गार्हपत्य आणि आहव-
नीय हे तीन अग्नि उदकांत टाकावे; गृह्याग्नि चतुष्पथावर टाकावा;
पात्रें तर अग्नींत दहन करावीं. ” तदनंतर प्रायश्चित्तयोग्यता, अयी-
ग्यता इत्यादिक पूर्वी सांगितल्या व्यवस्थेनें मंथनानें उत्पन्न केलेल्या
अग्नीकरून दहन इत्यादिक अंत्यकर्म करावें. “ महापातकानें युक्त
असा साग्निक जर जीवंत आहे तर पुत्रादिकानें तो प्रायश्चित्त घेई
तावत्पर्यंत त्याचे अग्नि रक्षण करावे; जो प्रायश्चित्त घेणार नाही, अ-
थवा प्रायश्चित्त करीत असतां मृत होईल तर त्याचे अग्नि उदकांत
टाकावे; पात्रें तर अग्नींत किंवा उदकांत टाकावीं. ” माधवाच्या
ग्रंथांत—आहिताग्नि दुर्मरण व आत्महत्या यांहींकरून मृत असतां
त्याचें लौकिकाग्नीनें अमंत्रक दहन करून त्याच्या अस्थि दुग्धानें
प्रक्षालन करून त्याचें प्रायश्चित्त करून श्रौताग्नींनीं समंत्रक दहना-
दिक करावें असें सांगितलें आहे. हा निर्णय निरग्निकासहि दुर्मरण
प्राप्त झालें असतां योजावा.

अथसर्पहतेविशेषः प्रमादेनवादर्पादिनावासर्पतोमृतावाशौचादि
नकार्यम् वक्ष्यमाणं नागपूजाव्रतंकृत्वानारायणवलिसौवर्णनागदानप्र

। त्यक्षगोदानानिकृत्वादाहाशौचादिकार्यं सर्वत्रदुर्मरणेपतितादिमरणे चतत्तत्प्रायश्चित्तादिकृत्वादाहाशौचादिकार्यमित्युक्तं ॥

यानंतरं सर्पदंशाने मृत असतां विशेष.—असावधपणाने अथवा गर्वादिकांचे योगाने सर्पापासून मरण आले असतां आशौचादिक धरून नये. पुढे सांगावयाचे असे नागपूजाव्रत करून नारायणबलि, सुवर्णनागाचे दान आणि प्रत्यक्ष गोदान हीं करून दहन, आशौच इत्यादिक करावे, सर्वत्र दुर्मरण व पतितादिमरण असतां ते ते प्रायश्चित्तादि करून दहन, आशौच इत्यादि करावे असे सांगितले.

तत्रप्रायश्चित्तानिप्रसंगादुच्यंते बुद्धिपूर्वकमात्मघातेनमृतानांत्रिंशत्कृच्छ्राणिप्रायश्चित्तं एतच्चजातिवधप्रायश्चित्तेनसमुच्चितंकार्यं तद्यथा ब्राह्मणेनात्मघातेकृतेद्वादशाब्दं ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तांत्रिंशत्कृच्छ्रमात्मघातप्रायश्चित्तंचतत्पुत्रादिः कुर्यात् ब्राह्मणस्त्रियात्मघातेकृतेब्राह्मणस्त्रीवधप्रायश्चित्तांत्रिंशत्कृच्छ्राणिच एवंशूद्राद्यात्मघातेषूह्यं अशक्तावात्मघातेचांद्रायणद्वयंतप्तकृच्छ्रचतुष्कं प्रमादेनजलादिमरणेपंचदशकृच्छ्राणि चांद्रायणपूर्वकंतप्तकृच्छ्रद्वयंवा पतितमृतेषोडशकृच्छ्राणि ब्रह्महत्यादिपापिनांप्रायश्चित्तात्पूर्वमरणेतत्तत्पापप्रायश्चित्तंपुत्रेणकार्यम् प्रायश्चित्तानर्हाणांतुपतितोदकदानविधिरेवनप्रायश्चित्तादीत्युक्तं सिंधौतुप्रायश्चित्तानर्हाणामपिपुत्रादिनारायणबलिपूर्वसर्वमौर्ध्वदेहिकंसपिंडीकरणंदर्शादिश्राद्धंगयादिश्राद्धंचकुर्यादेव एवम्लेच्छीकृतस्यापिपतितोदकविधिरपुत्रविषयइत्युक्तं इदमेवयुक्तं ॥

त्यामध्ये प्रसंगेकरून प्रायश्चित्ते सांगतो.—बुद्धिपूर्वक आत्महत्या करून जे मृत झाले त्यांचे तीस कृच्छ्र प्रायश्चित्त. हे प्रायश्चित्त जातिव-

धाचे प्रायश्चित्तासहवर्तमान करावें. तें असें—ब्राह्मणानें आत्महत्या केली असतां द्वादशाब्द असें ब्रह्महत्याप्रायश्चित्त, व तीस कृच्छ्र आत्महत्या-प्रायश्चित्त अशीं दोन, पुत्रादिकानें करावीं. ब्राह्मणस्त्रीनें आत्महत्या केली असतां ब्राह्मणस्त्रीवधाचें प्रायश्चित्त आणि तीस कृच्छ्र हीं करावीं. याप्रमाणें शूद्रादिकानें आत्महत्या केली असतां हि हा निर्णय जाणावा. आत्महत्या केली असतां पूर्वोक्त प्रायश्चित्ताविषयीं शक्ति नसेल तर दोन चांद्रायणें व चार तप्तकृच्छ्र करावीं. असावधपणानें जलादिकां-पासून मरण असतां पंधरा कृच्छ्र, अथवा चांद्रायणपूर्वक दोन तप्त-कृच्छ्र करावीं. पतित मृत असतां सोळा कृच्छ्र. ब्रह्महत्यादिपातकी यांस प्रायश्चित्ताचे पूर्वीं मरण झालें असतां त्या त्या पापाचें प्रायश्चित्त पुत्रानें करावें. प्रायश्चित्ताविषयीं जे अयोग्य त्यांचा तर, पतितोदक-दानविधिच करावा, प्रायश्चित्तादि करूं नये असें सांगितलें आहे. निर्णयसिंधूमध्ये तर, प्रायश्चित्ताविषयीं अयोग्य असले तथापि त्यांचे पुत्रादिकानें नारायणबलिपूर्वक सर्व अंत्यकर्म, सपिंडीकरण, दर्शादि-श्राद्ध, गयादिश्राद्ध, हीं करावींच. याप्रमाणें म्लेच्छ झालेल्याचेंहि पूर्वोक्त सर्व करावें, पतितोदकविधि जो सांगितला तो अपुत्रविषयक असें सांगितलें आहे, व हेंच योग्य होय.

यस्तु किंचित्कालं म्लेच्छीकृतः प्रायश्चित्ताहस्तस्य षोडशकृच्छ्रादि प्रायश्चित्तं पुत्रेण कृत्वा पर्णशरदाहादिकार्यम् प्रमादमरणभिन्नेषु चौर्यपा- रदार्यादिहेतुकेषु दुर्मरणेषु चांद्रायणद्वयंतप्तकृच्छ्रं वेत्याकरतो विचार्य यो- ज्यं किंच व्याघ्रादिहेतुकदुर्मरणेषु शातातपोक्तदानादिविधिरपिकार्यः तथाहि व्याघ्रहते विप्रकन्याविवाहनं गजहते चतुर्निष्कपरिमितहेमनि- र्मितगजदानं राजहते सौवर्णपुरुषदानं चोरहते प्रत्यक्षधेनुदानं वैरिहते

वृषदानं वृषभेणहतेयथाशक्तिहेमदानं शय्यायांचमृतेदेयाशय्यातू-
लीसमन्विता निष्कहेमनिर्मितविष्णुप्रतिमाधिष्ठिताच शौचहीनमर-
णेद्विनिष्कहैमविष्णुदानं संस्कारहीनमरणेविप्रपुत्रोपनयनं अश्वहते
निष्कत्रयहेमकृताश्वदानं शुनाहतेक्षेत्रपालस्थापनं सूकरहतेमहिष
दानं कृमिभिर्हतेपंचखारीमितगोधूमदानं वृक्षहतेवस्त्रयुतसौवर्णवृक्ष
दानं शृंगिणाहतेवस्त्रयुतवृषभदानं शकटहतेसोपस्करंकिंचित्द्रव्य
दानं भृगुपातमृतेधान्यपर्वतदानं अग्निनामृतेउदपानोत्सर्गविधिः
काष्ठहतेधर्मार्थसभाकरणं शस्त्रहतेमहिषीदानं अश्महतेसवत्सपय
स्विन्यागोर्दानम् विषेणहतेहेमनिर्मितपृथ्वीदानं उद्धंधनेनमृतेहेमक
पिदानं जलेमृतेद्विनिष्कहेमनिर्मितवरुणदानं विषूचिकामृतेस्वाद्बन्नेन
शतविप्रभोजनं कंठस्थितकवलस्यमरणेघृतधेनुदानं कासरोगमृतेऽष्ट
कृच्छ्राणि अतीसारमृतेलक्षगायत्रीजपः शाकिन्यादिग्रहैर्मृतेरुद्रै
कादशिनीपजः विद्युत्पातमृतेविद्यादानं अंतरिक्षमृतेवेदपारायणं
पतितेमृतेषोडशकृच्छ्राणि अस्पृश्यस्पर्शयुक्तमरणेसच्छास्त्रपुस्तकदा
नमित्यादि ॥

जो मनुष्य काहीं दिवसपर्यंत म्लेच्छ झालेला असून प्रायश्चित्ताला
योग्य असेल त्याचें सोळा कृच्छ्र इत्यादि प्रायश्चित्त पुत्रानें करून पा-
लाशविधी करून दहनादिक करावें. प्रमादमरणावांचून इतर चौर्य,
परस्त्रीगमन इत्यादि कारणांनीं जीं दुर्मरणें त्याविषयीं दोन चांद्रायणें
अथवा तप्तकृच्छ्र अशीं मोठ्या ग्रंथांतून पाहून योजावीं. आणखी व्या-
घ्रादिकांच्या योगानें प्राप्त जीं दुर्मरणें त्यांविषयीं शातातपानें सांगि-
तलेला दानादिक विधिहि करावा. तो असा—व्याघ्रानें मृत असतां

ब्राह्मणकन्येचा विवाह करावा. हत्तीनें मारला असतां चार निष्क सुवर्णाचा हत्ती करून त्याचें दान करावें. राजानें मारला असतां सुवर्णाचा पुरुष करून त्याचें दान करावें. चोरानें मारला असतां प्रत्यक्ष धेनुदान करावें. शत्रूनें मारला असतां वृषभदान, वृषभानें मारला असतां यथाशक्ति सुवर्णदान, शय्येवर मृत असतां निष्कपरिमित सुवर्णाची विष्णुमूर्ति करून ती त्या शय्येवर ठेवून गादीसहित शय्यादान करावें. शुद्धतेवांचून मरण असतां दोन निष्क सुवर्णाचे विष्णुमूर्तीचें दान करावें. संस्कारहीन मरण असतां ब्राह्मणाचे पुत्राचें उपनयन करावें. अश्वानें मारला असतां तीन निष्क सुवर्णाचा अश्व करून त्याचें दान करावें. कुत्र्यानें मारला असतां क्षेत्रपालाची स्थापना करावी. डुकरानें मारला असतां महिषाचें दान, कीटकांनीं मारला असतां पांच खारीपरिमित गहूं यांचें दान करावें. वृक्षाच्या योगानें मृत असतां वस्त्रसहित सुवर्णवृक्षाचें दान करावें. शृंगयुक्त पशूनें मारला असतां वस्त्रयुक्त वृषभाचें दान करावें. गाडीच्या योगानें मृत असतां उपस्कारयुक्त किंचित् द्रव्याचें दान करावें. कड्यावरून पडून मृत असतां धान्यपर्वताचें दान करावें. अग्नीकरून मृत असतां विहीर, तलाव इत्यादिकांचा उत्सर्गविधि करावा. काष्ठेंकरून मृत असतां धर्मार्थसभा ह्मणजे धर्मशाळा बांधावी. शस्त्रानें मृत असतां महिषीचें दान करावें. पाषाणाच्या योगानें मृत असतां सवात्सु दुभत्या गाईचें दान करावें. विषेंकरून मृत असतां सुवर्णाची पृथ्वी करून तिचें दान करावें. गळफांसानें मृत असतां सुवर्णमय वानराचें दान करावें. उदकांत मृत असतां दोन निष्कपरिमित सुवर्णाची वरुणमूर्ति करून तिचें दान करावें. मोडशीनें मृत असतां मधुरान्नेंकरून शंभर ब्राह्मणांस भोजन घालावें. कंठांत ग्रास असतां अडकून

मृत असतां घृतधेनूचें दान करावें. • कास (खोकला) रोगानें मृत असतां आठ कृच्छ्रें करावीं. अतिसारानें मृत असतां लक्ष गायत्रीजप करावा. शाकिनी इत्यादि ग्रहांची बाधा होऊन मृत असतां रुद्रैकादशिनीचा जप करावा. वीज पडून मृत असतां विद्यादान करावें. अंतरिक्षमृत असतां वेदाचें पारायण करावें. पतित होत्साता मृत असतां सोळा कृच्छ्रें करावीं. स्पर्शास अयोग्य अशाला स्पर्श करून मृत असतां सच्छास्त्राचे पुस्तकाचें दान इत्यादि करावें.

अत्रशय्यामरणेशौचहीनसंस्कारहीनमरणेकृमिविषूचिकाकंठकवलकासातिसाररोगग्रहग्रहणैर्मरणंतरिक्षमृतेऽस्पृश्यस्पर्शमरणेचदानादिविधिरेवनप्रायश्चित्तं नैवनारायणबलिर्नापिवर्षादिकालप्रतीक्षा व्याघ्रादिहेतुकंविषजलशस्त्रादिहेतुकंचमरणंप्रमादेनदर्पादिनाबुद्ध्याचेत्यनेकधासंभवति तत्रोक्तव्यवस्थयाप्रायश्चित्तंनारायणबलिर्दानादिविधिश्चेतित्रयाणांसमुच्चयः यदिपुत्रादिःपितुर्जलादिदुर्मरणप्रायश्चित्तंब्रह्महत्यादितत्तत्पापप्रायश्चित्तंवात्मघातप्रायश्चित्तंवाकर्तुंशक्नोति तदोक्तदानादिविधिंनारायणबलिंचकृत्वाऽत्यशक्तौनारायणबलिमात्रंकृत्वौर्ध्वदेहिकंकुर्यात् तावतापुत्रादिसपिंडानांशुद्धिसिद्धेः पित्रादेस्तुपुत्रादिभिस्तत्तत्प्रायश्चित्ताकरणेनरकादिभोगःस्यादेवेतिबोद्धव्यं ॥

ह्या स्थलीं शय्यामरण, शौचहीन व संस्कारहीन मरण; कीटक, विषूचिका (मोडशी इ०), कंठांत ग्रास अडकणें; खोकला, अतिसाररोग, शाकिनी इत्यादि ग्रह यांहींकरून मरण; अंतरिक्षमरण आणि अस्पृश्यस्पर्शमरण यांचे ठायीं दानादि विधिच करावा, प्रायश्चित्त करूं नये, व नारायणबलि करूं नये, व वर्षादिकालाची प्र-

तीक्षा करूं नये. व्याघ्रादिक, विष, उदक, शस्त्रादिक या कारणान्ते जें मरण तें असावधपणानें, गर्व इत्यादिकानें व बुद्धिपूर्वक असें अनेक प्रकारानें संभवतें, त्यामध्ये पूर्वी सांगितलेल्या व्यवस्थेंकरून प्रायश्चित्त, नारायणवलि आणि दानादि विधि याप्रमाणें तीन करावीं. जे पुत्र इत्यादिक पित्याचें उदकादि दुर्मरणाचें प्रायश्चित्त अथवा ब्रह्महत्यादि जें जें पाप त्या त्या पापाचें प्रायश्चित्त किंवा आत्महत्येचें प्रायश्चित्त करण्याविषयीं समर्थ नसेल तर पूर्वी सांगितलेला दानादि विधि व नारायणवलि हीं दोन करून, अति असामर्थ्य असतां नारायणवलि मात्र करून त्यानें अंत्यकर्म करावें; कारण, तितकें केल्यानें पुत्रादिसपिंडांचे शुद्धीची सिद्धि होते. पिता इत्यादिकांस तर पुत्र इत्यादिकांनीं तें तें प्रायश्चित्त न केलें असतां नरकादि भोग प्राप्त होईलच असें जाणावें.

अथविधिविहितजलादिमरणे तत्रप्रयागेसर्ववर्णानारोगिणां मरोगिणांचभागीरथीप्रवेशादिनामरणेकामितमहाफलं शूद्रस्यारोगिणां पिप्रयागभिन्नेपिजलादिमरणमनुज्ञातं व्याधितोभिषजात्यक्तोविप्रोवद्वोथवायुवा तनुंत्यजेज्जलाश्याद्यैःसयथेष्टंफलंलभेत् दुश्चिकित्सैर्भारोगैःपीडितोजीवनाक्षमः प्रविशेज्ज्वलनंदीप्तंकरोत्यनशनंतथा अगाधतोयराशिंचभृगोःपतनमेवच गच्छेन्महापथंवापितुषारगिरिमादन् प्रयागवटशाखाग्राद्देहत्यागंकरोतिच उत्तमान्प्राप्नुयाल्लोकान्नात्मघातीभवेत्कचिन् नराणामथनारीणांसर्ववर्णेषुसर्वदा आशौचंस्यात्त्र्यहंतेषांवज्रानलहतेतथा वाराणस्यांत्रियेद्यस्तुप्रत्याख्यातभिषक्क्रियः काष्ठपाषाणमध्यस्थोजाह्वीजलमध्यगः अविमुक्तोन्मुखस्तस्य

कर्णमूलगतोहरः प्रणवन्तारकंब्रूतेइत्यादिवचनोच्चयः पुराणस्थोमाध
वादिनिबंधेषुह्युदाहृतः अत्रानुज्ञातेबुद्धिपूर्वकात्मघातेगृहस्थादीनामे
वाधिकारः यतेस्तुनाधिकारः त्र्यहाद्याशौचविधानात् यतेःकाम्य
कर्मण्यनधिकाराच्चेतिनिर्णयसिंधुः ॥

यानंतर विधीनें विहित जें जलादिकांत मरण त्याविषयीं
सांगतों.—त्यामध्ये प्रयागाचे ठायीं रोगी, रोगरहित अशा सर्व
वर्णांस भागीरथींत प्रवेश (जळसमाधि) इत्यादि केल्यानें मरण प्राप्त
असतां इच्छित महाफल मिळते. शूद्र रोगी नसेल तथापि त्यास प्र-
यागावांचून अन्य उदकादिकांतहि मरण विहित आहे. “व्याधिष्ट,
वैद्यानें टांकलेला, असा ब्राह्मण वृद्ध असो, अथवा तरुण असो, जल,
अग्नि इत्यादि साधनांनीं जो तनूचें विसर्जन करील त्यास यथेष्ट फल
मिळेल. चिकित्सा करण्यास अशक्य अशा महारोगांनीं पीडित या-
स्तव वांचण्याविषयीं असमर्थ अशा मनुष्यानें प्रदीप्त अग्नींत प्रवेश
करावा. तसेंच उपोषणें करावीं. खोल उदकाच्या डोहांत प्रवेश
करावा. किंवा उंच कड्यावरून उडी टाकावी. उत्तरयात्रा करावी
अथवा आदरेंकरून हिमालयाप्रत जावें. प्रयागक्षेत्रीं वटवृक्षाचे शाखा-
ग्रावरून भागीरथींत जो देहाचा त्याग करितो तो आत्मघाती होत
नाहीं व त्यास उत्तम लोक प्राप्त होतात. याप्रमाणें देहविसर्जन कर-
णारे सर्व वर्णांतले पुरुष, स्त्रिया व विजेनें मृत त्यांचेहि तीन दिवस
अशौच धरावें. असाध्य झाल्यामुळे औषधोपचार बंद केले होत्साता
जान्हवीचे उदकांत मध्यभागीं स्थित, अथवा काष्ठ, पाषाण यांमध्ये
स्थित जो वाराणसीक्षेत्रांत मृत होतो व काशीस जाण्याविषयीं उ-
न्मुख त्याचे कर्णमूलस्थ विश्वेश्वर होऊन तारक प्रणवाचा उपदेश

करितो इत्यादिक पुराणांतलीं वाक्यें माधवादिकांचे ग्रंथांत सांगितलें आहेत.” ह्या स्थलीं शास्त्रानें अनुज्ञात जी बुद्धिपूर्वक आत्महत्या ती-
विषयीं गृहस्थाश्रमी इत्यादिकांसच अधिकार आहे, संन्यास्याला तर
अधिकार नाहीं; कारण, तीन दिवस इत्यादिक अशौचाचें विधान
केलें आहे, व संन्यासी यास काम्य कर्माचा अधिकार नाहीं असें
निर्णयसिंधु सांगतो.

इदानींतनशिष्टास्तुरोगादिपीडांसोढुमशक्तौसंन्यासाश्रमंगृहीत्वा
तीर्थादिनात्मघातंकुर्वति गृहस्थविधुरादयश्चनकुर्वति केचित्त्वपरिहा
र्यरोगादिप्रस्तवृद्धादेर्जलादिनावुद्ध्यात्मघातः कलौप्रयागभिन्नदेशेन
भवति भृग्वग्निपतनैश्चैववृद्धादिमरणंतथेतिकलिवज्येषुपरिगणनादि
त्याहुः एतन्मतेमरणांतप्रायश्चित्तविधयःकाशीखंडादौविप्रादेर्देहत्या
गविधयश्चयुगांतरपराः प्रयागमरणंस्त्रीणांसहगमनंचकलियुगेसर्वसं
मतं अत्रसर्वत्रसहगमनभिन्नेविधिवाक्यानुज्ञातेदेहत्यागेत्रिरात्रमा
शौचमितिबहवः दशाहमितिकेचित् एवंफलकामनयाविहितेकाम्य
प्रयागमरणेपिपक्षद्वयंज्ञेयं ॥

विद्यमानकालचे शिष्ट तर रोगादिकांची पीडा सहन करण्यावि-
षयीं असमर्थ असतां संन्यासाश्रम घेऊन तीर्थादि साधनेंकरून आत्म-
हत्या करितात, गृहस्थाश्रमी, विधुर इत्यादिक करीत नाहींत. कोणी
ग्रंथकार तर, परिहार होण्यास अशक्य अशा रोगादिकानें प्रस्त झा-
लेल्या वृद्धादिकाची, जलादि साधनानें बुद्धिपूर्वक आत्महत्या कलियुगा-
मध्ये प्रयागावांचून अन्य देशीं होत नाहीं; कारण, “भृगु, अग्नि यांचे
ठायीं जीं पतनें त्यांहींकरून वृद्धादिकांचें मरण” याप्रमाणें कलिव-

ज्यांत परिगणन केलें आहे असें ह्मणतात. ह्या मतीं मरणांतप्रायश्चित्तविधि, व काशीखंड इत्यादि ग्रंथांत ब्राह्मणादिकांस सांगितलेले देहत्यागविधि हे अन्ययुगपर होत. प्रयागमरण, स्त्रियांचें सहगमन हीं कलियुगीं सर्वसंमत आहेत. एथें सर्व ठिकाणीं सहगमनावांचून इतर जो विधिवाक्यानें अनुज्ञात देहत्याग त्याविषयीं त्रिरात्र आशौच असें बहुत ग्रंथकार ह्मणतात, दहा दिवस आशौच असें कितीएक ग्रंथकार ह्मणतात. याप्रमाणें फलाच्या इच्छेनें विहित जें कामनिक प्रयागमरण त्याविषयींही दोन पक्ष (त्रिरात्र, अथवा दहा दिवस) जाणावे.

अथयःपतितोघटस्फोटेनबहिष्कृतोयश्चम्लेच्छीकृतोयश्चप्रायश्चित्तानर्हपापीतस्यत्रिविधस्यपितृमातृभिन्नस्यपतितोदकविध्यनंतरं सपिंडीकरणवर्ज्यमंत्यकर्मपितुर्मातुश्चत्रिविधस्यापिनारायणबलिपूर्वकंसपिंडीकरणसहितंसर्वंभवतीत्युक्तं तत्रपतितोदकदानविधिर्यथा सर्वगांदासीमाहूयतस्यैवेतनंदत्वाअशुद्धपूर्णघटहस्तांतांब्रूयात् हेदासिगच्छमूल्येनतिलान्तोयपूर्णमिमंघटंचशीघ्रमानय ततोदक्षिणामुखीउपविश्यवामपादेनतंघटंसतिलंक्षिप घटक्षेपणकालेचामुकसंज्ञकपतितप्रेतपिबपिबेतिमुहुरुच्चारयेति सादासीतद्वाक्यंश्रुत्वामूल्यंगृहीत्वातथाकुर्यात् एवंकृतेपतिततृप्तिर्नान्यथा एतच्चपतितस्यमृतदिनेकार्यं इतिपतितोदकविधिः इतिमृतदोषतआशौचापवादःसप्रसंगःसविस्तरोनिरूपितः ॥

यानंतर जो घटस्फोट करून बहिष्कृत केलेला पतित, म्लेच्छ झालेला व जो प्रायश्चित्तास अयोग्य असा पापी असे तीन प्रकारचे, मातापितरांहून निराळे त्यांचा पतितोदकविधि झाल्यानंतर सपिंडीक-

रण वर्ज्य करून अंत्यकर्म व पिता, माता आणि तीन प्रकारचे यांचेहि नारायणबलिपूर्वक व सपिंडीकरणासहित सर्व अंत्यकर्म होतें असें सांगितलें. त्यांमध्ये पतितोदकदानाचा विधि असा—सर्वांप्रत गमन करणारी असी दासी बलावून तिला वेतन (मजुरी) देऊन कुत्सितोदकानें पूर्ण घट हातांत घेतलेली अशा दासीप्रत सांगावें, हे दासि, जा, उदकानें भरलेला घट व मौल्य देऊन तिळ हीं शीघ्र घेऊन ये. तदनंतर दक्षिणदिशेस सन्मुख होत्साती बसून डाव्या पायांनें तो घट तिळांसहित ढकलून दे, घट ढकलण्याच्या कार्त्तहि “अमुकसंज्ञक पतित प्रेत पिब पिब” (हे अमुकसंज्ञ, पतित प्रेता, प्राशन कर, प्राशन कर,) असा वारंवार उच्चार कर. नंतर त्या दासीनें तें वाक्य श्रवण करून मौल्य घेऊन तसें करावें. याप्रमाणें केलें असतां पतिताची तृप्ति होते, अन्यथा होत नाहीं. हा विधि पतिताचे मृत दिवसीं करावा. याप्रमाणें पतितोदकदानाचा विधि सांगितला. याप्रमाणें मृतदोषेकरून आशौचाचा अपवाद प्रसंगासहित व विस्तारपूर्वक निरूपण केला.

अथविधानतः यतेर्मृतावाशौचं नास्ति तस्यप्रेतक्रियोदकदानाशौचसपिंडीकरणादेर्निषिद्धत्वात् सपिंडीस्थानएकादशेहनिपार्वणश्राद्धमात्रंकार्यं प्रतिसांवत्सरिकश्राद्धदर्शश्राद्धादिकंतुपार्वणविधिनासपिंडकंभवत्येव अत्रविस्तरोग्रंथांतरेवक्ष्यते एतच्चत्रिदंडिनामेकदंडिनां हंसपरमहंसादीनांसर्वेषामेवज्ञेयं एवंवानप्रस्थमरणेपिनाशौचं कृतजीवच्छ्राद्धेमृतेसपिंडैराशौचादिकर्तव्यंनवेतिविकल्पः ब्रह्मचारिमृतौत्वाशौचमस्त्येव युद्धमृतेप्याशौचंनेतिसर्वग्रंथेषूपलभ्यते नत्वेवंब्राह्मणेषुशिष्टाचारः इतिपंचधाशौचापवादोनिरूपितः ॥

यानंतर विधानेकरून अपवाद सांगतो.—संन्यासी मृत असतां आशौच नाही; कारण त्याचीं प्रेतक्रिया, उदकदान, आशौच आणि सपिंडीकरणादिक यांचा निषेध आहे. अकराव्या दिवसीं सपिंडीच्या स्थानीं पार्वणश्राद्ध मात्र करावें. प्रतिसांवत्सरिकश्राद्ध, दर्शश्राद्ध, इत्यादिक तर, पार्वणविधीकरून सपिंडक होतेंच. याविषयीं विस्तार ग्रंथांतरीं सांगेन. हा निर्णय त्रिदंडीसंन्यासी, एकदंडी, हंस, परमहंस इत्यादि सर्व संन्यासी यांचा असाच जाणावा. याप्रमाणें वानप्रस्थ मृत असतांही आशौच नाहीं. जीवंत असतांच आपलीं श्राद्धें ज्यानें केलीं तो मृत होईल तर सपिंडांनीं आशौच इत्यादिक धरावें किंवा न धरावें असा विकल्प आहे. ब्रह्मचारी मृत असेल तर आशौच आहेच. युद्धांत मृत असतां आशौच नाहीं असें सर्व ग्रंथांत मिळतें; परंतु ब्राह्मणामध्ये असा शिष्टाचार नाहीं. याप्रमाणें पांच प्रकारचा आशौचाचा अपवाद निरूपण केला.

अथजीवतोप्याशौचं यथापतितस्यघटस्फोटकालेसर्वसपिंडानामे
काहमाशौचं ॥

यानंतर जीवंत असतांही त्याचें आशौच सांगतो.

जसें:—पतिताच्या घटस्फोटसमयीं सर्व सपिंडांस जीवंताचें एक दिवस आशौच आहे.

इत्यांशौचंसापवादंयथामतिनिरूपितं समर्पितंरुक्मिणीशश्रीम
द्विठुलपादयोः इतिसापवादाशौचप्रकरणं ॥

याप्रकारें अपवादासहित आशौच यथामति निरूपण केलें तें

रुक्मिणीपति जो श्रीमान् विठ्ठल त्याचे चरणीं समर्पित असो.
याप्रमाणें अपवादासहित आशौचप्रकरण सांगितलें.

अथौर्ध्वदेहिकारंभोपयोगिनारायणवल्यादिप्रकारउच्यते तत्रदुर्म
रणेष्व्वात्मघातेजलादिभिःप्रमादमरणे पतितादिमरणेचपूर्वोक्तव्यव
स्थयामुक्कगोत्रस्यामुक्कशर्मणोमुक्कदोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिकेसंप्रदानत्व
योग्यतासिद्धयर्थममुक्कप्रायश्चित्तममुक्कदानंवाकरिष्यइत्यादिसंकल्पपू
र्वकंतत्तत्प्रायश्चित्तदानंचकार्यं अशक्तौदानमेवकार्यं ततोमुक्कगोत्रा
मुक्कशर्मणोमुक्कदुर्मरणदोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिकप्रदानत्वयोग्यतासिद्धय
र्थं नारायणबलिकरिष्यइतिसंकल्प्य पूर्वार्धोक्तसंततिफलककाम्यना
रायणबलिवत्सर्वंकुर्यात् एतत्तुवर्षांतरकरणपक्षे सद्यःकरणपक्षेतुपूर्वो
क्तद्विगुणप्रायश्चित्तंसंकल्प्यशुक्लैकादश्यादिकालमनपेक्ष्यैवसमनंतरो
क्तसंकल्पंकृत्वाविधिनास्थापितेकलशद्वयेहेमप्रतिमयोर्विष्णुं वैवस्वतंय
मंचावाह्य पुरुषसूक्तेनयमायसोममितिचक्रमेणषोडशोपचारैःसंपूज्य
तत्पूर्वभागेरेखायांदक्षिणाग्रकुशानास्तीर्यशुंधंतांविष्णुरूप्यमुक्कप्रेतइति
दशस्थानेष्वपोनिनीयमधुघृततिलमिश्रानोदनपिंडान्दशामुक्कगोत्रामु
क्कशर्मप्रेतविष्णुदेवतायंतेपिंडइतिदक्षिणसंस्थान्प्राचीनावीतीत्यादिपै
तृधर्मेणदद्यात् गंधादिभिरभ्यर्च्यप्रवाहणांतंकृत्वानद्यांक्षिपेत् श्वःस
द्योवापूर्वस्थापितंविष्णुमभ्यर्च्यैकविप्रेविप्रालाभेदर्भवटौवा पादक्षाल
नादितृप्तिप्रश्नांतंविष्णुरूपप्रेतावाहनपूर्वकंकृत्वाविप्रसमीपेतूष्णींरेखाः
कृत्वा दर्भास्तरणेअपोनिनयनंचकृत्वादर्भेषुसव्येनविष्णवेब्रह्मणेशि
वायचसपरिवाराययमायचेति चतुर्भ्यःपिंडचतुष्टयंदत्वापसव्येनवि

ष्णुरूपिप्रेतामुकगोत्रनामायंतेपिंडइत्येकंपंचमंपिंडं दत्त्वा तथैवाभ्यर्च्य
 प्रवाहणांतेविप्राचांततादिश्राद्धशेषसमापनांतेप्रेतबुद्ध्याविप्रायवस्त्राभ
 रणादिदत्त्वा विप्रेणप्रेतायतिलांजलिंदापयेत् अमुकगोत्रायामुकशर्मणे
 विष्णुरूपिणेप्रेतायायंतिलतोयांजलिरितिमंत्रेण विप्रालाभेस्वयंदद्यात्
 ततोविप्रान्वाचयेत् अनेननारायणवलिकर्मणाभगवान्विष्णुरिमममुकं
 प्रेतंशुद्धमपापमर्हं करोत्वितिकाम्यप्रयोगेऽस्मिन्प्रयोगेचसंकल्पेनामगो
 त्रोच्चारैचविशेषः स्पष्टएव पूर्वत्रकाश्यपगोत्रदेवदत्तप्रेतेत्याद्युच्चारः
 अत्रतुगोत्रनामज्ञानसत्त्वाद्दुर्मरणेनमृतस्ययन्नामगोत्रंतदेवोच्चारयेदि
 तिसंकल्पेविशेषेपिहेतुःस्पष्टएवेति इतिदुर्मरणेऔर्ध्वदेहिकाधिकारा
 र्थेनारायणबलेःप्रयोगः ॥

यानंतर और्ध्वदेहिक कर्माचे आरंभास उपयोगी

असा नारायणबलि इत्यादि प्रकार सांगतो.

त्यामध्ये दुर्मरणें, आत्महत्या, असावधपणानें उदकादिकांपासून
 मरण, आणि पतितादि मरण हीं असतां पूर्वी सांगितलेल्या व्यवस्थेनें
 “अमुकगोत्रस्यामुकशर्मणोमुकदोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिके संप्रदान-
 त्वयोग्यतासिद्ध्यर्थं अमुकप्रायश्चित्तममुकदानं वा करिष्ये,” इत्या-
 दिक संकल्प पूर्वी करून तें तें प्रायश्चित्त व दान करावें. प्रायश्चित्ता-
 विपर्यां असामर्थ्य असल्यास दानच करावें. तदनंतर “अमुकगो-
 त्रामुकशर्मणोमुकदुर्मरणदोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिकप्रदानत्वयोग्यता-
 सिद्ध्यर्थं नारायणबलिं करिष्ये,” असा संकल्प करून पूर्वार्धामध्ये
 सांगितलेला जो संततिफलक (संतति होणें हें ज्याचें फल तो)
 असा कामनिक नारायणबलि त्याप्रमाणें सर्व कर्म करावें. हें जें

सांगितलें तें 'वर्षांतीं करणें,' असा पक्ष असतां जाणावें. 'तत्कालीं करणें' असा पक्ष असेल तर, पूर्वी सांगितलेल्या दुष्पट प्रायश्चित्ताचा संकल्प करून शुक्लपक्षांतील एकादशी इत्यादि कालाची अपेक्षा न करितां समीप सांगितलेला संकल्प करून यथाविधि स्थापित केलेल्या दोन कलशांवर दोन सुवर्णप्रतिमा स्थापून त्या प्रतिमांवर विष्णु, व वैवस्वत यम यांचें आवाहन करून पुरुषसूक्तानें व "यमायसोमं०" ह्या मंत्रानें क्रमेंकरून षोडशोपचारांनीं पूजा करून त्याच्या पूर्व प्रदेशीं रेखेवर दक्षिण दिशेस अग्रे होतील असे दर्भ विस्तृत करून "शुंधंतां विष्णुरूपी अमुक प्रेत," असें वाक्य हणून दहा ठिकाणीं उदक देऊन मध, घृत आणि तिल ज्यांत मिश्र केले अशा भाताचे दहा पिंड, "अमुकगोत्रामुकशर्मप्रेत विष्णुदेवतायं ते पिंडः" असें हणून दक्षिणसंस्थ असे प्राचीनावीती इत्यादिक पितृधर्मेकरून द्यावे. नंतर गंधादिक उपचारांनीं त्या पिंडांची पूजा करून पिंडप्रवाहणापर्यंत कर्म करून ते पिंड नदींत टाकावे. दुसऱ्या दिवसीं किंवा तत्कालीं, पूर्वी स्थापन केलेल्या विष्णूची पूजा करून एका ब्राह्मणाचेठायीं, अथवा ब्राह्मण न मिळेल तर दर्भबटूचे ठायीं विष्णुरूपी प्रेताचें पूर्वी आवाहन करून पादप्रक्षालनापासून तृप्तिप्रश्नापर्यंत कर्म करावें. नंतर त्या ब्राह्मणाचे समीप रेखा काढून त्यांवर दर्भ पसरून त्या दर्भांवर उदक देऊन त्यांवर सव्यानें "विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय च सपरिवाराय यमाय च" असें हणून चवघांस चार पिंड देऊन अपसव्येंकरून "विष्णुरूपिप्रेतामुकगोत्रनामायंते पिंडः" असें हणून एक पांचवा पिंड देऊन तसीच पूजा करून पिंडप्रवाहणांत कर्म केल्यानंतर ब्राह्मणांचें आंचवणें इत्यादि श्राद्धशेष समाप्तिपर्यंत कर्म झाल्यानंतर प्रेतबुद्धीनें ब्राह्मणांस वस्त्रें, आभरणें

इत्यादि देऊन ब्राह्मणांकडून प्रेताकारणें तिलांजलि देववावा. तिलांजलि देण्याचा मंत्र—“अमुकगोत्रायामुकशर्मणे विष्णुरूपिणे प्रेताय तिलतोयांजलिः.” ब्राह्मण न मिळेल तर स्वतां घावा. तदनंतर ब्राह्मणांकडून बोलवावें. तें असें—“अनेन नारायणबलिकर्मणा भगवान् विष्णुरिमममुकं प्रेतं शुद्धमपापमहं करोतु.” काम्यप्रयोगीं व ह्या प्रयोगीं संकल्प आणि नामगोत्रांचा उच्चार यांविषयीं विशेष प्रकार स्पष्टच आहे. पूर्वीच्या काम्य प्रयोगांत, “काश्यपगोत्र देवदत्तप्रेत” इत्यादिक उच्चार करावा. ह्या प्रयोगांत तर, गोत्र व नाम यांचें ज्ञान आहे यास्तव दुर्मरणानें जो मृत झाला त्याचें जें नाम, गोत्र तेंच उच्चारावें. याप्रमाणें संकल्पविशेषाविषयींहि हेतु स्पष्टच आहे. याप्रकारें दुर्मरण असतां अंत्यकर्माच्या अधिकाराकरितां नारायणबलीचा प्रयोग सांगितला.

अथसर्पहतेव्रतं प्रतिमासंशुक्लपंचम्यांउपवासंनक्तंवाकृत्वापिष्टमयं नागंपंचफणमनंतवासुकिशंखपद्मकंबलककोटकाश्वतरधृतराष्ट्रशंखपालकालियतक्षककपिलेति द्वादशनामभिर्द्वादशमासेषुसंपूज्यपायसेनविप्रान्संभोज्यवत्सरांतेहेमनागंप्रत्यक्षांगांचदत्वा नारायणबलिपूर्वकंदाहाशौचादिकंकार्यम् अथवानमोअस्तुसर्पेभ्यइतितिस्रआज्याहुतीर्जुहुयात् पंचम्यांपन्नगंहैमंस्वर्णेनैकेनकारयेत् क्षीराज्यपात्रमध्यस्थं पूज्यविप्रायदापयेत् प्रायश्चित्तमिदंप्रोक्तं नागदष्टस्यशंभुनेति ततो नारायणबल्यादि ॥

यानंतर सर्पानें मृत असतां व्रत सांगतों.

प्रत्येक मासामध्ये शुक्लपंचमीचे दिवसीं उपोषण अथवा नक्त

करून पांच फणांचा असा पिठाचा नाग करून अनंत, वासुकि, शंख, पद्म, कंबल, कर्कोटक, अश्वतर, धृतराष्ट्र, शंखपाल, कालिय, तक्षक आणि कपिल याप्रमाणें बारा नामांनीं बारा मासांमध्ये पूजा करून पायसेंकरून ब्राह्मणांस भोजन घालून वर्षांतीं सुवर्णाचा नाग व प्रत्यक्ष गाय यांचें दान करून नारायणबलि करून दहन, आशौच इत्यादिक करावें. अथवा “नमोअस्तुसर्पेभ्यो०” या मंत्रेंकरून तीन घृताच्या आहुतींनीं होम करावा. “पंचमीचे दिवसीं ऐशीं गुंजापरिमित सुवर्णाचा नाग करवून दुग्ध, आणि घृत यांहीं युक्त पात्रांत तो नाग ठेवून पूजा करून ब्राह्मणांस द्यावा. नागाचे दंशानें जो मृत झाला त्याविषयीं हें प्रायश्चित्त शंभूनें सांगितलें आहे.” तदनंतर नारायणबलि इत्यादि विधि करावा.

अथपालाशप्रतिकृतिदाहादिविधिः तत्रदेशांतरमरणेपराकद्वयमष्टौकृच्छ्रान्वाकृत्वास्थीनिदहेत् अस्थनांचांडालश्चादिस्पर्शोपंचगव्योदकादिभिःप्रक्षाल्यदहेत् यस्यास्थीनिसर्वथानलभ्यंतेतस्यपर्णशरदाहः कुर्याद्दर्भमयंप्रेतंकुशैस्त्रिंशतषष्टिभिः पालाशीभिःसमिद्धिर्वासंख्याचैवंप्रकीर्तिता तत्रभूमौकृष्णाजिनमास्तीर्यतत्रशरंदक्षिणायतानिवेश्यतत्रपालाशवृंतानिन्यसेत् शिरसिचत्वारिंशत् ४० श्रीवायांदश १० बाह्वोःप्रत्येकंपंचाशदेवंशतं १०० करांगुलीषुदश १० ऊरुसिंशतिः २० जठरेत्रिंशत् ३० शिभ्रेचत्वारि ४ अंडयोस्त्रयं ६ ऊर्वोःप्रत्येकंपंचाशदेवंशतं १०० जंघातःपादतलांतंप्रत्येकंपंचदशैव ३० पादांगुलीषुदश १० एवंषष्ट्यधिकशतत्रयमितैर्दर्भैः पालाशसमिद्धिर्वाशरीरंकृत्वाऊर्णावस्त्रेणबध्वाजलमिश्रपिष्टेनलिपेत्

शक्तौसत्यांनारिकेरादीन्यपि तथाहि शिरसिनारिकेरफलंवर्तुलाला
 बुवा ललाटेकदलीपत्रं दन्तेदाडिमबीजानि कर्णयोःकंकणंघ्रापत्रं
 वा चक्षुषोःकपर्दी २ नासिकायांतिलपुष्पं नाभावज्जं स्तनयोर्ज्वी
 रफलद्वयं वातेमनःशिलां पित्तेहरितालं कफेसमुद्रफेनं रुधिरेमध
 पुरीषेगोमयं मूत्रेगोमूत्रं रेतसिपारदं वृषणयोर्वृताकद्वयं शिश्रेगृज
 नं केशेषुवनसूकरसटावटप्ररोहावा लोमसुऊर्णां मांसेमाषपिष्टलेपः
 पंचगव्यैःपंचामृतैश्चसर्वतःसिंचनं पुनर्नोअसुं०असुनीतेइत्यृग्भ्यांप्रा
 णप्रवेशंभावयेत् यद्वा यत्तेयममितिसूक्तेनशुक्रमसीतिपारदंक्षिप्त्वाअ
 क्षीभ्यामितिशरीरंस्पृशेत् शरीरंस्नापयित्वा चंदनमनुलिप्यवस्त्रोप
 वीतेपरिधाय्य अयंसदेवदत्तइत्यभिमृश्य इदंचास्योपासनमितिध्या
 त्वाविधिवद्दाहादिकार्यं अत्राहिताग्नेरस्थिदाहेपर्णशरदाहेवादशाह
 माशौचमनाहिताग्नेरुयहमित्यादिप्रागुक्तमनुसंधेयं द्वादशाब्दादिप्र
 तीक्षोत्तरंपर्णशरदाहादिक्रियतेचेत्तदात्रिंशत्कृच्छ्राणिचांद्रायणत्रयंवा
 कृत्वाकार्यं ॥

यानंतर पळसाच्या समिधांचा पुतळा करून
 दहनादिविधि सांगतो.

ल्यामध्ये देशांतरीं मृत असतां दोन पराक अथवा आठ कृच्छ्र प्रा-
 यश्चित्त करून अस्थींचें दहन करावें. चांडाल, कुत्रा इत्यादिकांचा
 स्पर्श अस्थींस झाला असेल तर पंचगव्य, उदक इत्यादिकांनीं त्यांचं
 प्रक्षालन करून दहन करावें. सर्वथा ज्याच्या अस्थि मिळत नाहीं त्याचें
 पर्णशरविधीनें दहन करावें. “तीनशें साठ कुश घेऊन त्यांहींकरून द-

भाँचा प्रेत करावा. अथवा तीनशें सांठ पळसाच्या समिधांनीं करावा, या-
 प्रमाणें संख्या सांगितली.” त्याविषयीं—भूमीवर कृष्णाजिन हांतरून त्या
 कृष्णाजिनावर एक शरसंज्ञक तृण दक्षिणायत ठेवून त्यावर पळ-
 सार्चीं वृत्ते (तिकटीं) स्थापार्चीं. तीं असीं—मस्तकीं ४०; मानेवर
 १०; प्रत्येक बाहूवर ९० मिळून १००; हस्तांचे बोटांवर १०;
 वळस्थलावर २०; जठरावर ३०; शिश्नावर ४; अंडावर तीन तीन
 मिळून ६; प्रत्येक मांडीवर पन्नास मिळून १००; जंघेपासून पायांचे
 तळव्यापर्यंत प्रत्येकास पंधरा मिळून ३०; पायांचे बोटांवर १०, या-
 प्रमाणें तीनशें साठ दर्भ अथवा पळसाच्या समिधा यांहींकरून शरीर
 करून तें लोंकरीचे वस्त्रानें बांधून उदकमिश्र पिठानें लिंपावें. शक्ति
 असेल तर नारळ इत्यादिकाहि घालावीं तीं असीं—मस्तकाचे ठिकाणीं
 नारळ किंवा वाटोळा भोंपळा; ललाटाचे ठिकाणीं केळीचें पान;
 दांतांचे ठिकाणीं डाळिंबाच्या विया; कानाचे ठिकाणीं कंकण किंवा
 ब्रह्मपत्र; नेत्रांचे ठायीं दोन कवड्या; नासिकास्थानीं तिलपुष्प; ना-
 भीचे ठायीं कमळ; स्तनांचे ठायीं दोन जांभळें; वातस्थानीं मनः-
 शीळ; पित्तस्थानीं हरताळ; कफस्थानीं समुद्रफेण; रुधिरस्थानीं मध;
 पुरीषस्थानीं गोमय; मूत्रस्थानीं गोमूत्र; रेतस्थानीं पारा; वृषणांच्या
 स्थानीं दोन वांगीं; शिस्त्रस्थानीं गाजर; केशस्थानीं वनडुकराचे सड
 (केश), अथवा वडाच्या पारांब्या; लोमांच्या स्थानीं लोंकर; मांस-
 स्थानीं उडदांचे पिठाचा लेप; पंचगव्ये व पंचामृते यांहींकरून सर्वत्र
 सिंचन करावें. नंतर “पुनर्नोअसुं० असुनीते०” ह्या दोन ऋचा
 ह्मणून प्राणांचा प्रवेश झाला अशी भावना करावी. अथवा “यत्ते-
 यमं०” ह्या सूक्तानें व “शुक्रमसि०” ह्या मंत्रानें पारा घालून
 “अक्षीभ्यां” ह्या मंत्रानें शरीरास स्पर्श करावा. नंतर शरीरास स्नान

घालून चंदनाचें लिपन करून वस्त्रं व यज्ञोपवीत परिधान करवून “अयंसदेवदत्तः” असें वाक्य हणून स्पर्श करून “इदंचास्योपासनं” असें हणून ध्यान करून यथाविधि दहनादिक करावें. ह्या स्थलीं आहिताग्नीचा अस्थिदाह, अथवा पर्णशरदाह हीं असतां दहा दिवस आशौच, व अनाहिताग्नीचें तीन दिवस आशौच इत्यादिक पूर्वी सांगितलेला निर्णय जाणावा. बारा वर्षे इत्यादि कालपर्यंत प्रतीक्षा केल्यानंतर पर्णशरदाह इत्यादि कर्म कर्तव्य असेल तर त्या कालीं तीस कृच्छ्र अथवा तीन चांद्रायणें करून करावें.

अथातीतप्रेतसंस्कारकालः प्रत्यक्षशवसंस्कारेदिनंनैवविशोधयेत् आशौचमध्ये संस्कारे दिनंशोध्यंतुसंभवे दशाहोत्तरंतुदिनं संशोध्यैवग्राह्यं तत्रवत्सरादूर्ध्वक्रियमाणप्रेतकर्मण्युत्तरायणमेवश्रेष्ठं तत्रापिकृष्णपक्षएव तत्रनंदात्रयोदशीचतुर्दशीदिनक्षयान्वर्जयेत् शुक्रशनिवारौवज्यौ भौमवारोपिवर्ज्यइत्येके नक्षत्रेषुभरणीकृत्तिकार्द्राश्लेषामघाज्येष्ठामूलंधनिष्ठोत्तरार्धशततारकादिचतुष्टयंचेतिनक्षत्राणि त्रिपुष्करयोगश्चेत्यतिदुष्टानिसर्वथात्यजेत् कृत्तिकापुनर्वसूत्तराफल्गुनीविशाखोत्तराषाढापूर्वाभाद्रपदाचेतित्रिपादनक्षत्राणि द्वितीयासप्तमीद्वादशीचतिथिः कुजशनिरविवाराश्चेतित्रयाणांयोगेत्रिपुष्करः कौश्रिद्रविस्थानेगुरुवारउक्तः एतेष्वेवतिथिवारेषुमृगचित्राधनिष्ठायोगेद्विपुष्करः त्रिपुष्करयोगोवृद्धौलाभेनष्टेहतेमृतौचत्रिगुणफलदः द्विपुष्करोद्विगुणफलदः तेनप्रेतकार्येद्वावपित्याज्यौ द्वयोयोगेद्विपुष्करइतिकश्चित् गुरुशुक्रास्तपौषमासमलमासावैधृतिव्यतीपातपरिव

योगाः विष्टिःकरणं चतुर्थाष्टमद्वादशचंद्रश्चेत्यपिसर्वथात्यजेत् रोहि
णीमृगपुनर्वसुपूर्वोत्तराफल्गुनीचित्राविशाखाऽनुराधापूर्वोत्तराषाढा
धनिष्ठेति किंचिद्दुष्टानि संभवेत्यजेत् भौमवारोपित्याज्यइत्येके कर्तुं
स्ति सृष्टुजन्मतारासुप्रत्यरितारायांचपर्णशरादिदाहोनेष्टः ॥

यानंतर अतीत (अतिक्रान्त) अशा प्रेतसंस्काराचा
काल सांगतो.

“ प्रत्यक्ष शवसंस्काराविषयीं दिनशुद्धीचा विचार करूं नये. आशौचामध्ये संस्कार करणें त्याविषयीं संभव असतां दिनशुद्धीचा विचार करावा. ” दहा दिवसांनंतर तर, दिनशुद्धि पाहूनच दिवस घ्यावा. त्यामध्ये वर्षानंतर करावयाचें जें प्रेतकर्म त्याविषयीं उत्तरायणच श्रेष्ठ आहे. त्यामध्येहि कृष्णपक्षच घ्यावा, त्यामध्ये नंदा (प्रतिपदा, षष्ठी, एकादशी), त्रयोदशी, चतुर्दशी आणि दिनक्षय हे वर्ज्य करावे. शुक्र, शनि हे वार वर्ज्य होत. भौमवारहि वर्ज्य होय, असें कोणी ह्मणतात. नक्षत्रांमध्ये, भरणी, कृत्तिका, आर्द्रा, आश्लेषा, मघा, ज्येष्ठा, मूळ, धनिष्ठांचें उत्तरार्ध आणि शततारकादि चार हीं नक्षत्रें व त्रिपुष्करयोग याप्रमाणें अतिदुष्ट हीं सर्वथा वर्ज्य करावी. कृत्तिका, पुनर्वसु उत्तराफल्गुनी, विशाखा, उत्तराषाढा, पूर्वाभाद्रपदा, याप्रमाणें हीं त्रिपाद नक्षत्रें व द्वितीया, सप्तमी, द्वादशी, ह्या तिथि; मंगळ, शनि व रवि हे वार या तिघांचा योग असतां त्रिपुष्कर योग होय. कितीएकांनीं रविस्थानीं गुरुवार सांगितला आहे. ह्याच तिथि व वार असून मृग, चित्रा, धनिष्ठा यांचा योग असतां द्विपुष्कर योग होतो. वृद्धि, लाभ,

नष्ट, चोरी आणि मरण यांच्या ठायीं त्रिपुष्करयोग असतां तो त्रिगुण फल देतो, व द्विपुष्करयोग द्विगुण फल देतो, त्याकरितां प्रेतकार्याविषयीं दोनहि वर्ज्य करावे. दोहोंचा योग असतां द्विपुष्कर होतो असें कोणी ग्रंथकार ह्मणतो. गुरुशुक्रांचें अस्त; पौषमास; मलमास, वैधृति; व्यतीपात; परिधयोग; भद्राकरण; चतुर्थ, अष्टम, द्वादश, या स्थानींचा चंद्र हींहि सर्वथा वर्ज्य करावीं. रोहिणी, मृग, पुनर्वसु, पूर्वा, उत्तराफल्गुनी, चित्रा, विशाखा, अनुराधा, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा आणि धनिष्ठा हीं नक्षत्रें किंचित् दुष्ट होत; याकरितां संभव असतां टाकावीं. मंगळवारहि टाकावा असें कितीएक ह्मणतात. कर्त्याच्या तीन जन्मतारा, आणि प्रत्यरितारा यांचे ठायीं पर्णशरादि दहन इष्ट नाहीं.

तथाचार्कगुरुचंद्रवाराअश्विनीपुष्यहस्तस्वातीश्रवणभानिचप्रशस्तानि मध्यमानिसर्वथात्याज्यानिचोक्तानि नंदायांशुक्रवारेचतुर्दश्यां त्रिजन्मताराप्रत्यरितारासुचैकोद्दिष्टश्राद्धमतिनिघं साक्षादेकादशा हेनकोपिनिषेधः ॥

तसेंच रवि, गुरु, सोम, हे वार; अश्विनी, पुष्य, हस्त, स्वाती, श्रवण हीं नक्षत्रें प्रशस्त होत. मध्यम व सर्वथा त्याज्य हीं सांगितलीं. नंदातिथि, शुक्रवार, चतुर्दशी, तीन जन्मतारा आणि प्रत्यरितारा यांचे ठायीं एकोद्दिष्टश्राद्ध अतिनिघं होय. प्रत्यक्ष अकराव्या दिवसीं कोणताहि दोष नाहीं.

१ जन्मनक्षत्र, जन्मनक्षत्रापासून दहावें व एकुणिसावें नक्षत्र ह्यांचे ठायीं असा अर्थ.

अस्यनिषिद्धनक्षत्रादेरपवादः युगमन्वादिसंक्रांतिदर्शेचप्रेतकर्मणि पुनःसंस्कारादिकेपिनक्षत्रादिनशोधयेत् गुरुभार्गवयोर्मौढ्येपौषमासेमलिम्लुचे नातीतःपितृमेधःस्याद्गयांगोदावरीविना इतिपुनःसंस्कारकालः ॥

हीं जीं निषिद्ध नक्षत्रादिक यांचा अपवाद.—“ युगादि, मन्वादि, संक्रांति, दर्श, प्रेतकर्म आणि पुनःसंस्कारादि यांविषयीं नक्षत्रादिकांचा विचार करूं नये. गुरुशुक्रांचें अस्त, पौषमास, मलमास हीं असतां अतिक्रांत (अंतरलेलें) पितृकर्म, गया व गोदावरी, यांचांचून होत नाहीं. याप्रमाणें पुनःसंस्काराचा काल सांगितला.

साग्निक्स्यपर्णशरदाहेकृतेपश्चादेहलाभेपर्णशरदाहीयार्धदग्धकाष्ठैस्तंदहेत् तादृशकाष्ठालाभेलौकिकाग्निनादग्ध्वातदस्थीनिमहाजले क्षिपेत् एवमन्येषांनिरग्नीनामपिपर्णशरदाहोत्तरंशरीरलाभेस्थिलाभे वायोज्यं अमृतंमृतमाकर्ण्यकृतंयस्यौर्ध्वदेहिकम् प्रायश्चित्तमसौस्मार्तं कृत्वाग्नीनादधीतच अत्रपुनःसंस्कारादिप्रकारःपूर्वार्धेउक्तः आधानांतेआयुष्मतेष्टिः अनाहिताग्नेस्तुचरुः भर्तरिजीवत्येवमरणवार्ताश्रुत्वायदिस्त्रियासहगमनंकृतंतदातत्स्त्रीमरणमवैधमेव ज्ञातमरणमेवहिसहगमनेनिमित्तं नतुमरणज्ञानमात्रं अतस्तस्याभार्यायाआत्मघातादिदोषप्रायश्चित्तंतत्पुत्रादिभिःकृत्वानारायणबलिपूर्वकमौर्ध्वदेहिकंकार्यं भर्तुस्तुदाहाद्यौर्ध्वदेहिककरणनिमित्तमुक्तपुनःसंस्कारादिकार्यं ॥

साग्निकाचा पर्णशरदाह केल्यानंतर त्याचें शरीर मिळालें असतां पर्णशरदहनाचीं जीं अर्धदग्ध काष्ठें त्यांहींकरून त्या शरीराचें दहन

करावें. तसीं काष्ठें न मिळालीं तर लौकिकाग्नीनें दहन करून त्याच्या अस्थि मोठ्या उदकांत टाकाव्या. याप्रमाणें इतर निरग्निकांचाहि पर्ण-शरदाह झाल्यानंतर शरीर मिळालें असतां अथवा अस्थि मिळाल्या असतां असाच निर्णय जाणावा. “ मृत नसतां ‘ मृत झाला ’ असी वार्ता श्रवण करून ज्याचें अंत्यकर्म केलें त्यानें स्मृत्युक्त प्रायश्चित्त करून अग्नीचें आधान करावें. ” याविषयीं पुनःसंस्कारादिक प्रकार पूर्वार्धी (पुनरुपनयनप्रकरणीं) सांगितला आहे. आधान केल्यानंतर आयुष्मतेष्टि करावी. अनाहिताग्नी असतां चरु करावा. भर्ता जीवंत असतांच मरणाची वार्ता श्रवण करून जर स्त्रियेनें सहगमन केलें तर तें स्त्रियेचें मरण अविधिच होय. ज्ञात मरण तेंच सहगमनावि-षयीं निमित्त, केवळ मरणाचें ज्ञानमात्र निमित्त नाहीं, याकरितां त्या स्त्रियेचें आत्महत्यादि दोषांचें प्रायश्चित्त तिच्या पुत्रादिकांनीं करून नारायणवलिपूर्वक अंत्यकर्म करावें. भर्त्याचें तर दहनादिक अंत्य-कर्म केलें तन्निमित्तक सांगितलेलें पुनःसंस्कारादिक करावें.

कामिन्जीवतोप्यंत्यकर्मविहितं यथाप्रायश्चित्तानिच्छोःपतितस्य घटस्फोटे तथाहि महापातकेनोपपातकेनवापतितोयदिप्रायश्चित्तंनकरोतितदातंगुरुणांवांधवानांराज्ञश्चसमक्षमाहूयतत्पापंप्रकटीकृत्यतंपुनःपुनरुपादिशेत् प्रायश्चित्तंकुरुष्वाचारंलभस्वेति सयद्येवमपिनांगीकरोतितदारिक्तादिनिंद्यतिथौसायाह्नेसपिंडावांधवाश्चसंभूयदासीहस्तेनानीतममेध्यकुत्सितजलादिपूर्णघटंसर्वतोदास्याद्यन्वारंभंकुर्वतोदास्यादासस्यवावामपादेनन्युव्जंछिन्नाग्रदर्भेषुकारयित्वादासीसहितावदेयुरमुमनुदकंकरोमीतिनामग्रहणपूर्वकंप्राचीनावीतिनोमुक्तशिखा

असंतःततोधिकारीकर्तादाहवर्ज्यजीवंतमेवोद्दिश्यपिंडोदकदानादि
प्रेतकार्याण्येकादशाहानिनामैवकुर्यात् मिताक्षरायांप्रेतकार्योत्तरं
घटनिनयनमुक्तं एकाहमाशौचंसर्वेषां यस्यघटस्फोटःकृतस्तेनसहसं
भाषणस्पर्शादिसंसर्गोनेकेनापिकार्यः करणेपतिततुल्यता घटस्फो
टप्रयोजनंतुपूर्वाधीतेउक्तं घटस्फोटनिश्चयोत्तरंघटस्फोटदिनात्प्राक्प
तितज्ञातीनांधर्मकार्येष्वनधिकारइतिकश्चित् ॥

क्वचित् प्रसंगीं जीवंताचेहि अंत्यकर्म करावें असें सांगितलें आहे.
जसें;—प्रायश्चित्त घेण्याविषयीं इच्छा न करणाऱ्या पतिताचा घट-
स्फोट केला असतां तो घटस्फोटविधि सांगतो.—महापातक अथवा
उपपातक येणेंकरून पतित (बाटलेला) असा जर प्रायश्चित्त कर-
णार नाहीं तर गुरु, बांधव व राजा यांच्या समक्ष त्या पतितास बो-
लावून त्याचे पाप प्रकट करून त्यास पुनःपुनः उपदेश (समजूत
देणें) करावा. तो असा—प्रायश्चित्त कर, आपला आचार ग्रहण
कर, याप्रमाणें उपदेश केला असतांही तो जर त्याचा अंगीकार न
करील तर रिक्तादिक निघ तिथीचे दिवसीं सायाह्णकालीं सपिंड
व बांधव एकत्र मिळून दासीच्या हातून आणविलेला असा अशुद्ध
व कुत्सित उदकादिकानें भरलेला घट (सर्वत्र दासी इत्यादिकांस
अन्वारंभ (स्पर्श) करित होत्साते) दासी अथवा दास यांतून
कोणा एकाच्या डाव्या पायानें उपडा, अग्रे तोडलेल्या दर्भीवर करवून
प्राचीनावीती केलेले असून शिखाविसर्जन केलें होत्साते दासीसहित
सर्वांनीं त्याचे नाम ग्रहण करून “अमुमनुदकंकरोमि,” असें
बोलावें. तदनंतर अधिकारी कर्ता यानें दहन वर्ज्य करून जीवंता-
च्याच उद्देशेंकरून पिंड, उदकदान इत्यादि अकराव्या दिवसापर्यंतचीं

प्रेतकार्ये नामेकरूनच करावीं. मिताक्षरेमध्ये, प्रेतकार्य ज्ञाल्यानंतर घट न्यावा असें सांगितलें आहे. सर्वास एक दिवस आशौच आहे. ज्याचा घटस्फोट केला त्याच्याशीं संभाषण, स्पर्श इत्यादिक संसर्ग कोणींहि करूं नये, केला असतां तो पतिताच्या तुल्य होतो. घटस्फोटाचें कारण तर, पूर्वार्धाचे अंतीं सांगितलें आहे. घटस्फोट करण्याचा निश्चय ज्ञाल्यानंतर घटस्फोटदिवसाचे पूर्वी पतिताचे ज्ञातींस धर्मकार्याविषयीं अधिकार नाहीं असें कोणी ग्रंथकार ह्मणतो.

कृतघटस्फोटस्यपुंसोनुतापेतत्पापप्रायश्चित्तांतेसंग्रहविधिरुच्यते तत्रादौशुद्धिपरीक्षा कृतप्रायश्चित्तोज्ञातिसमक्षंगोभ्यस्तृणभारंदद्यात् गोभिस्तृणेभक्षितेशुद्धिः भक्षणाभावेपुनः प्रायश्चित्तंचरेत् एवंनिश्चितसंशुद्धौसमानेयुर्नवघटं हैमंवामृन्मयंवापिपवित्रजलपूरितं ततःसपिंडास्तंघटंसंपृश्याभिमंत्र्यतज्जलैःपावमानीभिरापोहिष्ठेत्यादिभिस्तत्समंदीभिश्चपापिनमभिषिच्यतेनसहसर्वेस्नात्वातंजलघटमस्मैदद्युः सचशांताद्यौःशांतापृथिवीशांतंविश्वमंतरिक्षंयोरोचनस्तमिहगृह्णामीति यजुर्भिस्तंघटंगृह्णीयात् ततस्तदुदकंतेनैवसाकंसर्वेपिवेयुःततःसकूष्माण्डमंत्रैराज्यहोमंकृत्वासुवर्णगांचदद्यात् ततस्तस्यजातकर्मादिब्रतबंधांताविवाहांतावासंस्काराःकार्याः एंवकृतेशुद्धेनतेनसंस्पर्शसंभोजनादिव्यवहारंकुर्यात् एवमुपपातकेमहापातकेचकृतघटस्फोटस्यशुद्धिर्ज्ञेया इतिसंक्षेपतःकृतघटस्फोटशुद्धिः ॥

ज्याचा घटस्फोट केला त्यास पश्चात्ताप झाला असतां त्या पापाचें प्रायश्चित्त केल्यानंतर (त्यास ज्ञातींत) घेण्याविषयीं विधि सांगतो.—

ल्यामध्ये प्रथम शुद्धीची परीक्षा—प्रायश्चित्त केलें होत्साता ज्ञातीच्या समक्ष तृणाचा भारा गाईस द्यावा. गाईंनीं तृण भक्षण केलें असतां शुद्धि आहे. भक्षण न केलें असतां पुनः प्रायश्चित्त करावें. “या-प्रमाणें शुद्धीचा निश्चय झाला असतां सुवर्णाचा किंवा मृत्तिकेचा नूतन घट शुद्ध उदकानें भरलेला आणावा.” तदनंतर सपिंडांनीं त्या घटास स्पर्श करून अभिमंत्रण करून त्या उदकेंकरून पावमानी ऋचा, “आपोहिष्ठा०” इत्यादि ऋचा, आणि “तरत्समंदी०” ऋचा यांहींकरून पाण्यावर अभिषेक करून त्या पाण्यासह सर्वांनीं स्नान करून तो उदकाचा घट पाण्याकारणें द्यावा. नंतर त्यानें “शांताद्यौः शांतापृथिवी शांतंविश्वमंतरिक्षंयोरोचनस्तमिहगृह्णामि” ह्या यजुर्मंत्रांनीं तो घट घ्यावा. नंतर तें उदक त्या पाण्यासहवर्तमानच सर्वांनीं प्राशन करावें. नंतर त्यानें कूष्मांडमंत्रांनीं आज्याचा होम करून सुवर्ण, गाई, यांचें दान करावें. नंतर त्याचे जातकर्मापासून मौंजीपर्यंत अथवा विवाहापर्यंत संस्कार करावे. या-प्रमाणें विधि केला असतां शुद्ध झालेला जो त्याच्याशीं स्पर्श, संभोजन इत्यादि व्यवहार करावा. याप्रमाणें उपपातक व महापातक यां-विषयीं ज्याचा घटस्फोट केला त्याची शुद्धि जाणावी. याप्रकारें संक्षेपेंकरून, घटस्फोट केलेल्याची शुद्धि सांगितली.

अथगृहात्स्मशानेशवनयनप्रकारः तत्रविप्रप्रेतंनगरपश्चिमद्वारेण शूद्रंदक्षिणद्वारेणनिःसार्यसजातीयाःशवंप्रच्छादितमुखंप्राक्शिरसं दाहदेशंनयेयुः पूर्वोक्तोग्निःशवाग्नेन्येननेतव्यः प्रेताग्न्योर्मध्येन्येन नगंतव्यं सर्वेसपिंडादयोधःकृतोपवीतामुक्तकेशाज्येष्टपुरःसराःप्रेत मनुगच्छेयुः प्रेतश्चनग्नोनदग्धव्यः निःशेषतश्चनदाह्यः शववस्त्रंच

स्मशानवासिभ्योदेयं प्रेतश्चकेशन्खादिवापयित्वासंस्नाप्यगंधपुष्पा
 धैरलंकृत्यदग्धव्यः दिनेमृतस्यदिवैवदाहोरात्रिमृतस्यरात्रावेव दिवा
 वारात्रौवास्थितःशवःपर्युषितः पर्युषितशवंपंचगव्येनस्नापयित्वाप्रा
 जापत्यत्रयं कृत्वादहेत् मुखस्थसप्तछिद्राणिहिरण्यशकलैराच्छादयेत्
 अत्रपात्रन्यासोमंत्रवदाहादिविधिश्चस्वस्वसूत्रानुसारिश्रौतस्मार्तात्ये
 ष्टिप्रयोगेषुज्ञेयः ततोदाहांतेघटस्फोटिकाकार्यं शिलाविपर्ययेष्विघ
 टस्फोटस्यनावृत्तिः ततश्चितामप्रदक्षिणं सर्वेपर्यावृत्यमचैलंस्नात्वात्र
 म्यसगोत्रसपिंडसमानोदकानांमातामहीमातामहयोगचार्यादेश्चहुहि
 तृभगिन्योश्चावश्यंतिलांजलिंदद्युः तद्यथा वृद्धपूर्वादक्षिणामुखाअमु
 कगोत्रनामाप्रेतस्तृप्यत्वितिमंत्रेणांजलिनासकृत्पाषाणेसिंचेयुः अत्र
 स्नानोदकदानेऽपनःशोशुचदधमितिमंत्रेण स्नानमेवतेनमंत्रेणेत्यन्ये
 स्त्रीणांतुमंत्रोनास्ति मातुलपितृष्वसृमातृष्वसृस्वस्त्रीयश्चशुरामित्रयाज
 कादीनामुदकदानंकृताकृतं करणपक्षेपिनाश्मन्येवेतिनियमः ब्राह्म
 ब्रह्मचारिपतितत्रतिक्लीवचोराश्चनोदकंदद्युः तत्रब्राह्म्यायथाकालमुपन
 यनहीनाः ब्रतिनः प्रक्रांतप्रायश्चित्ताः चोराःसुवर्णतत्समद्रव्याप
 हारिणः ब्रह्मचारिभिर्मातापितृपितामहमातामहगुर्वाचार्यादीनामुदक
 दानंकार्यं प्रक्रांतप्रायश्चित्तैस्तुतदंतेउदकदानंत्रिरात्राशौचंचकार्यं ब्रा
 ह्म्यादिभिःप्रेतस्पर्शवहनदाहपिंडादिकमपिनकार्यं अन्याभावेब्रह्मचा
 र्यपि पित्रादेर्दाहमाशौचंकुर्यात् कर्मलोपस्तुनास्तीत्युक्तं इदंचोदकदा
 नमेकवाससापसव्येनैव उदकदानोत्तरंपुनःस्नात्वावस्त्राणिनिष्पीड्य
 कुलवृद्धाःपुत्रादीन्पूर्वेतिहासैः समाश्वास्यविप्रानुमत्याकनिष्ठानुक्रमे

णगृहंगत्वा निवपत्राणिशनैर्भक्षयित्वाचम्याशुदकगोमयादीन् सृष्ट्याद्वाराश्मनिपदंनिधायगृहंप्रविशेयुः निवपत्रभक्षणंकृताकृतं ततस्तद्दिनेउपवसेयुः उपवासाशक्तावयाचितलब्धेनान्यगृहपक्वेनवैकेनैवहविष्यान्नेनवर्तेरन् ॥

यानंतर घरांतून स्मशानामध्ये शव नेण्याचा प्रकार सांगतो.

त्यामध्ये ब्राह्मणाचें प्रेत नगराचे पश्चिम द्वारानें, शूद्राचें दक्षिण द्वारानें बाहेर काढून सजातीय यांनीं शव, मुख आच्छादित केलेलें असून पूर्व दिशेस मस्तक केलेलें असें दहन करण्याचे भूमीप्रत न्यावें. पूर्वी सांगितलेला अग्नि शवाचे पुढें अन्यानें न्यावा. प्रेत व अग्नि यांचे मधून अन्यानें जाऊं नये. सर्व सर्पिड इत्यादिका अधोभागीं उपवीती केलेले, मुक्तकेश, ज्येष्ठ आहेत अग्रभागीं ज्यांच्या असे होत्साते प्रेताचे मागून गमन करावें. नग्न प्रेताचें दहन करूं नये. निःशेषेंकरूनहि दहन करूं नये. शवाचें वस्त्र स्मशानांत राहणाऱ्यांस द्यावें. प्रेताचे केश, नख इत्यादिकांचें वपन करवून स्नान घालवून गंध, पुष्पे इत्यादिकांनी अलंकृत करून दहन करावें. दिवसा मृत असतां दिवसासच दहन करावें. रात्रीं मृत झालेल्याचें दहन रात्रींच करावें. दिवसा अथवा रात्रीं प्रेत (दहन करण्याचें) राहिलें असतां तें पर्युषित (शिलें) होतें. पर्युषित झालेल्या प्रेतास पंचगव्यानें स्नान घालून तीन प्राजापत्यें करून दहन करावें. मुखावरील सात (मुख, दोन नासिकाछिद्रे, दोन नेत्र, दोन कर्ण,) छिद्रे हिरण्याचीं शकलें

(तुकडे) घालून आच्छादित करावीं. ह्या स्थलीं पात्रस्थापन, व समंत्रक दहनादिकविधि हे आपापल्या सूत्राप्रमाणें श्रौत व स्मार्त जे अंत्येष्टिप्रयोग त्यांमध्ये पाहावे. नंतर दहन झाल्यावर घट फोडणें इत्यादिक करावें. अश्याचा जरी विपर्यास होईल. तथापि घट फोडणें याची आवृत्ति करूं नये. तदनंतर सर्वांनीं अप्रदक्षिण असें चित्तेच्या सभोंवार फिरून सवस्त्र स्नान करून आचमन करून सगोत्र, सपिंड, समानोदक, मातामही, मातामह, आचार्यादिक, कन्या, भगिनी यांस अवश्य तिलांजलि द्यावा. तो असा—वृद्धपूर्वक दक्षिणामुख होत्साते “अमुकगोत्रनामाप्रेतस्तृप्यतु” ह्या मंत्रेंकरून अंजलीनें एक वेळ अश्यावर उदक द्यावें. ह्या स्थलीं स्नानोदक देणें असेल तर “अपनः शोशुचदध०” ह्या मंत्रेंकरून द्यावें. स्नानच त्या मंत्रेंकरून द्यावें असें दुसरे ह्मणतात. स्त्रियांनीं देणें त्याविषयीं मंत्र नाहीं. मातुळ, आत, मावशी, भगिनीपुत्र, श्वशुर, मित्र, उपाध्याय इत्यादिकांस उदकदान कृताकृत आहे. कारणपक्ष असतांहि अश्यावरच द्यावें असा नियम नाहीं. ब्राह्म, ब्रह्मचारी, पतित, व्रती, षंड, चोर यांनीं उदक ह्मणजे तिलांजलि देऊं नये. त्यामध्ये ब्राह्म ह्मणजे यथाकालीं उपनयन न झालेले ते; व्रती ह्मणजे प्रायश्चित्तास आरंभ केलेले; चोर ह्मणजे सुवर्ण व तत्सम द्रव्ये यांचां अपहार करणारे; ब्रह्मचारी यांनीं माता, पिता, पितामह, मातामह, गुरु, आचार्य इत्यादिकांस उदकदान करावें. प्रायश्चित्तास आरंभ केलेले त्यांनीं तर प्रायश्चित्ताची समाप्ति झाल्या-नंतर उदकदान व त्रिरात्र आशौच धरावें. ब्राह्म इत्यादिकांनीं प्रेतास स्पर्श, वहन, दहन व पिंडादिकहि करूं नये. दुसरा अधिकारी नसल्यास ब्रह्मचारी यानेंहि पिता इत्यादिकांचें दहन करून आशौच धरावें; कर्मलोप तर नाहीं असें सांगितलें आहे. हें उदक देणें तें

एकवस्त्र होत्साता अपसव्यैकरूनच. धावें. उदकदान केल्यानंतर पुनः स्नान करून वस्त्रें पिळून कुलांतील जे वृद्ध त्यांनीं पूर्वीचे इतिहास सांगून पुत्रादिकांचें समाधान करून ब्राह्मणाचे अनुमोदनकरून कनिष्ठानुक्रमानें गृहाप्रत जाऊन निंबवृक्षाचीं पानें हळूहळू भक्षण करून आचमन करून अग्नि, उदक, गोमय इत्यादिकांस स्पर्श करून द्वारसंबंधी अश्यावर (पायरीवर) पाय देऊन घरांत प्रवेश करावा. निंबवृक्षाचीं पानें भक्षण करावीं. किंवा न करावीं. तदनंतर त्या दिवसीं उपोषण करावें. उपोषण करण्यास सामर्थ्य नसेल तर याचनेवांचून प्राप्त झालेलें अथवा दुसऱ्याचे घरीं शिजलेलें, असें एकच हविष्यान्न भक्षण करून रहावें.

कैलासवासी

सखाराम निळकंठ पटवर्धन

यांचे स्मरणार्थ,

बाराठी ग्रंथसंग्रहालय ठाणे,

या संस्थेस नजर.

ग. स. पटवर्धन

९-१०-२२.

कठिण शब्दांचा कोश.

शब्द.	अर्थ.
आशौचनिर्णय-सुव्हेर व सुतक यांचा विचार.	
जनन-उत्पत्ति.	
प्रसूति-बाळंत होणे.	
विवेचन-विचार, परिस्फुटता.	
अस्पृश्यत्वरूप-शिवण्याला अयोग्य.	
जननाशौच-सुव्हेर.	
सपिंड-आपल्यापासून पूर्वीचे सात पुरुष ते.	
मासतुल्यकर्मकरून-जितके म-हिने झाले असतील तितके दिवस.	
मृताशौच-सुतक.	
सर्ववर्णसाधारण-सर्व वर्णांस स-मान असें.	
प्रसव-बाळंत होणे.	
कर्मानधिकार-कर्म करण्यास अ-योग्य होणे.	
सापत्नमाता-सावत्र आई.	
सचैल-वस्त्रासह.	
प्रतिग्रह-दानदक्षिणा आदि घेणे.	
अनुवृत्ति-सापिंड्य असणे.	
निवृत्ति-सापिंड्य नसणे.	

शब्द.	अर्थ.
मृतपितृक-ज्याचा बाप मेला आहे तो.	
जीवत्पितृक-ज्याचा बाप जिवंत असेल तो.	
पिंडभाक्-ज्यांना पिंड दिला जातो (बाप, आज्ञा, पणजा) ते.	
पितामह-बापाचा बाप (आज्ञा).	
प्रपितामह-बापाचा आज्ञा (पणजा).	
लेपभाक्-पिंडांचा अवशेषभाग ज्यां-ला मिळतो ते.	
भ्राता-बंधु.	
पितृव्य-चुलता.	
नालच्छेदन-नाळ कापणे.	
जातकर्म-लेंकरुं उत्पन्न होतांच क-रितात जो नालच्छेदनादि संस्कार तें.	
शिशु-मुलगा.	
स्पर्श-शिवणे.	
नामकरण-मुलाचें नांव ठेवणे.	
खनन-जमिनींत पुरणे.	
चौलकरण-मुलांस प्रथम शेंडी रा-खण्याचा संस्कार.	
विकल्प-एका शास्त्रार्थाविषयीं जें म-तद्वय तो.	

शब्द.	अर्थ.	शब्द.	अर्थ.
उपलक्षण-दुसरें लक्षण.		उपकारक-ज्याणें उपकार केले आ-	हेत असा.
फलितार्थ-तात्पर्यार्थ.		अन्यग्रामी-दुसऱ्या गांवांत.	
चूडाकरण-चौलसंस्कार.		अभाव-न होणें.	
उपनयन-मुंजसंस्कार.		मातामही-आईची आई.	
सोदक-आठव्या पुरुषापासून चौ-		दौहित्र-मुलीचा मुलगा.	
दाव्या पुरुषपर्यंतचे पुरुष.		दौहित्री-मुलीची मुलगी.	
अमंत्रक-मंत्रांवांचून.		स्त्रीरूप-केवळ मुलगी.	
आशौचनिवृत्ति-सुतक संपणें.		अनुसारानें-त्याप्रमाणें.	
जात्याशौच-त्या त्या जातीला सां-		श्वशुर-सासरा.	
गितलेलें सुतक.		जामाता-जांवई.	
वाग्दान-विवाहाच्या पूर्वी मुलगी		सन्निध्य-जवळ.	
वाचनें निश्चय करून देणें.		शालक-मेहुणा.	
दाहादिक-जाळणें.		भार्या-बायको.	
भर्ता-नवरा.		गृहसन्निध्य-घर जवळ असणें.	
साप्तपुरुष-आपल्यापासून सात पु-		अंत्यक्रिया-मेलेल्याच्या तारणाक-	
रुषपर्यंत.		रितां क्रियाकर्मांतर.	
अतिक्रांतआशौच-दहा दिवसां-		वचनवलेंकरून-वचनावरून.	
नंतर समजलेलें सुतक.		कन्यापर-कन्येला अनुसरून.	
श्रुत-समजलेलें.		दंपती-नवराबायको.	
सगोत्र-आपल्यापासून पाठीमागचे		अवशिष्ट-बाकी राहिलेला.	
पंधराव्यापासून एकवीस पुरुषां-		पालक पिता-पालन करणारा बाप.	
पर्यंत.		पूर्वापर कुळांतील-उत्पन्न झाले-	
पक्षिणी-बारा प्रहर.		ल्या व दत्तक दिलेल्या कुळांतील.	
निर्गुणत्व-आपलें अगत्य न धरणें.		और्ध्वदेहिक-उद्वाराकरितां क्रिया.	
मातुळ-मावळा (मामा.)		यथाक्रम-त्याच्या क्रमानें.	

शब्द.	अर्थ.
अध्ययन-पढणे; अभ्यास करणे.	
ऋत्विक्कर्म-होमादिक कर्म.	
श्रोत्रिय-अग्निहोत्री.	
ग्रामादिपति-गांवचा धनी.	
देशाधिपति-देशाचा मालक.	
पतित-दुष्टकर्मांमुळे जातीनें टाकलेला.	
म्लेच्छ-मुसलमान वगैरे.	
अस्थिसंस्कार-अस्थि घेऊन त्या समंत्रक जाळणें.	
पालाशसंस्कार-पळसाच्या पानांचा पुतळा करून समंत्रक जाळणें.	
कालांतर-कांहीं दिवसांचें अंतर.	
लोकविद्विष्टत्व-लोकविरुद्धता.	
अपेक्षा-जरूर.	
सज्योति-चार प्रहरांचें.	
वयोवस्थानिमित्तक-वयाच्या मानानें होणारें.	
श्रौताग्नि-तीन कुंडांमध्ये असणारा अग्नि.	
आहिताग्नि-अग्निहोत्री.	
गृह्याग्नि-विवाहांतील अग्नि.	
श्रवणदिवसापासून-एकलेल्या दिवसापासून.	
प्रतीक्षा करून-वाट पाहून.	
एकदिनात्मक-एका अहोरात्राचें.	
संपात-एक सुव्हेर किंवा सुतक स- रण्याचे पूर्वी दुसरें येणें.	

शब्द.	अर्थ.
आशौचित्व-सुतकीपणा.	
ज्ञानकृत-समजलेल्या क्रमानें.	
उत्पत्तिकृत-उत्पन्न झालेल्या क्रमानें.	
निवृत्ति-मोकळीक.	
सहगमन-सती जाणें.	
सूतिका-बाळंत.	
नवश्राद्ध-पहिला, तिसरा, पांचवा, सातवा, नववा व अकरावा या दिवशीं जीं श्राद्धें करितात तीं.	
अपवाद-कोणेक विधीनें कोणेक विधीचा जो बाध होतो तो.	
अंत्यकर्म-क्रिया.	
महैकोद्दिष्टश्राद्ध-अकराव्या दिवशीं केले जातें तें.	
वृषोत्सर्ग-ज्यामध्ये बैल वसु सोडला जातो तो.	
शय्यादान-गादी दान देणें.	
संसर्गाशौच-दुसऱ्या गोत्राच्या किंवा जातीच्या प्रेतांस खांद देणें इत्यादिकांपासून होतें तें.	
हीनवर्ण-आपल्याहून कमी जात.	
विजातीय-दुसऱ्या जातीचे.	
सजातीय-आपल्या जातीचे.	
वास-राहणें.	
शव-प्रेत.	
मौल्य-मजुरी, भाडें.	

शब्द.	अर्थ.
घृतप्राशन-तूप सेवन करणें.	
प्राणायाम-नाकपुड्या धरून श्वास कोंडणें.	
आचार्य-सांगवेद शिकविणारा.	
उपाध्याय-परंपरागत पुरोहित.	
कृच्छ्र-प्रायश्चित्त.	
पादकृच्छ्र-एकेक दिवस टाकून एक वेळ जेवणें.	
और्ध्वदेहिक-क्रिया.	
प्राजापत्य-तीन दिवस एकेक वेळ भोजन करणें.	
गुरु-सोहें.	
लघु-लहान.	
सवर्ण-आपले जातीचें.	
उक्तापेक्षया-सांगितलें आहे त्या- च्याहून.	
द्विगुण-दुप्पट.	
कृच्छ्रत्रय-तीन कृच्छ्र.	
पुनरुपनयन-पुनः मुंज करणें.	
तद्व्यतिरिक्त-त्याहून निराळें.	
ब्रह्मचारी-ज्याची मुंज जाहाली अ- सून सोडमुंज जाहाली नाही तो.	
अग््निकार्य-सकाळीं आणि संध्याका- ळीं ब्रह्मचान्यानें होम देणें तो.	
लोप-न करणें.	
निमित्तक-कारणानें.	

शब्द.	अर्थ.
ब्रह्मयज्ञ-देव, ऋषि, आचार्य आणि पितर यांचें नित्यतर्पण करणें.	
नित्यकर्म-स्नान, संध्या, पूजा वगैरे करणें.	
अस्थिसंचयन-जाळल्यानंतर हाडें पुरणें.	
चांद्रायण-शुक्ल १ पासून १५ मे पर्यंत एकेक ग्रास वाढविणें व तेथून अमवासेपर्यंत एकेक कर्मा करणें तें.	
तप्तकृच्छ्र-गरम पाणी, तूप, आणि दूध हे तीन पदार्थ रोज एकेक असे तीन दिवस भक्षून तीन दिवस उष्ण वायु भक्षणें तें.	
असगोत्रि-दुसऱ्या गोत्राचा.	
अवशिष्ट-शेष राहिलेला.	
अभ्यास-स्वीकार.	
अल्पसंबन्ध-दूरचा संबन्ध.	
उदकदान-अंजलि देणें.	
वैराग्य-संसाराचा तिटकारा.	
आतुर, मुमूर्षु-आतां घटकेंत मरेल असा झालेला.	
देशविप्लव-नानातऱ्हेच्या पीडांनीं देशाला पीडा होणें.	
सत्र-एक प्रकारचा यज्ञ.	
नांदीश्राद्ध-लग्न आदिक मंगल संस्कारांत आरंभीं केलें जातें तें.	

शब्द.	अर्थ.
आधान-	अग्नीचें पुनः स्थापन करणें.
पशुबंध-	यज्ञांत मारण्याकरितां पशु बाधणें.
ऋत्विज-	यज्ञांतील मुख्य अधिकारी.
मधुपर्क-	नवरा दारांत येतांच त्याचे पाय धुवून मध, तूप व दही मिश्रित करून दिला जातो तो.
दीक्षित-	यज्ञकंकण बांधलेला.
यज्ञदीक्षा-	यज्ञसंपे तोंपर्यंत हातांत कंकण बांधणें.
इष्टि-	यज्ञ.
अवभृथ-	यज्ञसमाप्तीचे वेळीं अभिषेक (स्नान) करणें तो.
शांतिकर्म-	पटकी वगैरे भयंकर रोग जाण्याकरितां होम करतात तो.
शुधा-	भूक.
अधीत-	ग्रंथ पाठ केलेला.
नाडीस्पर्श-	हात पाहणें.
अर्चा-	देऊळ बांधून त्यांत मूर्तीची स्थापना करणें.
तडागादिकांचा उत्सर्ग-	तळीं, विहिरी इत्यादि उजविणें.
तुलापुरुष-	आपल्या वजनाइतक्या द्रव्याचा पुरुष करून दान देणें.
पुरश्चरण-	कांहीं जपाच्या संख्येचा संकल्प करून तो नियमानें करणें.

शब्द.	अर्थ.
पार्थिव-	दररोज हातावर मार्तीचें लिंग करून पूजा करतात तें.
अग्निसमारोप-	प्रवासास जाणें इत्यादि कारणामुळे अग्नि शांत करून ठेवणें.
प्रत्यवरोह-	नित्याचा अग्नि शांत करून (विज्ञवून) ठेवणें.
काम्यकर्म-	कांहीं तरी मनोरथाने केलें जातें तें.
नेमित्तिक-	निमित्त (ग्रहण, सोमवती, गजच्छाया इत्यादिक) असतां करण्याचें.
लौकिकाग्नि-	स्थापन केला, नाही असा.
कुलटा-	व्यभिचार करणारी.
पर्णशर-	पळसाच्या पानांचा पुतळा करून जाळणें.
चतुष्पथ-	चार मार्ग एकत्र जेथें होतात तो (चवाठा.)
सर्पदंश-	साप डसून मरणें.
प्रमादमरण-	गाफिलपणानें मृत्यु येणें.
चौर्य-	चोरी.
जाह्नवी-	गंगा.
उन्मुख-	उत्सुक.
प्रणव-	ओंकार.
विधुर-	ज्यांची बायको मेली आहे असे.

शब्द.	अर्थ.	शब्द.	अर्थ.
परिगणन-	मोजणें.	अहोरात्रें	उपोषण करणें तें. (प्रा यश्चित्त.)
विधिवाक्य-	विधि सांगणारें प्रमाण.	कुश-	दर्भ.
पिंडप्रवाहण-	पिंड उदकांत सोडणें.	कृष्णाजिन-	हरिणाचें कातडें.
आभरणें-	अलंकार.	स्मृत्युक्त-	मनु आदिक स्मृतींनीं सां गितलेलें.
पराक-	ईश्वराकडे लक्ष लावून वारा		

(Registered according to Act XXV. of 1867.)

(All rights reserved by the publisher.)

सिद्धांतकौमुदी वा. टैपांची.	किं. २ ह. ट. ४ आ.
सुभाषितरत्नभाण्डागार.	किं. ३॥ह. ट. ५ आ.
सूर्यसहस्रनामावळी साधी.	किं. १॥आ.ट. ॥ आ.
सूर्यसहस्रनामावळी रेशमी.	किं. ३ आ.ट. ॥ आ.
संस्कृत अध्यात्मरामायण गुटका.	किं. १२ आ.ट. १॥आ.
„ मोठे टै० छ०	किं. १॥ ह. ट. २ आ.
संस्कृत भर्तृहरिशतकें तीन.—	किं. १२ आ. ट. १ आ.
शृंगारशतक.	किं. ३॥ आ.ट. ॥ आ.
वैराग्यशतक.	किं. ४॥ आ. ट. ॥ आ.
नीतीशतक.	किं. ४ आ. ट. ॥ आ.
संस्कृत भट्टिकाव्याचा चवदावा व पंधरावा } सर्ग. प्रत्येकीं.	...	किं. ४ आ. ट. ॥ आ.
स्वानुभवाष्टक.	किं. १ आ. ट. ॥ आ.

मराठी पुस्तकें.

आनंदराव.	किं. ३ आ.ट. ॥ आ.
आर्यवृत्त.	किं. १ आ.ट. ॥ आ.
आलफ्रेद धि भेत ह्याचें चरित्र.	किं. १० आ.ट. १ आ.
इंग्रजी सुरस रत्नमाला.	किं. ३ आ.ट. ॥ आ.
इंद्रियमहत्त्वविचार.	किं. ८ आ.ट. १ आ.
कहाण्या.	किं. ३ आ.ट. ॥ आ.
कां० क० रघुवंशनामक महाकाव्य ह्याचें म० } पद्यात्मक भाषांतर.	...	किं. २ ह. ट. ३ आ.
गरुडपुराण.	किं. १॥ ह.ट. २ आ.
गंगालहरीचें उत्कृष्ट भाषांतर.	किं. ६ आ.ट. १ आ.
गीतापद्यमुक्ताहार.	किं. २ ह. पोष्टेजासह.